

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra Obecné Antropologie

Mariana Korenyiová

**Code-switching ako vyjadrenie moci a
solidarity v česko-slovenskom prostredí**

Diplomová práce

Praha 2013

Autorka práce: **Bc. Mariana Korenyiová**

Vedúci práce: **Mgr. Tomáš Samek, M.A.**

Oponent práce: **PhDr. Marek Halbich Ph.D.**

Dátum obhajoby: **16. 9. 2013**

Bibliografický záznam

KORENYIOVÁ, Mariana. *Code-switching ako vyjadrenie moci a solidarity v česko-slovenskom prostredí*. Praha: Karlova Univerzita, Fakulta Humanitných Štúdií, Katedra Obcej Antropológie, 2013. 84 s. Vedúci diplomovej práce, Mgr. Tomáš Samek, M.A.

Anotácia

Diplomová práca *Code-switching ako vyjadrenie moci a solidarity v česko-slovenskom prostredí* pojednáva o niektorých z kľúčových interpretačných možností code-switchingu na základe výskumu s česky a slovensky hovoriacimi participantmi neformálnych konverzácií v česko-slovenskom prostredí. Zaoberá sa rôznymi možnými interpretačnými možnosťami, cez ktoré sa dá na code-switching nahliadať. Code-switching je skúmaný na základe konverzačnej analýzy rozhovorov, a to nielen Čechov a Slovákov. Prepínanie kódov nie je interpretované len na základe makrosociálnej dimenzie a v tomto texte je kladený dôraz na následnosť replík v konkrétnych rozhovoroch. Zvolený komunikačný kód závisí vždy do určitej miery od vyjednávania participantov rozhovoru priamo v interakcii. Dôraz je kladený na znalosť idiolektu v dlhšej časovej perspektíve a na koreláciu témy rozhovoru a meniaceho sa jazykového kódu. V poslednej časti sa práca venuje problematike alkoholu a jeho vplyvu na jazykový prejav s dôrazom na code-switching. Alkohol modifikuje ľudské správanie a rovnako i verbálny jazykový prejav každého z nás. Do úvahy sú brané najznámejšie výskumy vykonané v sfére konzumácie alkoholu a jazyka, ktoré sú následne aplikované na prípad česko-slovenského code-switchingu.

Annotation

Diploma thesis *Code-switching as an expression of power and solidarity in Czechoslovakian environment* deals with several crucial interpretational sets of code-switching based on a research with Czech and Slovak speaking participants of conversations in Czechoslovakian environment. It stresses various possible interpretational sets through which code-switching can be looked at. Code-switching is examined on the basis of conversational analysis of not solely Czechs and Slovaks. Code-switching is not interpreted only from macro-social perspective and the work anticipates also the importance of the sequence order in specific conversation. Chosen communicational code is to some extent always dependent on the participants' negotiation directly in the interaction. Furthermore, the emphasis is on the deeper

knowledge of idiolect in a long term perspective and on a connection of the topic and the changing language code of the conversation. The last part of the text discusses the issue of alcohol and its impact on verbal behavior with emphasis on code-switching. Alcohol modifies human behavior and also the speech acts of each of us. The best known research in the field of alcohol consumption and language is taken into account. These studies are subsequently applied on the case studies of Czechoslovak code-switching.

Kľúčové slová

code-switching, konverzačná analýza, sociálna vzdialenosť, status, kontext, idiolekt, jazyková ideológia, alkohol a ľudská reč

Keywords

code-switching, conversation analysis, social distance, status, context, idiolect, language ideology, alcohol and speech

Prehlásenie

Prehlasujem, že som túto prácu spracovala samostatne a použila len uvedené pramene a literatúru. Zároveň súhlasím s tým, aby táto práca bola sprístupnená v príslušnej knižnici UK a prostredníctvom elektronickej databázy vysokoškolských kvalifikačných prác a používaná k študijným účelom v súlade s autorským právom.

V Prahe, dňa 26.6. 2013

Mariana Korenyiová

Obsah

Úvod	3
1 Vzťah slovenčiny a češtiny	6
1.1 Semikomunikácia	6
1.2 Výskumná vzorka	8
1.3 Code-switching v česko-slovenskom prostredí	12
1.4 Česko-slovenský bilingvizmus	15
1.5 Komunikačný kód alebo jazyková varieta?	16
2 Teoretické ukotvenie	19
2.1 Interpretačné množiny	19
2.2 Konverzačná analýza	22
2.3 Funkcie rozhovoru	24
3 Interpretačné možnosti code-switchingu	34
3.1 Idiolekt a časová perspektíva	34
3.2 Sociálna vzdialenosť	36
3.3 Status a sociálna blízkosť	38
3.4 Jazyková ekonómia	42
3.5 Tvár a code-switching	45
4 Code-switching a konverzačná analýza	49
4.1 Jazyková Ideológia a code-switching	50
4.2 Code-switching ako kontextualizačný prostriedok	52

5 Code-switching a téma rozhovoru	63
5.1 Spontánný rečový prejav	63
5.2 Emotívne konverzačné témy	65
6 Alkohol a code-switching	67
6.1 Alkohol a jazykové správanie	67
6.2 Vplyv alkoholu na code-switching	70
Záver	78
Transkripčné znaky	81
Použitá literatúra	82

Úvod

Táto práca sumarizuje niektoré z kľúčových interpretačných možností code-switchingu na základe výskumu s česky a slovensky hovoriacimi participantmi konverzácií v česko-slovenskom prostredí. Code-switching je správanie sa ľudí pri rozhovore, ktoré spočíva v prechode z jedného jazykového systému do druhého. Za code-switching môžeme považovať akékoľvek používanie dvoch alebo viacerých jazykov v jednom prehovore alebo texte. Tento jav sa dá skúmať z troch perspektív, a to z gramatickej, sociolingvistickej a psycholingvistickej. Fenomén code-switchingu je často skúmaný z gramatickej perspektívy, ktorá sa venuje tomu, ako gramatické štruktúry jednotlivých jazykových kódov ovplyvňujú a obmedzujú tento fenomén, a zaoberá sa tým, v akých gramatických formách sa code-switching vyskytuje najčastejšie. Sociolingvistická perspektíva sa zaoberá rolou sociálnych faktorov, ktoré sa prejavujú prostredníctvom code-switchingu. Podľa tejto teórie je code-switching ovplyvniteľný rôznymi makrosociálnymi kategóriami. V neposlednom rade sa prepínanie kódov skúma i na psycholingvistickej úrovni, ktorej sa podrobnejšie venuje psycholingvistika. V mojom výskume bol dôraz prevažne kladený na sociolingvistickú perspektívu, ktorá jazykové správanie a používanie jazyka spája so sociálnou identitou a charakteristikami hovoriaceho alebo s aspektmi jeho sociálneho života v širšom zmysle slova. Nie je ale možné tieto tri perspektívy striktne oddeľovať, a preto je nutné do úvahy vždy brať všetky spomínané prístupy.

Vo výskume som sa snažila čo najlepšie vystihnúť prečo, ako a v akých situáciách českí a slovenskí aktéri vo vzájomnej interakcii používajú code-switching a čo to o nich vypovedá. Pritom som sa zároveň snažila prihliadať na špecifickosť česko-slovenského či slovensko-českého prepínania kódov. Podobnosť slovenčiny a češtiny je natoľko výrazná, že by sa tieto jazyky mohli považovať za jazyk jediný. Rozhodovanie o tom, či je jazyk považovaný za samostatný alebo nie, nie je vždy dané zvukovou,

vizuálnou alebo štruktúrnou podobou jazykových prejavov. Takáto definícia jazyka je vyjednávaná medzi ľuďmi v rámci ich spoločenských činností za určitých sociálno-historických okolností. Slovenčina a čeština boli vždy vyjednávané ako samostatné jazyky. Napriek tomu ich podobnosť umožňuje Slovákom i Čechom vzájomne sa dorozumieť, i keď každý hovorí svojím jazykom. Môžeme ale tvrdiť, že ľudia používajúci slovenčinu a češtinu sú bilingválni, pretože vo svojom živote uplatňujú schopnosť používať dva jazyky, i keď hovoria a píšú len v jednom a v druhom spravidla diskurz neprodukurujú, no často ho len pasívne prijímajú (Sloboda 2005) .

V prvej kapitole sa venujem celkovému vzťahu týchto jazykových systémov a tomu, ako ich vzájomná blízkosť ovplyvňuje samotný fenomén code-switchingu. Rozoberám komunikačné problémy, ktoré z takejto podobnosti vyplývajú, a ako sa nedokonalá vzájomná zrozumiteľnosť oboch jazykov manifestuje v každodennej komunikácii medzi Čechmi a Slovákmi. Ďalej sa zaoberám problematikou výskumnej vzorky, ktorá je sama o sebe ťažko špecifikovateľná a práve identita výskumníka jej dodáva koherentnosť. Následne rozoberám sociolingvistickú teóriu Carol Myers-Scotton a limity jej aplikovateľnosti v česko-slovenskom a slovensko-českom prostredí. V závere prvej kapitoly sa zaoberám tým, do akej miery je code-switching a jeho použitie individuálnym rozhodnutím jednotlivca, no zároveň sa v konverzácií spoluvytvára všetkými prítomnými participantmi. Rozoberám bivalentnosť češtiny a slovenčiny a rozdiel medzi príznakovým a bezpríznakovým striedaním jazykových kódov.

V druhej kapitole rozoberám metodológiu celého výskumu, vstup do terénu a vplyv vlastnej identity na celkový priebeh a výsledky výskumu. Zaoberám sa možnými interpretačnými možnosťami výskumu, konverzačnou analýzou a jej aplikovaním na výskum code-switchingu, ktoré rozvinul Peter Auer. Rozoberám dve hlavné delenia interpretácie code-switchingu, a to prepínanie orientované na participanta a diskurzívne orientovaný code-switching. V poslednej časti druhej kapitoly sa venujem Jakobsonovmu modelu komunikácie a tomu, ako sa code-switching orientuje na rôzne funkcie rozhovoru.

Tretia kapitola sa venuje niektorým, z môjho pohľadu najzaujímavejším, príkladom toho, aké rôzne funkcie môže code-switching nadobúdať, a ako sa jeho používaním manifestujú širšie sociálne vzťahy. Zameriavam sa na dôležitosť znalosti idiolektu v dlhšej časovej perspektíve pri interpretácii striedania kódov. Ďalej rozoberám vzťah sociálnej vzdialenosti či blízkosti medzi interaktantmi a to, ako jej

zmena často vplýva na tento jazykový fenomén, rovnako ako statusové role či sociálna ekonómia, ktorá je často spojená s výberom komunikačného kódu. Alternovaním jednotlivých jazykov sa ľudia často snažia dosiahnuť určité ciele a chcene či nechcene vplývajú na ostatných nielen obsahom, no rovnako i formou svojho verbálneho prejavu.

V štvrtej kapitole sa zameriavam na code-switching ako na častý kontextualizačný prostriedok, ktorý v mnohých prípadoch funguje rovnako ako napríklad zvýšenie hlasu, zmena jeho tónu či výšky. Na konkrétnych ukážkach z vlastného výskumu priblížim rozmanité kontextualizačné funkcie a možnosti ich interpretácie, ktoré ale rovnako závisia na identite výskumníka a dobrej znalosti idiolektov skúmaných osôb. Rozoberám pojem jazykovej ideológie v rámci slovenčiny a češtiny a to, ako sa názory na dané jazyky a ich vzájomnú inteligibilitu rozchádzajú s reálnym používaním týchto jazykov v každodennej komunikácii.

V piatej kapitole rozoberám, rovnako na príklade z vlastného výskumu pozorovateľov paradox, ktorému sa venoval sociolingvista William Labov. Je dôležité uvedomiť si vzťah témy k zmene jazykového kódu. Zaoberám sa problematikou toho, ako doceliť čo najprirodzenejší ľudský verbálny prejav, ktorý by bol čo najmenej ovplyvnený prítomnosťou výskumníka. Podrobnejšie sa venujem výskytu emotívnejších tém v rozhovore, ktoré z môjho pohľadu primárne ovplyvňujú striedanie kódov.

V poslednej kapitole tejto práce som načrtla vzťah alkoholu a jeho vplyv na verbálny prejav každého z nás. Ten má nemalý vplyv i na samotný code-switching. V prvej časti som sa venovala celkovému prierezu naprieč podstatnými výskumami, ktoré boli na poli reči v spojení s alkoholom vykonané. Na základe znalostí z predchádzajúcich výskumov som následne v súvislosti s vlastnými zisteniami načrtla zmeny v používaní code-switchingu pred a po konzumácií alkoholu. Alkohol ovplyvňuje nervový systém človeka a má signifikantný vplyv na celkové ľudské správanie, ktorého neoddeliteľnou súčasťou je i ľudská reč.

1. Vzťah slovenčiny a češtiny

1.1. Semikomunikácia

Predtým, ako sa začnem venovať samotnému code-switchingu, spomeniem niektoré z podstatných faktorov, ktoré sú špecifickými práve pre slovensko-české a česko-slovenské prostredie. V priebehu trvania vzájomných kontaktov, ktoré sú zapríčinené jednak geografickou pozíciou oboch krajín, podobnosťou oboch jazykov a v neposlednom rade spoločným štátom a históriou, si slovenskí a českí interaktanti vytvorili akési pravidlá, ktoré stotožňujú prvky diskurzu toho druhého jazyka s prvkami systému vlastného jazyka. Tieto pravidlá napomáhajú k lepšiemu porozumeniu. Medzi slovenčinou a češtinou funguje tzv. medzijazyková analógia. Ide o usudzovanie hovoriacich, že nejaký jav v diskurze druhého jazyka zodpovedá niečomu v jazyku vlastnom, no podoba slova sa úplne nezhoduje. Napríklad sa veľmi často stáva, že slovenské ô, zodpovedá českému ů - stůl – stól, kůl- kól. Na základe takýchto pravidiel následne vznikajú hyperkorekčné chyby, keď sa predpokladá, že takéto pravidlo platí univerzálne pri všetkých slovách. Marián Sloboda vo svojom texte uvádza príklad zvukových nahrávok slovenských textov čítaných Čechmi, v ktorých väčšina českých respondentov prečítala spojenie *hodina a pol* nesprávne ako *hodina a pôl*, pod vplyvom už spomínaných analógií (Sloboda 2005) .

Samozrejme, existujú slová, ktoré by sme ťažko pomenovali ako podobné, a práve takéto slová tvoria prekážku pri komunikácii Čechov a Slovákov. V 80. rokoch česká lingvistka Viera Budovičová hovorí o tom, že v čase, keď písala svoj text na tému slovenčiny a češtiny, sa považovalo za ideologicky správne nepoukazovať na rozdiely medzi týmito dvoma jazykmi. Rovnako uvádza, že sa považovalo za samozrejmosť, že si Česi a Slováci medzi sebou dokonale rozumejú. Medzi slovenčinou a češtinou však existujú nemalé rozdiely, ktoré spôsobujú komunikačné problémy. Tie sú po vzniknutí dvoch samostatných republík z roka na rok badateľnejšie. Takýto problémový vzťah češtiny a slovenčiny charakterizuje veľmi dobre pojem semikomunikácia. Komunikačné problémy sú spôsobené nedostatočnou znalosťou druhého jazyka. Semikomunikácia popisuje komunikačné problémy pri kontakte češtiny a slovenčiny.

Takýto prípad znázorňuje ukážka 1, kde česky hovoriaca osoba A popisuje jeden z prípadov, kedy nerozumela osobe B, hovoriacej po slovensky. Situáciu popisuje inej

Slovenke. Rozhovor sa odohral po väčšom požití alkoholu, preto sa v ňom objavuje veľa chýb pri výslovnosti. Táto konverzácia sa začala, keď A použila slovo *polštár*, čo bolo v jej prevedení poslovenčené české slovo *polštář*. Celá situácia vyznieva veľmi komicky. Prepnutie do slovenského jazyka je vyznačené hrubým písmom, rovnako ako anglický výraz. Samotné slovo *polštár* pritom nepatrí do jedného ani druhého jazyka, no vývojom konverzácie a znalosťou idiolektu hovoriaceho je jasnejšie, že išlo o zámer použiť slovenské slovo. Na tomto základe je možné priradiť ho k slovenskému kódu.

Ukážka 1:

A: povléknem **polštár**

B: polštár ((smiech)) ty máš československý mix (.) vytváraš úplne že **unique language**

A: áno (.) jak katka se mi smála

B: hej?

A: **keď** sme byli u nás ano ona **povedala** něco o ako řekneš polštář po slovensky a já jsem **nevedel-**

B: -hlavnička?

A: e e::: ešte jinak

B: vankúš?

A: **VANKÚ::Š** (.) a ona **porád povedala** něco o **vankúšov**[a jinak ma Katka: drž hubu]

B: [((SMIECH))]

A: ja **nerozumiem** co sou **vankúšou** (.) tady máš polštář a spi

Českí a slovenskí interaktanti sa medzi sebou dokážu bez problémov dohovoriť, kým sa v komunikácii nevyskytnú slová, ktoré sú v oboch jazykoch úplne odlišné, a práve takéto slová spôsobujú komunikačné problémy. Zároveň existujú v oboch jazykoch slová, ktoré znejú veľmi podobne, no majú odlišné významy. V takomto prípade sa komunikácia stáva neplnohodnotnou, pretože je narušený a sťažený proces prenosu informácií. Samozrejme takéto komunikačné problémy nie sú univerzálne dané pre všetkých a vždy záleží na úrovni znalosti druhého jazyka.

1.2. Výskumná vzorka

Nepochybne existujú určité pravidelnosti a tendencie, ktoré rečová komunita do určitej miery zdieľa, záleží však práve na tom, ako danú rečovú komunitu charakterizujeme a pomyselne ohraničíme. Ak by sme za rečovú komunitu považovali napríklad všetkých Slovákov žijúcich v Prahe, ťažko by sa nám podarilo nájsť univerzálne platné pravidelnosti týkajúce sa striedania češtiny a slovenčiny. Do určitej miery platí, že čím dlhšie sa určitá osoba nachádza v cudzom jazykovom prostredí, tým viac začne používať jazyk tejto rečovej komunity. No i takéto tvrdenie sa dá pokladať skôr za tendenciu ako za pravidlo. Len v mojom okolí sa pohybuje mnoho Slovákov, ktorí tu jednak študovali a následne tu našli i prácu, no code-switching sa u nich skoro vôbec neobjavuje. Na druhej strane sú iní jednotlivci oveľa rýchlejšie jazykovo ovplyvniteľní a jazykovo sa cudzej krajine prispôbia v kratšom časovom období.

Vo výskume som sa predovšetkým snažila zamerať na to, akým spôsobom sa českí a slovenskí aktéri prostredníctvom code-switchingu snažia udržať, rozšíriť alebo zúžiť sociálnu vzdialenosť vo vzájomných interakciách, a ako cez prepínanie kódov performujú vzájomnú solidaritu alebo mocenskú nerovnováhu a sociálnu vzdialenosť. Cieľom nie je dospieť k formulácií univerzálnych pravidiel, no skôr lepšie porozumieť a objasniť vyskytujúci sa code-switching Slovákov i Čechov v českom prostredí a ukázať, že sa takáto alternácia nedeje náhodne a často má tendenciu odkazovať k niečomu inému.

Zo začiatku som sa snažila zamerať na väčšie množstvo aktérov, pretože mi nebolo presne jasné, či bude finálnym stredobodom môjho výskumu určitá skupina, jedinec alebo sa zameriam na širšie množstvo nahratých konverzácií rôznych skupín ľudí. Počas približne šiestich mesiacov výskumu sa mi podarilo získať nahrávky rôznych česko-slovenských konverzácií prevažne z komunity mojich známych. Vo všetkých prípadoch v skupine prevažovali slovensky hovoriace osoby. Na začiatku výskumu som mala značné problémy takúto skupinu nájsť. Na základe výskumu som si uvedomila, že sa mimo práce nachádzam v slovenskej bubline a prišla som na to, že ľudia, s ktorými sa vo svojom voľnom čase stretávam, sú vo väčšine Slováci, ktorých som spoznala v Prahe alebo ešte na Slovensku. V okruhu mojich dobrých známych, s ktorými som sa každodenne stretávala, sa vyskytovala len jedna Češka, ktorú budem volať Petra. Keďže predstava toho, že budem nahrávať úplne cudzích ľudí a umelo vytvorím výskumnú skupinu, sa mi veľmi nepozdávala, rozhodla som sa, že Petru

zoznámim s mojimi slovenskými známymi. Z tohto dôvodu bola v skupine skoro stále prevaha Slovákov. Často som sa ale s Petrou stretávala sama alebo som jej požičala diktafón, ak som vedela, že sa stretne s nejakou inou Slovenkou či Slovákom. Na základe možnosti porovnávania toho, ako sa správa v rôzne štruktúrovaných skupinách, som dokázala lepšie pochopiť jej jazykové správanie a porovnať, ako sa správa pri komunikácii so mnou a s inými. Samozrejme som sa pri analýze dát nesústredila len na jej jazykový prejav, rovnako ma zaujímalo správanie ostatných participantov rozhovoru.

Vo všetkých prípadoch šlo o neformálne rozhovory a všetci nahrávaní boli ľudia, ktorých som už predtým do určitej miery poznala. Niektorých by som dokonca označila za svojich veľmi dobrých priateľov. Takáto vzájomná blízkosť mi do určitej miery umožnila pozorovať ich jazykové tendencie a ich postupnú zmenu v priebehu času, i rozdielne jazykové preferencie v rôznych skupinách. Len na základe ich lepšieho poznania bolo možné porovnať ich dlhodobejšie sa vyvíjajúce jazykové tendencie týkajúce sa code-switchingu. Z tohto pohľadu považujem výskum za špecifický a prínosný, pretože jeho výsledky sú závislé od a neboli by postrehnuteľné bez dobrej znalosti idiolektov, tendencií a preferencií jednotlivých osôb zahrnutých v mojom výskume počas dlhšieho časového intervalu. To, ako sú rôzne jazykové preferencie vo výbere jedného či druhého kódu indexom rôznych „makrosociálnych“, resp. vonkajších, mimodiskurznych faktorov, je viditeľné hlavne na základe porovnávania jazykového správania v priebehu času v rôzne štruktúrovaných skupinách a meniacich sa témach rozhovorov. Posledné dva spomínané faktory sa dajú inými slovami označiť i ako situačný a metaforický code-switching. O týchto hovorí Gumperz (Gumperz 1982).

Situačný code-switching závisí od situácie, prípadne od miesta, na ktorom sa konverzácia odohráva. Iný kód volíme pri komunikácii na úrade a iný napríklad pri komunikácii so svojimi známymi pri neformálnych konverzáciách. Rovnako tendenčne pri stresových situáciách volíme základný kód, teda ten, ktorý je nám bližší. Pri situačnom code-switchingu je jazykový prejav viac koherentný, pretože pri danej situácii volíme jeden z kódov, ktorý tendenčne po celú dobu ostáva rovnaký. Takýto code-switching sa vyskytuje u Slovákov, ktorí žijú dlhšiu dobu v Čechách, a pri komunikácii v obchode, v práci, na úrade alebo v škole volia často český kód. Ten sa stáva kódom pre formálnejšie situácie, ktoré každodenne zažívame. Oproti tomu by slovenčina mala fungovať ako kód pre neformálne rozhovory s priateľmi či v domácom prostredí. Pri metaforickom code-switchingu záleží hlavne na meniacej sa téme rozhovoru. Takýto code-switching som napríklad postrehla u mojich kamarátov, ktorí

študovali na českej univerzite. Komunikácia prebieha v slovenskom kóde, kým sa nezačnú rozoberať témy spojené s univerzitným prostredím. Následne sa začínajú objavovať české slová. Rovnako sa jazykovo správajú niektorí moji známi, ktorí v Prahe určitú dobu pracovali, napríklad v pohostinstve, a ak sa v rozhovore k tejto téme dostaneme, všetky historky sú čiastočne prerozprávane v českom kóde.

Všetky rozhovory boli neformálne, pretože som sa skôr sústredila na spontánnejšie jazykové prejavy skúmaných osôb v uvoľnenejšom prostredí. Jednotliví interaktanti sa často navzájom poznali a rozhovory boli nahrávané buď v domácom prostredí, v reštauráciách alebo v baroch či v kaviarňach. Často sa pri nahrávaní konzumoval alkohol, ktorý rovnako ovplyvnil jazykové prejavy a jazykové tendencie nahrávaných. Tento faktor je rovnako podstatný pri interpretácii výsledkov výskumu, ktoré by mohli byť výrazne odlišné, ak by som rozhovory nahrávala v pracovnom prostredí a na iných miestach, kde je stupeň sociálnej, a v tom dôsledku i jazykovej, konformity výraznejší. Tomu, akým spôsobom a do akej miery alkohol ovplyvňuje code-switching, sa budem venovať neskôr, v osobitnej kapitole tejto práce.

Ďalším faktorom, ktorý do značnej miery ovplyvnil výsledky výskumu, bola moja prítomnosť vo väčšine nahrávok a rovnako fakt, že nahrávaní boli upovedomení, že naše konverzácie budú nahrávané. Moja prítomnosť sa mi zdala zo začiatku nanajvýš problematická a sama som sa radšej chcela vyhnúť analýze rozhovorov, na ktorých som participovala, no postupom času som si uvedomila, že práve vďaka mojej neustálej prítomnosti môžem okrem samotnej analýzy rozhovorov postrehnúť i iné faktory, ktoré code-switching ovplyvňujú. Často je samotné prepínanie z jedného jazykového kódu do druhého sprevádzané očným kontaktom či fyzickou blízkosťou osoby, ktorá iný jazyk používa. Vďaka mojej prítomnosti som počas konverzačnej analýzy nahrávok presne vedela, komu sú jednotlivé repliky určené i bez toho, aby v konverzácií figurovalo meno interaktanta. Prítomnosť pri väčšine konverzácií mi často pomohla lepšie pochopiť konkrétny výskyt striedania kódov a ich následnú interpretáciu. V neposlednom rade bolo zaujímavé spätne pozorovať, ako samotná moja prítomnosť a participácia v rozhovoroch ovplyvnila jazykové prejavy jednotlivých nahrávaných. Vďaka dobrej znalosti vzťahov v skupine som lepšie dokázala pochopiť a zdôvodniť, prečo je napríklad jazykový prejav niektorých osôb v komunikácii so mnou odlišný ako pri komunikácii s inými. Na základe týchto poznatkov som dokázala postrehnúť, aké dôležité sú osobné sympatie a vzájomné vzťahy pri interpretácii code-switchingu a ako je samotný jav týmito vzťahmi ovplyvňovaný.

Problematický bol pre mňa samotný moment iniciácie nahrávania a moja dvojitá identita, ktorá mi spôsobovala problémy pri nahrávaní. Nikdy som nevedela nájsť ten pravý moment, kedy diktafón položiť na stôl a všetkým oznámiť, že všetko, čo odteraz povedia, bude nahrávané. Zo začiatku som diktafón položila vedľa seba bez toho, aby som ho zapla, a čakala som, kedy v konverzácii nastane „moja šanca“. Ak som ale diktafón nezapla hneď na začiatku, neskôr mi to už vôbec nenapadlo a úplne som na to zabudla. Vždy som si preto musela pripomínať, že každú jednu situáciu musím chápať ako zdroj dát a každý jeden človek okolo mňa sa stal potenciálnym participantom výskumu. Spočiatku bolo rovnako zložité odpovedať na zvedavé otázky typu „prečo nahrávam“ a „načo mi to všetko bude“. Dôležitým faktorom bolo, že ma nahrávaní jednotlivci nevnímali ako akéhosi narušiteľa a niektorí si ani neuvedomovali, že sú „skúmaní“. Medzi nahrávanou komunitou som sa pohybovala už predtým, čo považujem za výhodné pri snahe o čo najviac neformálne, familiárne a prirodzené prostredie a následný vplyv tohto prostredia na jazykový prejav jednotlivcov. Skôr som bola považovaná za „divnú“ a spočiatku nikto nechápal, prečo si ich nahrávam. Samozrejme som o zámeroch nahrávania nechcela a nemohla hovoriť, keďže by som do značnej miery mohla ovplyvniť spontánny jazykový prejav, o ktorý mi vo výskume šlo. Ak sa ma niekto opýtal, väčšinou som odpovedala, že sa zaoberám konverzačnou analýzou, čo všetkých odradilo dostatočne na to, že sa ma už na nič viac nepýtali. Niekedy som odpovedala, že skúšam, ako dlho vydrží batéria diktafónu. Samotný fakt, že všetci participanti rozhovorov o nahrávaní vedeli, i keď nepoznali účel, za ktorým sú nahrávaní, mohlo do určitej miery ovplyvniť ich jazykový prejav a často i ovplyvnilo. V niekoľkých prípadoch diktafón na seba prebral moju identitu, nahrávaní ho začali volať Maja alebo Májo a hovorili k nemu, akoby som to bola ja. Inokedy si ho vzali do ruky a začali k nemu viesť monológ. Často sa tiež stalo, že na konci nahrávania, keď som diktafón vypínala, mi sami povedali, že úplne zabudli, že bol celý čas zapnutý. Nedá sa preto určiť univerzálny vplyv toho, že si boli participanti nahrávania vedomí, a skôr by som takýto vplyv hodnotila individuálne. Ako sa zdá, každý naň reaguje inak.

Výskumná vzorka sa v podstate vykryštalizovala postupom času. Najlepšie by som ju asi charakterizovala vo vzťahu k sebe, pretože jedine moja identita ju robí koherentnou. Všetci participanti výskumu, česky či slovensky hovoriaci, sú totiž ľudia, s ktorými ma nespája len tento výskum, a naše vzťahy sa pred, počas a po výskume podstatne nezmenili. Všetci sú a rovnako pred začatím výskumu boli súčasťou môjho

súkromného života. Títo ľudia sa však navzájom pred iniciáciou výskumu nepoznali a bolo zaujímavé sledovať a nahrávať ich prvotné interakcie. Bolo tiež zaujímavé sledovať rozdiely v tom, ako na seba jazykovo reagujú ľudia, ktorí sa predtým vôbec nepoznali.

Rovnako som si vedomá toho, že moja aktívna participácia na výskume a samotný fakt, že som sa sama do určitej miery stala súčasťou výskumnej vzorky svojho vlastného pozorovania, môže byť problematický. Chcem však zdôrazniť, že kľúčové poznatky, ku ktorým som počas výskumu dospela, nie sú založené na analýze mojich vlastných replík, i keď na niektorých miestach uvádzam príklady rozhovorov, na ktorých som sa podieľala. Snažila som sa zamerať na to, ako sú významy v konverzácii spoluvytvárané a prostredie, v ktorom som nahrávala, mi bolo tak blízke, že som i ja sama mnohokrát zabudla, že na stole leží diktafón, ktorý všetko zaznamenáva.

1.3. Code-switching v česko-slovenskom prostredí

Code-switching a jeho používanie sa mení a odvíja od charakteru sociálnych vzťahov, a preto nie je prekvapujúce, že jeho používanie je intenzívnejšie a vyskytuje sa frekventovanejšie, pokiaľ ide o dlhšie trvajúce priateľstvá. Code-switching neslúži len na vyjadrenie sociálnej vzdialenosti či solidarity, ale je často používaný na vyjadrenie príslušnosti k určitej skupine, prípadne prispôsobenia sa jednotlivca určitej skupine. Inými slovami, code-switching je často používaným fenoménom v situáciách, kedy sa snažíme splynúť s väčšinou a príslušnosť k „vlastnej“ etnickej skupine sa pre nás v danej situácii stáva druhoradou. Takto podmienený code-switching sa objavuje u Slovákov žijúcich dlhodobejšie v Čechách. Spomínané používanie code-switchingu sa označuje za situačné a volí sa pri interakciách v školskom alebo v pracovnom prostredí, či pri návštevách administratívnych inštitúcií. V takýchto prípadoch ide o konformné správanie a o snahu o prispôsobenie sa prostrediu, v ktorom žijeme, alebo ľuďom, ktorí sú pri danej interakcii vo väčšine. Často sa mi teda stane, že pri návšteve obchodu alebo lekárne ma predavač/ka osloví v češtine, ktorú v pracovnom prostredí používa, a slovenský jazyk je charakteristický pre jeho/jej súkromnú sféru. Akonáhle však zistí, že zdieľame rovnakú národnú príslušnosť, automaticky prechádza z českého do slovenského kódu.

Je však dôležité uvedomiť si, že ku code-switchingu niekedy dochádza aj z lenivosti, keď je pre nás pohodlnejšie pri (re)interpretácií toho, čo niekto povedal, ponechať niektoré slová v pôvodnom kóde. Týmto dochádza ku code-switchingu. Code-switching je zároveň často tou jednoduchšou alternatívou, ktorá nám pomáha v bilingválnom prostredí rýchlejšie vyjadriť vlastné myšlienky bez toho, aby sme sa snažili udržať jazykové kódy striktné oddelené. Code-switching je fenomén, ktorý môže byť zapríčinený množstvom rôznych faktorov a jeho výskyt sa nedá vysvetľovať univerzálnymi, presne stanovenými zákonitosťami a pravidlami. Jeho výskyt je v každej rečovej komunite podmienený inými faktormi a každý výskyt i v rámci jednej komunity treba posudzovať ako samostatný špecifický prípad. Samozrejme, na základe určitých zistení môžeme predpokladať, že v česko-slovenskej rečovej komunite existujú isté tendencie, na základe ktorých k prepínaniu jazykov dochádza. Toto by však nemalo byť predpokladom pri skúmaní tohto fenoménu.

Výskumy, ktoré sa doteraz zaoberali česko-slovenskými jazykovými vzťahmi, sa vo väčšine zameriavali na formálnu jazykovú stránku a systémové rozdiely, no menej na autentickú česko-slovenskú komunikáciu. Tým mám na mysli, že mnohé texty pojednávajúce o vzťahu češtiny a slovenčiny sa nevenujú konkrétnemu používaniu českého a slovenského kódu a spomínanou problematikou sa zaoberajú viac z teoretického hľadiska. Absentujú konkrétne príklady z konkrétnych česko-slovenských konverzácií a ich následná analýza. Základný rozdiel pri používaní druhého jazyka u Čechov a Slovákov je v jazykovej kompetencii a motivácii. Česi prijímaním slovenčiny a jej používaním v komunikácii v českom prostredí často vyjadrujú jazykovú ústretovosť a sympatie. Používanie slovenčiny je u nich spojené s priateľskou komunikáciou a jazykovým humorom. Tamara Ivaňová vo svojej diplomovej práci, ktorá sa ako jedna z mála venovala konkrétnemu výskumu česko-slovenských komunikačných špecifik a prepínaniu kódov píše, že u Slovákov žijúcich v Čechách hraničí používanie češtiny s obavami z neporozumenia či nechoty k porozumeniu slovenského jazyka zo strany Čechov (Ivaňová 1998). Je dôležité uvedomiť si, že neexistuje jednotnejší geografický priestor, ktorý by rovnako Česi i Slováci považovali za spoločný a k alternovaniu vždy dochádza buď na území jedného alebo druhého štátu. V jazykovom prejave treba zohľadňovať i fakt, že sa vždy jedna skupina nachádza v cudzej krajine, čo do istej miery musí ovplyvňovať i jazykové tendencie, keďže sa v danom prostredí jeden jazyk chápe ako dominantný jazyk väčšiny a používanie druhého automaticky označí človeka ako cudzinca. Keďže bol môj

vlastný výskum vykonávaný len v českom prostredí, konkrétne v Prahe, český jazyk oproti slovenskému figuroval ako dominantný. Asymetrický vzťah týkajúci sa češtiny a slovenčiny v českom prostredí treba brať do úvahy pri akomkoľvek skúmaní týchto jazykových vzťahov, pretože konkrétne z neho môžu čiastočne vychádzať jazykové praktiky.

Ak by sme ale celkové rozhodovanie interaktantov vysvetľovali len na základe jazykového humoru a sympatií u česky hovoriacej väčšiny a strachu z neporozumenia u slovensky hovoriacej menšiny, znamenalo by to, že všetci Česi používajú slovenské výrazy len v rámci dobrej vôle a sympatií a všetci Slováci vychádzajú pri výbere českého jazyka zo strachu z neporozumenia či strachu z diskriminácie pri používaní vlastného jazyka. Pri takejto jednostrannej interpretácii by nám uniklo mnoho jazykových úkazov, ktoré môžu vychádzať z úplne iných intencií interaktantov a ktoré sú indexom rôznych sociálnych premenných. I ja som sa stretla so Slovákmi žijúcimi v Prahe, ktorí v českom prostredí hovoria výhradne po česky. Je to často spojené s ich zlými skúsenosťami s používaním slovenčiny, hlavne v pracovnom prostredí. Mnohí si preto postupom času úplne zvykli na používanie českého jazyka a mimo domova a blízkeho kruhu známych používajú výhradne češtinu. Naopak iní, i napriek tomu, že si komunikačné problémy uvedomujú a v Prahe už žijú niekoľko rokov, vyštudovali tu a našli si tu prácu, nikdy po česky hovoriť nezačali a i v pracovnom prostredí komunikujú po slovensky.

V týchto prípadoch je opäť znateľné, aké dôležité sú pri výbere jazyka a jeho alternácií individuálne preferencie a pozícia jednotlivca v danej spoločnosti a jeho osobné skúsenosti, ktoré sa málokedy dajú všeobecne vydedukovať. Často hlavne Slováci pracujúci v Čechách, pre ktorých je v práci výhodnejšie a jednoduchšie používať češtinu, preniesli tento jazykový kód z pracovnej sféry i do ostatných sfér svojho súkromného života pri komunikácii s česky hovoriacimi osobami. Práve pracovná sféra je často kľúčovou pri osvojovaní si dominantného jazyka. Nie je preto ľahké vysvetľovať dôvody Slovákov používať v určitých situáciách češtinu či české slová len zo strachu z neporozumenia či neochoty ostatných porozumieť. Myslím si, že takýto tlak každý Slovák žijúci v Čechách viac alebo menej pociťuje, no to, do akej miery to ovplyvní jeho jazykový výber, je výhradne vecou vlastného rozhodnutia, ktoré závisí od mnohých iných faktorov. Za takéto faktory považujem napríklad vyjednávanie identít, zdôraznenie mocenskej nerovnosti aktérov, sociálnu vzdialenosť, solidaritu a vzájomnosť, gendrovú nerovnosť, vzťah ku kultúrnym normám danej spoločnosti, ako

i k svojej vlastnej, socioekonomické vzťahy a celkovú sociálnu pozíciu aktéra v danej spoločnosti. Toto všetko často zohráva úlohu vo vzťahu k jazyku ako takému. Ak by sa všetci slovensky hovoriaci jednotlivci jazykovo prispôbili na základe tlaku zo strany krajiny, v ktorej žijú, v dlhšej časovej perspektíve by sa dalo predpokladať, že všetci Slováci budú v prevažne českom prostredí hovoriť po česky. Toto pravidlo ale neplatí univerzálne a niektorí participantí na výskume nikdy nemali pocit, že by bol na nich zo strany česky hovoriacej väčšiny kladený tlak, aby sa jazykovo prispôbili. V iných prípadoch boli niektorí vyzvaní k tomu, aby v práci komunikovali výhradne po česky a iní tak urobili z dôvodu, že sa necítili dobre, ak museli vety viackrát opakovať z dôvodu nedokonalého porozumenia.

1.4. Česko-slovenský bilingvizmus

Česko-slovenský bilingvizmus je zvláštnym druhom bilingvizmu, a to práve vďaka celkovému dlhoročnému spoločnému, blízkeho historickému i jazykovému životu a vďaka štrukturálnej podobnosti jazykov. Môžeme hovoriť o spoločenskom bilingvisme v bývalom spoločnom štáte, kde si oba jazyky delili sféru sociálnu – každý hovorí svojím jazykom – ale nedelí sa funkčne, v komunikačných situáciách. V Čechách prevládala čeština a na Slovensku slovenčina (Ivaňová 1998). Ďalšou špecifickou črtou česko-slovenského bilingvizmu je bivalentnosť. V mnohých prípadoch ide totiž o výrazy, ktoré je možné zaradiť do oboch jazykov. Preto je napríklad oveľa problematickejšie analyzovať písomnú e-mailovú korešpondenciu, ktorá je často bez diakritiky, a bivalentnosť sa tým pádom ešte znásobuje. Za bivalentné slová môžeme považovať napríklad: to, ale, mám, náhle, pes, lopata, lampa, taška a pod.

Každý interaktant svojím rečovým prejavom a výberom jazyka, rovnako ako jeho alternáciou, reflektuje svoje individuálne, subjektívne postoje a od nich sa následne odráža konkrétny výber jazykového kódu v danej situácii či spoločnosti. Code-switching je z môjho pohľadu do značnej miery ovplyvnený idiolektom a individuálnymi motiváciami danej osoby. Výber jazyka reflektuje jednak postoj jednotlivca ku krajine, v ktorej žije, a jednak jeho zázemie v domovskej krajine, ktorú opustil, jeho vzťah k vlastnému národu a k jazyku, ktorým hovorí, a zároveň k národu

„cudziemu“, s ktorého obyvateľmi prichádza do styku každý deň. ¹ Takéto faktory by som síce nepokladala za irelevantné, no z môjho pohľadu nie sú často rozhodujúcimi pri konkrétnom rozhodnutí sa použiť iný jazyk pri rečovom prejave.

Za rozhodujúce faktory považujem individuálnu motiváciu jednotlivca, no za jeden z najpodstatnejších faktorov pokladám vzťah interaktantov, ktorí rozhovor vedú. Do značnej miery výber kódu ovplyvňujú vzájomné sympatie či naopak antipatie komunikantov. Neznamená to však, že komunikačný kód si vždy dopredu vedome vyberieme na základe toho, s kým prichádzame do kontaktu, i keď i to do určitej miery zohráva úlohu. Nemenej podstatné je uvedomiť si, že v konverzácií dochádza k vyjednávaniu takýchto možností a často záleží na tom, ako na seba interaktanti vzájomne reagujú. To, či k alternácií jazykov v konverzácií dôjde alebo nie, často nezáleží len na jednotlivcovi, ale na tom, ako na seba navzájom pri komunikácií reagujeme. Spomínaná tendencia komunikantov ale nepopiera, že code-switching v česko-slovenskom prípade nie je sociálne indexovaný. K alternácií nás vedú rôzne faktory. Je ale dôležité uvedomiť si asymetriu česko-slovenského vzťahu a rozdielne pozície, z ktorých Česi a Slováci vedome či podvedome vychádzajú, keď cudzí jazyk používajú.

1.5. Komunikačný kód alebo jazyková varieta?

Okrem funkčného striedania jazykov sa objavuje samozrejme i také, ktoré z hľadiska participantov danej interakcie nenesie žiaden význam a nefunguje preto ani ako kontextualizačný prostriedok. Takéto nefunkčné prepínanie kódov, ktoré nazývame jazykovou varietou, označujeme za nepríznakové. Často je ale problematické definitívne rozhodnúť, o ktorú zo spomínaných dvoch možností v konkrétnej interakcii ide, respektíve kedy má striedanie jazykových variet interakčný význam pre participantov a kedy naopak nie. Pripájam úsek konverzácie, ktorý Marián Sloboda v jednom zo svojich textov označil ako bezpríznakové striedanie kódov (Sloboda; Nábělková 2005).

¹ Nakoľko som svoj výskum robila medzi Čechmi a Slovákmi v Prahe, všetky tvrdenia sa odvolávajú výhradne k Pražskému prostrediu.

<p>kolik, 7. 01. 2004, 23:26:07 Mara:mooooooc hezky napsane:o))))ale ja sem to vedela,ze ako podotkla Laura,ze to tady zachranis,a celkovo,sem vedela,ze tvoj odkaz bude skvelej...pekne si to rozjel,jen tak dal...ale you know:)))konecne to nabralo tu spravnu notu,vykrocili sme vsetci spravnu nohou,hehe a dufam,ze to takhle bude pokracovat daaaaaaaaaaal... [vynechaný text]... a inak bud klidne blazon,ja sem taky blazen a poradnej jako tvrdi Lauritta,ale je mi to jedno,chci byt blaznem...lebo je to vzdy lepsi nez byt normalny clovek, [vynechaný text] ..chybi mi to uz ted:o((((ved zaspi-vame si v Londone,urobime nejakej rozruch tam,kdyz tam uz budem:o))))alebo proste len tak prolitat davem... [text pokračuje]</p>
<p>Laura, 8. 01. 2004, 11:54:55 No zbohom, to sa tu nekdo rozjel:}} }prosim ta, koliku,ta tvoja ceskoslovenscina sa tazko cita, teda aspon mne..jo, je krasne byt silenym, ale [text pokračuje]</p>
<p>kolik 8.01.2004 20:44 Laura: ...a sorry s tou cestinou,ale od tej Prahy si nemuzu nejak zvyknut hovorit normalne len cisto slovensky...hehe:o))ok budem pisat normalne,ak mi to pujde...no uz zas...oooh sorry.. [nasleduje dlhý štruktúrny slovenský text]</p>

To, že Sloboda takéto striedanie replík v uvedenej mailovej komunikácii označuje za bezpríznakové, znamená, že spĺňa len mediačnú informáciu, na prenos informácie, a nie je indexom žiadnej sociálnej kategórie. V mnohých prípadoch sú významy slov bivalentné a dali by sa priradiť k obom jazykom. Text by sa ale dal interpretovať úplne inak, ak by sme podrobnejšie poznali jazykové tendencie interaktantov a to, ako sa ich komunikácia mení v závislosti od osoby, s ktorou komunikujú. V takom prípade by sa dalo lepšie usúdiť, či striedanie jazykov o niečom vypovedá, alebo takto konkrétny interaktanti komunikujú stále. Tvrdenia o bezpríznakovosti danej konverzácie sa len na základe textu bez širšieho kontextu a znalosti idiolektu komunikantov nedá potvrdiť. Z uvedenej konverzácie je zrejmé, že minimálne Laura vníma Kolikov code-switching ako príznakový. Samotná štruktúra rozhovoru, chýbajúca interpunkcia a nemenej i striedanie jazykov nás k niečomu odkazuje. Z témy rozhovoru je zrejmé, že ide o neformálnu konverzáciu, čo potvrdzuje i chýbajúca interpunkcia. Striedanie jazykov tu len dotvára a potvrdzuje blízky vzťah interaktantov a ich spontaneitu. Z textu dokážeme vyčítať, že Laurin, rovnako ako Kolikov, materinský jazyk je slovenčina. I keď ho Laura upozorňuje na jeho „českoslovenčinu“, sama pár českých slov použije: *rozjel a silenym*. Takéto použitie nám tiež o niečom vypovedá. Laura, i keď vyjednáva iný jazykový kód konverzácie, sa chce vedome či podvedome Kolikovi jazykovo priblížiť, a tak použije zopár českých výrazov. Z toho môžeme usudzovať, že chce, aby jej narážka znela trochu jemnejšie,

menej agresívne. K tomu používa code-switching, ktorým sa približuje jazykovému štýlu druhého interaktanta. Ak by Laura naopak nepoužila žiadne české slovo, zdala by sa nám jej požiadavka možno serióznejšia a z jazykového pohľadu by sa snažila udržať si väčšiu vzdialenosť. Počas výskumu sa mi viackrát potvrdilo, že je problematické dedukovať jednotlivé závery na základe analýzy jedného rozhovoru, bez absolútnej znalosti idiolektu interaktanta. Aj z vyššie uvedeného rozhovoru dokážeme dedukovať, či aspoň predpokladať, určité závery, vždy ale máme pred sebou len neúplný obraz, časť mozaiky a interpretácia sa často podobá hádaniu. Pri každej analýze rozhovoru je dôležité uvedomiť si špecifickosť jazykového prejavu každého z nás a to, že každý reaguje na cudzie jazykové prostredie úplne iným spôsobom. Nehovoriac o tom, že ľudia majú tendenciu vo svojom jazykovom prejave reflektovať do určitej miery i svoj osobný postoj k človeku, s ktorým komunikujú. Záleží i na tom, ako sa jazykovo správa jedinec, s ktorým konverzáciu vedieme, a ako na naše možné striedanie kódov či jeho absenciu reaguje. Preto si dovoľím tvrdiť, že vyvodzovať závery z jedného úlozku konverzácie bez akejkoľvek znalosti interaktanta a možnosti porovnania jeho jazykových prejavov s inými ľuďmi, v iných situáciách či pri inej téme, je viac než problematické.

Bezpochyby existujú určité jazykové tendencie, ktorými sú ľudia často podvedome ovplyvnení. Za takéto sú považované hlavne jazyková sieť jednotlivca a čas strávený v prevažne cudzom jazykovom prostredí. Do jazykovej siete jednotlivca môžeme zahrnúť všetky osoby, s ktorými jednotlivec prichádza do kontaktu. Čím viac sa stýkame s osobami, ktorých dominantný kód je odlišný od toho nášho, tým väčšia je pravdepodobnosť, že si ich jazykový kód rýchlejšie osvojíme. Rovnako by sa dalo predpokladať, že čím dlhšie sa jednotlivec nachádza v cudzom jazykovom prostredí, začne si cudzí jazyk viac a viac osvojovať. V spojení s code-switchingom si to môžeme vysvetliť tak, že čím dlhšie sa človek pohybuje medzi ľuďmi hovoriacimi cudzím jazykom, tým viac začne striedanie kódov praktizovať, až si cudzí jazyk osvojí natolko, že v určitých situáciách používa výhradne jazyk český. Menej častým je prípad, keď je Čech alebo Češka v Prahe ovplyvnený/á slovenským prostredím, v ktorom sa pohybuje natolko, že začne prepínať do slovenčiny. Vo svojom výskume som sa zaoberala oboma prípadmi. Nezaujímalo ma len to, ako české prostredie rôzne vplýva na Slovákov žijúcich v Prahe, no rovnako som sa zameriavala na to, ako sú Česi ovplyvnení slovenským jazykom.

2. Teoretické ukotvenie

V tejto kapitole budem postupne prechádzať rôznymi prístupmi a teóriami vzťahujúcimi sa ku code-switchingu. Načrtnem jednotlivé teórie, s ktorými som počas svojho výskumu pracovala. Poukážem hlavne na fakt, že žiaden z prístupov nie je schopný zachytiť a následne vysvetliť všetky významové množiny, z ktorých sa dá pri vysvetľovaní jazykového fenoménu, akým je code-switching, čerpať. Na začiatku sa zameriam na plusy a mínusy sociolingvistického prístupu Carol Myers-Scotton pri skúmaní česko-slovenského code-switchingu. Následne podrobnejšie rozoberiem prístup konverzačnej analýzy a jej prínos pri skúmaní code-switchingu a širšie možnosti interpretácie významov pri jej použití. Stručne spomeniem Harveyho Sacksa, považovaného za tvorca konverzačnej analýzy, ktorú som pri analýze nahrávok používala. Ďalej sa budem venovať Petrovi Auerovi, ktorý ako prvý použil prístup konverzačnej analýzy pri skúmaní code-switchingu. Z tejto analýzy som pri svojom výskume najviac čerpala. Nadviahem na konverzačný model z pohľadu Romana Jakobsona a na to, aké funkcie môže konverzácia nadobúdať, a ako sa orientácia na jednotlivé prvky rozhovoru môže manifestovať vo výskyte code-switchingu. Kapitulu uzatvorím už spomínaným prístupom konverzačnej analýzy Petra Auera, na ktorej ukážem ďalšie výhody tohto prístupu pri skúmaní česko-slovenského či slovensko-českého prepínania kódov.

2.1. Interpretačné množiny code-switchingu

Code-switching je možné skúmať vo viacerých rovinách a skoro žiaden text nezahŕňa všetky tieto roviny. Existuje viacero rozličných teórií, ktoré namiesto toho, aby sa dopĺňali, vystupujú proti sebe. Preto je problematické použiť metodológiu, ktorá by sa dala univerzálne pokladať za jedinú platnú. Pri svojom výskume som pracovala s viacerými textami a teóriami.

Na začiatku svojho výskumu som pracovala s modelom príznakovosti, ktorého autorkou je sociolingvistka Myers-Scotton. Podľa tejto teórie je motivácia pre code-switching sociálne indexovaná. Hovoriaci si volí jazykový kód tak, aby indexoval

súbor práv a povinností². Touto voľbou kódu nielen vyjadruje vlastnú sociálnu identitu a reaguje na situačné faktory, ale aj aktívne vyjadruje zámer a sociálno-pragmatické významy. Jazyk bezpríznačového výberu je asociovaný so sociálnymi normami, ktoré sa nazývajú i súborom práv a povinností. Výberom príznakového jazyka v danej situácii sa hovoriaci snaží o vyjednávanie odlišných práv a povinností, ktoré sa odchyľujú od sociálnej normy alebo status quo. Myers-Scotton delí výskyt code-switchingu do štyroch kategórií: (1) Ako sekvencie/časti bezpríznačového výberu. V tomto prípade je každý z použitých jazykov charakterizovaný ako bezpríznačový výber. Zmena kódu je spôsobená zmenou sociálneho alebo iného konverzačného kontextu. (2) Code-switching sám o sebe ako bezpríznačová alternatíva. Tento typ sa môže vyskytnúť napríklad u bilingválnych účastníkov rozhovoru, ktorí sú rovesníci. (3) Code-switching ako príznaková voľba, ktorú volí účastník rozhovoru k vyjadreniu odmietnutia a nesúhlasu so sociálnou alebo kontextuálnou normou. Alebo sa naopak snaží výberom neštandardného jazykového kódu v danej situácii o zmiernenie sociálnej vzdialenosti a o vyjadrenie solidarity. (4) Code-switching ako prieskumná alternatíva, slúžiaca k preskúmaniu či vyjednaniu bezpríznačovej alternatívy medzi účastníkmi rozhovoru v situáciách, kedy nie je štandardná norma kódu zjavná.

Teória tvrdí, že užívatelia code-switchingu alternujú medzi základným³ a vnoreným jazykom⁴. Hlavný jazyk pritom nemusí byť vždy materským jazykom, no predstavuje jazyk, ktorý je viac aktívny a hovoriacim častejšie používaný. Tento jazyk obmedzí a ohraničí spôsob používania aditívneho jazyka. V typických situáciách je práve hlavný jazyk bezpríznačovým, čo však nemusí byť pravidlom.

Každý aktér rozhovoru sa teda môže ale rovnako musí rozhodnúť, či zvolí stratégiu príznakového, alebo bezpríznačového výberu kódov. Podľa tejto teórie má každý z nás prirodzené povedomie o tom, aký kód je v konkrétnej interakcii bezpríznačový, a naopak i to, ktorý nespĺňa komunitné normy a očakávania participantov rozhovoru a pre danú situáciu je príznakovým. Takáto voľba príznakového kódu signalizuje vyjednávanie zmeny v očakávanej sociálnej vzdialenosti. Rozhodnutie pre príznakové použitie code-switchingu pri konkrétnej interakcii je narušením očakávaného jazykového správania buď v pozitívnom alebo v negatívnom zmysle slova. V pozitívnom zmysle môže znamenať zmierňovanie sociálnej

² Preložené z angličtiny: rights and obligations

³ Preložené z angličtiny: matrix language

⁴ Preložené z angličtiny: embedded language

vzdialenosti, a tým pádom sa stáva indexom solidarity či vzájomnosti. V opačnom prípade môže znamenať práve zvýraznenie sociálnej vzdialenosti a vyjadruje hnev alebo dôraz na mocenskú nerovnováhu. Aký kód je v danej situácii príznakový a aký nie, môže byť podmienené situačne ale i metaforicky. Pri metaforickom code-switchingu je hlavným spúšťačom pre zmenu kódu téma rozhovoru (Gumperz 1982). Code-switching sa súčasne stáva nástrojom i indexom. Pre hovoriaceho je prepnutie kódu nástrojom v tom zmysle, že ovplyvňuje rovnováhu práv a povinností. Pre adresáta je code-switching indexom zámeru hovoriaceho. Zmena kódu je teda obojím - prostriedkom i správou.

Môj výskum ale ukazuje, že táto teória sa v česko-slovenskom prípade ťažko aplikuje. Niekedy sa konverzácia navonok môže zdať bezpríznaková v rámci rečovej komunity ako celku, no v konkrétnom použití a individuálnom komunikačnom prejave môže nadobúdať úplne iné významy. Myers-Scotton sa v interpretácii výskytu code-switchingu málo venuje skúmaniu tohto fenoménu v dlhšej časovej perspektíve u konkrétnej skupiny a nezohľadňuje ani podstatu znalosti idiolektu jednotlivých interaktantov. Často je k pochopeniu výskytu code-switchingu potrebné poznať samotné jazykové tendencie a vzájomné vzťahy jednotlivých interaktantov a zohľadniť, či sa ich rečové tendencie nemenia v závislosti od toho, s kým komunikujú. Môže ísť o ľudí, ktorí zdieľajú rovnaký etnický či sociálny status, no výskyt prepínania kódov je úplne odlišný u každého jedného z nich. V teórii výskytu code-switchingu od Carol Myers-Scotton absentuje rovina konkrétnej, jedinečnej konverzácie, v ktorej sa samotný význam code-switchingu spoluvytvára priamo v konverzácií. Rovnako i teóriu hlavného a aditívneho jazyka sociolingvistiky Carol Myers-Scotton nie je možné pokladať za univerzálne pravidlo. Táto teória nekladie dostatočný dôraz na podrobnejšiu znalosť konverzačných tendencií každého z interaktantov a skôr nadobúda tendenciu kategorizovať a zaraďovať jednotlivcov do väčších rečových skupín. Na základe tohto faktu následne interpretuje jazykové tendencie jednotlivcov, bez individuálneho prístupu k špecifikám rečového prejavu konkrétneho človeka.

Je tiež problematické tvrdiť, že človek pri každom svojom verbálnom prejave zvažuje, či bude jeho prejav chápaný príznakovo alebo naopak. Ľudia často použijú určitý jazykový kód z iných dôvodov. Mnohokrát sa snažia o efektívnejšiu komunikáciu a chcú predísť nedorozumeniam, snažia sa o čo najrýchlejšie prenesenie informácií. Často tak urobia z toho dôvodu, že im konkrétne slovo nenapadá v určitom jazykovom kóde, a tak použijú iný. Inokedy len z lenivosti zopakujeme frázu osoby, s ktorou

komunikujeme, aby sme rýchlo odpovedali, alebo sa nám nechce rozmýšľať nad alternatívnym slovom v inom jazyku. Toto všetko sa pri česko-slovenských interakciách deje v denných intervaloch. Často však ide o nerefektované jazykové správanie, ktoré do neberieme do pozornosti. Zaradili by sme takéto správanie skôr k príznakovej alebo k bezpríznakovej množine?

2.2. Konverzačná analýza

Na rozdiel od prístupu Carol Myers-Scotton, typológia bilingválnej reči Petra Auera pristupuje k skúmaniu bilingválnej reči a code-switchingu z pozície etnometodologickej konverzačnej analýzy (Sloboda; Nábělková 2005). To, čo Carol Myers-Scotton vo svojich textoch popisuje ako výskyt code-switchingu so zámerom zväčšenia sociálnej vzdialenosti, môže podľa Auera iba indexovať samotný nesúhlas v danej sekvencií rozhovoru či odmietnutie konkrétnej požiadavky hovoriaceho. Konverzačno-analytický prístup sa do určitej miery vzdáva dohadov o motiváciách striedania jazykov „per se“ v prospech interpretačného prístupu založeného na detailnej analýze repliky po replike. Takýto prístup sa nezaobera tým, ako dvojjazyčný komunikanti môžu komunikovať, ako zvyčajne komunikujú, ani akú komunikáciu považujú za najvhodnejšiu. Zaoberá sa tým, ako sa významy v konverzácií vytvárajú a akým spôsobom sa v konverzácií „materializujú“. Nie vždy konkrétne prepínanie kódov v danej konverzácií indexuje širšie sociálne zázemia a vlastnosti komunikantov. Často sa takéto významy spoluvytvárajú priamo v konverzácií. Voľba jazyka nemusí byť vždy závislá od prostredia interaktantov implicitne. Rovnako výber témy a striedanie jazykov nemusí vždy indexovať nejaký vonkajší význam. Pomocou kontrastného prechodu do iného jazyka môžu participanti význam aj aktívne spoluvytvárať. Spoluvytvárať v tom zmysle, že interaktanti na seba reagujú a samotná reakcia na vybraný kód a jeho alternáciu môže indexovať solidaritu či sociálnu vzdialenosť interaktantov alebo samotný vzťah k vybranému jazyku (Sloboda; Nábělková 2005).

Americký lingvista John Gumperz tvrdí, že striedanie jazykov môže často fungovať i ako kontextualizačný prostriedok, teda ako formálna črta prehovoru, pomocou ktorej hovoriaci signalizujú a poslucháči interpretujú, o akú činnosť ide, ako

sa má sémantickému obsahu rozumieť a ako sa každá veta vzťahuje k tomu, čo predchádza, či nasleduje. Gumperz tvrdí, že bilingválna kompetencia jednotlivca len rozširuje možnosti kontextualizačných prostriedkov, akými sú napríklad intonácia, intenzita a gestá. Zmena jazyka teda môže naznačovať i zmenu interakčnej aktivity, no v iných častiach rozhovoru sa takáto zmena môže prejaviť i zvýšeným hlasom alebo zrýchlenou frekvenciou produkcie slov. Code-switching v takomto prípade funguje ako ďalší kontextualizačný prostriedok pri rozhovore (Gumperz 1982).

Prvotné práce, ktoré sa spájajú s konverzačnými analýzami, sú asociované s priekopníckym výskumom Harveyho Sacksa. Sacks bol americký sociológ ovplyvnený etnometodologickou tradíciou. Začal tradíciu detailných štúdií toho, ako ľudia používajú jazyk v každodennom živote. Sacks sa začal zaujímať o štruktúru konverzácie, keď pracoval na krízovej linke, kde boli rozhovory nahrávané. Jednou z hlavných úloh zamestnancov krízovej linky bolo získať meno volajúceho, ktorý uvažoval nad spáchaním samovraždy. V mnohých prípadoch prišli na to, že ak zamestnanci volajúcemu povedali svoje meno, niektorí volajúci boli potom ochotní prezradiť svoje meno, a tým odhaliť vlastnú identitu. Vo viacerých prípadoch však predstavenie sa zamestnanca krízovej linky nestačilo k odhaleniu identity volajúceho. Sacks si všimol, že absencia mena volajúceho v rozhovoroch bola často spôsobená iným dôvodom. Sacks si všimol, že volajúci často používajú repliku „I can't hear you“. Namiesto toho, aby hodnotil toto tvrdenie ako pravdivé, neveril, že volajúci pracovníka krízovej linky naozaj nepočul a začal sa zaoberať práve tým, čo takúto reakciu mohlo spôsobiť, teda akú má v danej komunikácii funkciu. Zaujímalo ho hlavne to, či bola táto replika zvolená volajúcim len preto, aby sa vyhol zverejneniu vlastného mena bez toho, aby to priamo odmietol. Začal skúmať jednotlivé prehovory ako individuálne objekty, ktoré jednotlivci používajú na to, aby dosiahli nejaký výsledok v rámci rozhovoru. Všimol si, že existujú určité pravidlá a normy, kedy by sa dané jazykové aktivity v konverzácii mali objaviť. Jednou z takýchto noriem je predstavenie sa v úvode rozhovoru medzi ľuďmi, ktorí sú si cudzí. Tým, že volajúci predstieral, že nepočuje, sa v konverzácii posunul z úvodnej časti, kde je od neho očakávané predstaviť sa, k nasledujúcej časti, kde na tom už tak nezáleží. Sekvencia rozhovoru, v ktorej volajúci uvádza, že dotyčného nepočuje, poslúžila ako jazykový prostriedok k skrytiu vlastnej identity bez toho, aby na rovinu priznal, že svoje meno neprezradí. Sacks však netvrdil, že keby bola daná sekvencia použitá v inom rozhovore, mala by rovnaký následok a plnila by rovnakú úlohu. Na tomto princípe je v konečnom dôsledku založená celá

konverzačná analýza. Ku každej konverzácii sa pristupuje ako k jedinečnej, no všetky podliehajú určitým štruktúrnym pravidlám (Woofit 2005).

Jedným z najvýznamnejších sociolingvistov, ktorý metódu konverzačnej analýzy používa pri výskume code-switchingu, je Peter Auer. Auer vo svojej typológii rozlišuje medzi funkčným a nefunkčným code-switchingom, čo sa zhoduje s rozdelením Carol Myers-Scotton na bezpríznačový a príznačový code-switching. Za funkčné ale považuje i takzvané vsuvky⁵, ktoré vysvetľuje ako funkčné striedanie v podobe krátkeho transferu s jasnými hranicami (Auer 1998). Jeho prístup a metódy k skúmaniu code-switchingu sa odlišujú od ostatných výskumov tým, že dopredu nepredpokladajú, že človek si do každého svojho rozhovoru prináša svoju sociálnu identitu, na základe ktorej potom môžeme indexikálne interpretovať jeho správanie sa v konverzácii. Auer tvrdí, že takéto významy sa vytvárajú až v danej konverzácii, konkrétnymi interaktantmi v danej chvíli. Tým ale nepopiera, že code-switching je ovplyvnený sociálnym statusom osoby a že práve prepínaním kódov ho táto osoba v konverzácii manifestuje.

Auer tvrdí, že pri konverzačnej analýze sa ku každej konverzácii pristupuje ako k jedinečnej a rozdielnej. Teda i keď má jedinec určitú sociálnu identitu, prejav takejto identity má tendenciu byť v každom rozhovore rozdielny. Auer v prvom rade vyzdvihuje dôležitosť toho, že konverzáciu tvoria minimálne dvaja ľudia a konverzácia je tak výsledkom akéhosi vyjednávania medzi týmito interaktantmi. Významy v rozhovore nikdy netvorí len človek sám a to, aký jazykový kód v danom momente použije, závisí do určitej miery od výberu kódu, zvoleného osobou, s ktorou konverzáciu vedie (Auer, 1987).

2.3. Funkcie rozhovoru

Rozhovor je do určitej miery založený na vyjednávaní významov. Pred začiatkom rozhovoru je nám často jasné, akú informáciu chceme človeku podať a akým spôsobom mu danú informáciu odovzdáme, no málokedy tak i reálne učiníme. Je to spôsobené tým, že konverzácia je spoluvýtvorom viacerých ľudí, v ktorom jeden reaguje na druhého. Často nejde iba o odovzdanie konkrétnej informácie. Ľudia medzi sebou nekomunikujú iba preto, aby si odovzdali konkrétnu správu. Často má interakcia medzi

⁵ Preložené z anglického: insertion

Ľuďmi i iné funkcie a odovzdanie konkrétnej informácie mnohokrát nie je prvoradé.

Roman Jakobson hovorí o šiestich funkciách, ktoré môže konverzácia nadobúdať v závislosti od toho, na aký prvok v konverzácií je kladený dôraz. Na to, aby bola konverzácia možná, musí obsahovať nasledujúce prvky: hovoriaci (odosielateľ), poslucháč (prijímajúci, adresát), správa, komunikačný kanál, (jazykový) kód a kontext. V každej konverzácií sú prítomné všetky tieto prvky, no nie všetky sú rovnako dôležité. Na základe toho, ktorý z daných prvkov je v komunikácií najdôležitejší, nadobúda konverzácia určitú dominantnú funkciu. Často v konverzácií vystupujú ako najdôležitejšie zároveň viaceré funkcie a dôraz na ne sa môže v priebehu rozhovoru meniť. Ak sa konverzácia orientuje prevažne na hovoriaceho, nadobúda konverzácia emotívnu funkciu. Pri orientácií na adresáta ide o apelatívnu funkciu a pri dôraze na správu ide o informačnú funkciu. Kanál, ktorý Jakobson prebral od Bronislava Malinowského, má funkciu fatickú. Tá je založená na samotnom fakte, že ľudia medzi sebou dokážu komunikovať práve vďaka existencii komunikačného kanála. Pod týmto pojmom si môžeme predstaviť napríklad vzduch, ktorý umožňuje prenos informácií prostredníctvom jazyka – kódu. Orientácia konverzácie na kód rozhovoru, ktorým je jazyk, predstavuje poetickú funkciu. Kód môže predstavovať i konkrétny jazyk, ktorý je pri komunikácii dôležitý, no tiež môže predstavovať určitý jazykový štýl, a tým pádom môžu byť rozličné kódy súčasťou jedného jazyka. Poslednou, no nemenej dôležitou funkciou je metajazyková funkcia, ktorá sa viaže ku kontextu rozhovoru. Tento v širšom zmysle slova zahŕňa nielen bezprostredné okolie textu, ale všetko mimo konkrétnej interakcie, s čím by sa mohla spájať a k čomu sa vzťahuje.

Code-switching môže byť ovplyvnený všetkými spomínanými funkciami. Ak v rozhovore napríklad prevažuje emotívna funkcia nad ostatnými a rozhovor je orientovaný na hovoriaceho, je pravdepodobné, že ku code-switchingu zo strany ostatných participantov rozhovoru bude dochádzať práve v záujme hovoriaceho, na ktorého sa rozhovor orientuje. V takomto prípade je možné, že code-switching bude ovplyvnený primárne prítomnosťou konkrétneho hovoriaceho pri rozhovore.

V interakcii s prevažujúcou apelatívnu funkciou by mali byť tendencie opačné a hovoriaci by mal svojím jazykovým prejavom reagovať na identitu adresáta. Následný code-switching by bol indexikálne vysvetliteľný práve na základe jeho participácie na rozhovore. V bilingválnej česko-slovenskej komunite v českom prostredí by sa takáto orientácia rozhovoru na adresáta mohla prejavovať napríklad častejším prepnutím z jedného jazyka do druhého. Preferencia dominantného kódu každého z participantov

rozhovoru by sa zmeniť nemusela, no orientovanosť rozhovoru na adresáta by bola znateľná vďaka frekventovanejšiemu prepínaniu do ním preferovaného kódu. I v tomto prípade je dôležité poznať idiolekt daných komunikantov a vedieť porovnať, ako sa jazykovo správajú v jednotlivých skupinách ľudí v snahe pomocou komunikácie dosiahnuť iné ciele.

V orientácii na správu a informačnú funkciu ide o čo najefektívnejšie, najrozumiteľnejšie a najrýchlejšie odovzdanie informácie a dôležitosť preferencií adresáta či hovoriaceho je druhoradá. K takto orientovanému code-switchingu dochádza zo strany Slovákov žijúcich v Čechách hlavne vtedy, keď nastane v komunikácii určité nedorozumenie. Slovensky hovoriaci interaktanti používajúci slovenský kód volia následné použitie českého kódu z dôvodu efektívnejšieho dorozumenia sa. Slováci žijúci v českom prostredí sú si vedomí, že slovenské slová môžu spôsobovať prekážku pri komunikácii. Príkladom takýchto pojmov sú napríklad názvy mesiacov. V mojom pracovnom kolektíve som zo začiatku komunikovala výhradne po slovensky, keďže som si neuvedomovala semikomunikačné problémy medzi češtinou a slovenčinou. Všimla som si, že moja česká kolegyňa nerozumela slovám ako nohavice, čižmy či smäd. Zo začiatku bolo ťažké odhadnúť, do akej miery pozná slovenské slová. Predpokladala som, že mi dokonale rozumie a hovorila som len po slovensky. Časom som ale pochopila, že ak budem používať výhradne slovenský kód, môže to v niektorých situáciách výrazne spomaliť naše vzájomné pochopenie sa. Ak mi v rozhovore či v konkrétnej sekvencii rozhovoru s ňou ide primárne o rýchle odovzdanie informácie a chcem sa vyhnúť zbytočnému opakovaniu, použijem jednoducho českú alternatívu slovenských slov, ktoré by nemusela poznať. Ona do slovenčiny v zámere o efektívnejšie dorozumenie sa prepínať nemusí, pretože si je vedomá toho, že jej dobre rozumiem. Jej prepínanie do slovenského kódu je teda podmienené niečím iným a nesústreď sa na čo najefektívnejšie odovzdanie informácie. Sama niekedy slovenskú alternatívu použije v rámci dobrej vôle a preto, že sa jej niektoré slová zdajú veľmi vtipné. Často ale k použitiu cudzieho kódu dochádza z lenivosti, keďže nás stojí oveľa menej námahy po niekom niečo zopakovať, ako premýšľať nad alternatívou daného výrazu v našom kóde.

Dôležitou funkciou pri výskyte code-switchingu je i orientácia interaktantov na metajazykovú funkciu rozhovoru, orientujúcu sa na širší kontext rozhovoru. Takáto orientácia často ovplyvňuje výber kódu. Hovoriaci vyberá v tomto prípade kód a tento výber je často ovplyvnený mimojazykovými prvkami, ktoré priebeh rozhovoru

ovplyvňujú. Za kontext môžeme tiež považovať makrosociálne faktory, prejavujúce sa v rozhovore a spôsobujúce často i zmenu jazykového kódu. Príkladom takto orientovaného code-switchingu je často i používanie rozdielneho kódu v závislosti od toho, v akom kóde sa situácia v skutočnosti odohrala. Každú situáciu v bežnom živote zažívame v určitom jazykovom kóde, ktorý často používame i pri prerozprávání daného príbehu. V prípadoch, keď chceme niekoho citovať, tendenčne repliky opakujeme v tom istom jazyku. No použitie iného jazykového kódu sa nemusí vzťahovať len na samotné citovanie či parafrázovanie. Často volíme daný kód preto, lebo sa nám viac vzťahuje k danému miestu, situácii či téme. Takéto preferencie sú makrosociálne podmienené.

Určiť konkrétnu príčinu prepnutia z jedného kódu do iného a byť schopný ju rozoznať je často veľmi problematické a nejednoznačné. Mnohokrát je v hre viac ako jedna preferovaná funkcia rozhovoru. Často je veľmi problematické rozoznať konkrétnu a jediná preferenciu, ktorá takúto zmenu zapríčinila, a výskumník vyberá z množiny významov, ktoré sú pri vysvetľovaní daného jazykového javu, akým je code-switching, relevantné.

Je dobré uvedomiť si, že v priebehu rozhovoru sa na základe zmeny orientácie na iný prvok môžu zmeniť funkcie rozhovoru, a to prechodom z jednej konverzačnej sekvencie k druhej. K lepšiemu identifikovaniu takýchto preferencií nám vždy pomôže znalosť danej rečovej komunity, ako i povedomie o individuálnych preferenciách každého jedného komunikanta. Na základe rozdielnej znalosti jednotlivcov či rečovej komunity a v neposlednom rade v závislosti od vlastnej identity výskumníka môžu byť výstupné dáta inak interpretované. V tomto smere je použitie konverzačnej analýzy pri vysvetľovaní code-switchingu výhodné, pretože pristupuje ku každej sekvencii v konverzácií jednotlivo. Auer nepopiera, že k čo najdokonalejšiemu pochopeniu používania rôznych kódov v jednom prehovore je potrebná znalosť kultúrnych a sociálnych charakteristík danej rečovej komunity, no v prvom rade je potrebné brať ohľad na detaily a významy, ktoré sú tvorené v konkrétnej lokálnej produkcii, vzťahujúcej sa k danému konverzačnému kontextu. Tento daný význam v konverzácii vytvára a následne naň i reaguje.

Výskumná metóda konverzačnej analýzy sa nesnaží porozumieť a dekodovať ľudské jazykové správanie na základe jeho priradovania k už existujúcim vonkajším kategóriám. Snaží sa vysvetliť systematické zdroje správania, ktoré členovia danej komunity ako participanti konverzácie majú k dispozícii, aby boli schopní dospieť k interpretácií významu, vďaka konkrétnej výpovedi chápanej v danom kontexte (Auer

1987). Ak ku skúmaniu code-switchingu pristupujeme z pohľadu konverzačnej analýzy, je kontext vytvorený danou konverzáciou, na ktorej sa podieľajú samotní jednotlivci a ich sociálne a kultúrne identity a statusy. Rovnako takýto kontext závisí od jedinečnosti danej konverzácie, od témy rozhovoru, prostredia a od množstva iných faktorov. Základom je uvedomiť si, že tu sa kontext vyjednáva priamo medzi komunikantmi v rozhovore a nie je askriptívne daný (Auer 1987). Jednotlivci v konverzácii samozrejme pracujú s významami, ktoré indexujú ich status, etnické zázemie, pohlavie. V každej jednej konverzácii sa však takéto významy spoluvytvárajú.

Auer ďalej poznamenáva, že takýto metodologický postulát ma ďalekosiahlejšie následky, pretože to, čo jazykovedci považujú jednoducho za osobitý kód, môžu jeho používatelia chápať úplne opačne, teda ako súčasť jedného a toho istého kódu, a z ich pohľadu ku striedaniu kódov vôbec nemusí dochádzať. Ako príklad by som mohla uviesť mnoho pasáží z rozhovorov česko-slovenských interaktantov, ktoré sa mi podarilo nahráť. Za dva kódy by sa v česko-slovenskom prípade dali považovať dva jazyky - český a slovenský. Akoukoľvek alternáciou by malo logicky dôjsť k spomínanému striedaniu. Takáto interpretácia však môže byť často mylná. V mnohých prípadoch sa výraz z iného kódu stane na základe neustáleho vplyvu iného jazykového prostredia súčasťou primárneho jazykového kódu danej osoby. Takéto slová Auer nazýva pôžičkami⁶. Na to, aby sme dokázali rozoznať, či skutočne dochádza k prepínaniu dvoch alternujúcich významových množín, je potrebné poznať rečové tendencie daného jednotlivca či rečovej komunity. Prepnutie z jedného jazyka do druhého nie je možné vždy považovať za príznakovú alternáciu. Dôležité je, aby i sami aktéri rozhovoru považovali danú frázu alebo vetu za súčasť iného kódu.

Mnoho Slovákov v Prahe napríklad do svojho každodenného rečového prejavu implementovalo niekoľko slov, ktoré sú súčasťou českého kódu a takéto slová úplne alebo čiastočne nahradili ich slovenské alternatívy. Stali sa stabilnou súčasťou odlišného kódu. Napríklad slovo „jo“ úplne nahradilo slovenské „áno“. Ak ale poznáme rečové prejavy daného jednotlivca a vieme, že u neho došlo k takmer absolútnej náhrade slovenského slova českým, nemôžeme podľa Auera tvrdiť, že dochádza k alternácii kódov.

Často som si pri počúvaní nahrávok uvedomila, že niektorí Slováci v českom prostredí hovoria v akejkoľvek konverzácii i prostredí zmiešane a vytvorili si akúsi

⁶ Preložené z anglického: borrowings

„českoslovenčinu“. V takomto prípade nemôžeme tvrdiť, že dochádza ku code-switchingu, pretože jednotlivec nepriraduje slovám zo zdanlivo dvoch rozdielnych kódov iné významy. V mojej výskumnej vzorke však nefigurovali jednotlivci, ktorí by na začiatku výskumu spomínaný „zmiešaný kód“ aktívne používali. Skôr išlo o Slovákov a Čechov, ktorí preferovali používanie pre nich dominantného kódu a nie kódu, ktorý by Sloboda nazýval zmiešaným (Sloboda; Nábělková 2005) .

Hranica medzi tým, čo sa pokladá za striedanie kódov a čo naopak za jeden „zmixovaný kód“, je veľmi sporná a rozdiel dokážeme postihnúť len dôkladným štúdiom a skúmaním rečových tendencií hovoriacich alebo danej komunity. Dôležité je uvedomiť si, že za striedanie kódov sa dá považovať len taká alternácia, ktorú by rovnako vnímal participant daného rozhovoru, a nie striedanie kódov tak, ako by ich univerzálne interpretoval jazykovedec (Auer 1998) .

Auer si dáva dve základné otázky: „Čo sú to kódy v code-switchingu?“ a „Ako konverzačný code-switching súvisí so širším etnograficky rekonštruovateľným sociálnym a kultúrnym kontextom?“. Z početných výskumov týkajúcich sa code-switchingu vieme, že prepínanie kódov svedčí o členstve v danej dvojazyčnej rečovej komunite. Takéto (a) používanie a jazykové tendencie sú v každej rečovej komunite odlišné a riadia sa inými pravidlami a (b) vnútrovetný code-switching je syntakticky a morfosyntakticky obmedzený. Spomínané obmedzenie ale nemusí byť univerzálne (Auer 1998).

Na základe dvoch uvedených premís bol výskum code-switchingu buď chápaný ako sociolingvistický, čo v užšom zmysle znamená vzťah medzi sociálnymi a lingvistickými štruktúrami danej rečovej komunity, alebo ako gramatický, odkazujúci na obmedzenia vnútrovetného code-switchingu. Ústrednou otázkou sociolingvistického výskumu je, ako výber jazyka odzrkadľuje mocenskú nerovnoprávnosť a sociálnu nerovnosť a stáva sa indexom pre súbor práv a povinností⁷, ktoré sa pripisujú daným sociálnym kategóriám v spoločnosti.

Vyššie spomínaný gramatický typ prístupu k skúmaniu tohto jazykového fenoménu sa zvyčajne snaží zodpovedať na otázky syntaktického obmedzenia a snaží sa vytvoriť univerzálne pravidlá na to, ako, po akých slovách a v akých častiach vety môže ku code-switchingu dôjsť. Súčasne sa zaoberá i tým, ako gramatická a syntaktická forma jazyka obmedzuje a ovláda výskyt code-switchingu.

⁷ Preklad anglického termínu: rights and obligations

Pri takto striktnom oddelení dvoch uvádzaných prístupov hovorí Auer o priepasti a nemožnosti obsiahnuť a zodpovedať všetky otázky, ktoré code-switching so sebou prináša. Medzera medzi týmito dvoma prístupmi spočíva v tom, že na jednej strane makrosociolingvistický aspekt nikdy úplne nedeterminuje výber kódu, jeho zmenu a rovnako i absenciu alternácie kódov. Verbálna interakcia medzi bilingválne zdatnými jednotlivcami je vždy do určitej miery ovplyvnená konkrétnym vyjednávaním jazyka a výberom kódu. Mnoho makrosociolingvistických výskumov, ako uvádza Auer, sa sústreďujú len na sociálny význam výskytu či absencie code-switchingu v konverzácii a výber kódu vysvetľujú v spojitosti s pôvodom interaktantov, témou rozhovoru, prostredím a situáciou, v ktorej sa interaktanti počas rozhovoru nachádzajú. Neberie sa však ohľad na konkrétnu alternáciu v zmysle toho, kedy a na ktorých miestach v rozhovore ku code-switchingu dôjde, je to pokladané za málo významné. Auer nepopiera, že prepínanie kódov indexuje širší sociálny kontext danej rečovej komunity, no rovnako sa podľa neho treba zamerať na to, ako je code-switching v konverzácii vyjednávaný a spoluvytváraný interaktantmi (Auer 1998).

Na druhej strane sa code-switching nikdy neobmedzuje len na vnútrovetnú alternáciu⁸, ktorá často striktno podlieha syntaktickým analýzám. Často sa vyskytujúci mimovetný code-switching⁹ už podlieha iným pravidlám. Mnohokrát sa vyskytuje v totožnej konverzácii s vnútrovetným code-switchingom. To znamená, že ani sociolingvistický, ani gramatický prístup nedokáže vysvetliť celú radu vyzorovaných pravidelností v dvojjazyčnej reči. Pri vysvetľovaní prepínania jazykových kódov zohráva do istej miery úlohu i konverzačná štruktúra rozhovoru, ktorá je nezávislá od gramatickej či syntaktickej štruktúry a od širších spoločenských a ideologických štruktúr, ku ktorým sa daný výber jazyka v konverzácií viaže.

Auer uvádza, že code-switching nie je naviazaný, obmedzený či riadený len určitými gramatickými kategóriami, no jeho výskyt je v určitých konverzačných sekvenciách pravdepodobnejší než v iných. Uvádza napríklad, že sekvencie odpovedí sú menej vhodné pre výskyt code-switchingu, ako iniciačné. Zároveň tvrdí, že určité sekvenčné vzory pri výbere alternácie jazyka usmerňujú a do určitej miery riadia prejav účastníka rozhovoru. Auer podkladá svoje tvrdenie početnými výskumami, v ktorých code-switching kontextualizuje konverzačné aktivity, konšteláciu participantov rozhovoru a do určitej miery modeluje tému rozhovoru (Auer 1998).

⁸ Takouto alternáciou sa zaoberá gramatický prístup

⁹ Preklad z anglického: intersentential

To, že code-switching závisí i od konverzačných sekvencií neznamena, že sociálna „makrodimenzia“, ako ju nazýva Auer, je pri prepínaní kódov a jeho interpretácií irelevantná. Práve naopak. Za každou otázkou, ktorú v rozhovore položíme, čakáme odpoveď. Na takomto princípe funguje ľudská komunikácia. Ak k odpovedi nedôjde alebo jej predchádza dlhšia časová odmlka, tento fakt nám dáva určitú informáciu. Podstatou teda je, že i to, ako budú za sebou jednotlivé konverzačné sekvencie nasledovať, závisí do určitej miery od témy rozhovoru. Auer rozlišuje medzi diskurzívne orientovaným code-switchingom a takým, ktorý je zameraný na participanta rozhovoru. Alternácia kódov orientovaná diskurzívne pomáha odovzdať informáciu, teda podporuje interakčný zmysel určitého vyjadrenia.

Ďalším druhom code-switchingu je tzv. code-switching orientujúci sa na preferencie participantov¹⁰. V tomto prípade je striedanie jazyka zamerané skôr na participantov ako na samotnú snahu efektívnejšieho dorozumenia sa. V tomto prípade dochádza v porovnaní s prvým typom code-switchingu k častejšej alternácii jazyka, pričom v prvom prípade je tendenciou participantov nájsť jeden vyhovujúci jazyk a toho sa počas konverzácie pridržiavať, v druhom prípade sú participanti skôr orientovaní na seba a jazyk sa konštantne vyjednáva. V bilingválnej konverzácii má pojem vyjednávací sekvencie zahŕňať všetky časti konverzácie, v ktorých participanti nesúhlasia na jednom zhodnom jazyku interakcie. V kontraste s takýmto code-switchingom je prepínanie kódov, ktoré je závislé od diskurzu. V takomto prípade nový jazyk evokuje nový rámec rozhovoru či „footing“, ako by ho nazval Goffman. Takýto nový footing rozhovoru je následne akceptovaný a používaný všetkými participantmi rozhovoru. V tomto prípade je jazykový kód koherentnejší ako pri prepínaní zameranom na participanta (Auer 1998).

Základný rozdiel medzi uvedenými dvoma typmi je, že pri code-switchingu závislom na diskurze participanti hľadajú odpoveď na otázku, prečo použiť daný kód práve teraz, v priebehu vývoja rozhovoru, zatiaľ čo pri prepínaní zameranom na jedného z participantov rozhovoru sa uvažuje o dôvodoch, ktoré má konkrétny participant, aby inicioval prepnutie do iného kódu.

Auer okrem spomínaného delenia rozlišuje ešte dve veľké skupiny, a to code-switching a prenos.¹¹ Okrem takto jasne zaraditeľných prototypických prípadov existuje mnoho jazykových úkazov, ktoré sa nedajú jednoznačne zaradiť do jednej zo spomínaných

¹⁰ Preložené z angličtiny: preference related codeswitching

¹¹ Preložené z angličtiny: transfer

kategórií a ich konverzačné významy sa im pripisujú na základe významovej vzdialenosti od týchto prototypov¹². Sám ale opäť zdôrazňuje, že hranice medzi týmito kategóriami sú vágne a akákoľvek snaha o jasne a striktne stanovené hranice bude viesť k strate realizmu v popise.

Keď sa zameriame na alternáciu jazykov vo vzťahu k jednotlivým konverzačným sekvenciám, postrehneme dve základné vzory. Pri alternácii jazyka X do jazyka Y je jedným z participantov rozhovoru ďalej používaný jazyk X. V prípade druhého vzoru je jazyková alternácia z jazyka X do jazyka Y nasledovaná používaním jazyka Y rovnakým alebo iným participantom rozhovoru. Základný rozdiel v týchto dvoch prípadoch je v tom, akým spôsobom alternácia jazykov ovplyvní základný interakčný jazyk.¹³ V prvom prípade hovoríme o prenose, pretože nedochádza k opätovnému vyjednávaniu základného jazyka konverzácie. Úsek reči objavujúcej sa v inom kóde má v sebe zabudovaný a predvídateľný bod, kedy sa interaktant vráti k prvému jazykovému kódu. V druhom prípade, kedy zmena kódu prináša vyjednanie nového základného jazyka konverzácie, hovorí Auer o code-switchingu. Nový vyjednaný základný jazyk rozhovoru nabáda ostatných participantov, aby tiež tento jazyk v ďalších sekvenciách rozhovoru používali. V opačnom prípade odmietnutie používania novo vyjednaného jazyka môže byť interpretované ako neakceptovanie jazykovej preferencie interaktanta či neakceptovanie nového základného¹⁴ jazyka konverzácie (Auer 1987).

Takéto rozdelenie sa však snaží načrtnúť len smerodajné tendencie, ktoré nemusia byť v praxi interpretovateľné rovnakým spôsobom a vždy záleží na špecifickosti rečovej komunity. K jazykovej alternácii sa môže pristupovať z rôznych perspektív. Niektoré z týchto prístupov sú brané ako nadradené a často sa vyskytujú v rôznych publikáciách. Ide o gramatickú perspektívu, sociolingvistickú perspektívu, ktorú Auer nazýva i makrosociolingvistickou, a konverzačnú analýzu. Gramatická perspektíva poukazuje na množstvo obmedzení code-switchingu, ktoré platia v rámci jednej vety (Poplack 1982). Takéto obmedzenia sú podstatné pre základnú teóriu gramatického spracovávania jazyka pri použití bilingválnymi jednotlivcami. Znalosť takýchto gramatických obmedzení umožňuje lepšiu znalosť psycholingvistickej reality gramatik bilingválneho jednotlivca. Gramatické obmedzenia v prípade češtiny a slovenčiny sú len málo relevantné, keďže oba jazyky sú si veľmi podobné a ich

¹² Slovo prototyp je tu použité ako ideálny prípad jazykovej alternácie, ktorá funguje ako modelový príklad jednej z uvedených kategórií.

¹³ Preložene z angličtiny: the base language

¹⁴ Preložené z angličtiny: footing

gramatické systémy fungujú na rovnakom princípe. Sociolingvistická perspektíva je relevantnou pri odkazovaní sa na širší sociálny kontext, ktorý však často nevysvetľuje zámery a rozdielne preferencie konkrétnych aktérov či špecifiká jednotlivých jazykov a pristupuje k vysvetľovaniu code-switchingu z makrosociálnej perspektívy. Relevancia dvoch spomenutých prístupov sa, samozrejme, nedá poprieť, no práve prístup konverzačnej analýzy oba prístupy inkorporuje do tretej, obsiahlejšej, teórie, ktorá dáva výskumníkovi väčšie interpretačné možnosti v rámci konkrétnych výskytov alternácie jazykových kódov. Konverzačná analýza berie do úvahy možné gramatické obmedzenia a pracuje so širokou škálou sociolingvistických tvrdení.

3. Interpretačné možnosti code-switchingu

V tejto kapitole sa budem snažiť načrtnúť niektoré, z môjho pohľadu najzaujímavejšie, príklady toho, ako používanie code-switchingu odkazuje na iné mimojazykové kontexty a aká široká môže byť jeho interpretácia.

3.1. Idiolekt a časová perspektíva

V tejto kapitole by som rada popísala niekoľko zaujímavých prípadov code-switchingu z môjho pracovného prostredia, ktoré dokazujú, aké je problematické, ak nepoznáme spôsob komunikácie jednotlivca so širšou škálou ľudí. Táto neznalosť spôsobuje, že jazykový prejav spomenutého jednotlivca nedokážeme interpretovať v rámci nejakého kontextu, ktorý by spätne vysvetľoval jeho/jej konkrétne použitie jazyka. Rovnako je podstatné uvedomiť si, že formulácia konkrétnych zistení bola možná len na základe dlhšieho pozorovania a postrehnutia zmeny jazykových tendencií v priebehu času. Právě na základe znalosti týchto dvoch parametrov vieme následne ľahšie pochopiť prepínanie kódov v konkrétnom rozhovore a lepšie ho interpretovať. V počiatkoch výskumu som sa snažila sústrediť na okruh svojich českých a slovenských známych a začala som nahrávať hlavne neformálne rozhovory, ktoré sa konali buď na miestach, kam si ľudia chodia niečo vypiť, alebo u niekoho doma. Postupom času som však stále mala pocit, že zozbierané dáta sú malo rozmanité, nedostatočne zaujímavé, a že sa mi v nich nepodarí pri analýze nájsť niečo prekvapujúce. Všetko mi pripadalo veľmi všedné. Rozhodla som sa preto, že nahrávanie nebudem obmedzovať len na okruh svojich najbližších známych a diktafón sa stal doslova mojou „pravou rukou“.

V začiatkoch som mala veľké problémy s tým, ako diktafón položiť na stôl, zapnúť ho a oznámiť všetkým, že od tejto chvíle budú nahrávaní. Spočiatku som vždy čakala na tú správnu príležitosť a v duchu som uvažovala nad tým, čo im presne poviem a ako odpoviem na otázky, prečo mám potrebu niekoho nahrávať. V rámci mojej psychickej prípravy sa, samozrejme, niečo začalo popíjať a ja som na svoje zámery úplne zabudla a nenahrála som vôbec nič. Predstava toho, že budem nahrávať v podstate každého a všade, sa mi zdala prakticky neuskutočiteľná.

Zmena však nastala po mojej päťtýždňovej ceste do Indonézie, kam som sa vybrala v júni s mojimi slovenskými známymi. I keď som predpokladala, že nahrávky z tejto cesty budú pre môj výskum v podstate irelevantné, potrebovala som si hlavne zautomatizovať používanie diktafónu a zvyknúť si nahrávať vždy a všade. Nedá sa povedať, že som svoje predsavzatie splnila na sto percent, no so šesťdesiatimi ôsmymi nahrávkami po piatich týždňoch som sa dostatočne osmelila a nahrávala som v podstate každý deň. Po návrate do Prahy som diktafón so sebou nosila v podstate všade. Stále som si totiž nebola istá, na koho sa vo výskume zameriam, a tak som nechcela stratiť žiadne potenciálne zaujímavé dáta. Po nástupe do nového pracovného prostredia, v ktorom všetci prepínajú z angličtiny do češtiny alebo slovenčiny, som sa rozhodla skúsiť nahrávať i tam. Prostredie je tam veľmi uvoľnené a keďže pracujeme v čiastočne otvorenom priestore, som celý deň svedkom rôznych rozhovorov či konverzácií, týkajúcich sa nielen práce. Predtým sa mi ešte nestalo, že by sa niekto v mojej spoločnosti so zapnutým diktafónom cítil nepríjemne, alebo ma požiadal, aby som ho vypla a nenahrávala. Ľudia sa zo začiatku často správali trochu křčovito a neprirodzene, no po pár minútach, i vďaka tomu, že každý mal pred sebou pohárik niečoho alkoholického, rýchlo na nahrávanie úplne zabudli. V pracovnom prostredí je však atmosféra trochu iná. Sama som sa necítila príjemne, že mojich kolegov nahrávam, no každopádne som ich o tom informovala. Po tom, čo som zodpovedala všetky ich zvedavé otázky, načo tieto nahrávky potrebujem, sa na popud môjho kolegu zhodli, že často preberáme veci, ktoré ak by sa dostali von a počul by ich niekto iný, bol by z toho problém. V podstate mi dodnes nie je jasné, aké tajné informácie by sa mohli dostať na verejnosť a čo presne by spôsobili, no ďalej som už po tom nepátrala a akceptovala som rozhodnutie väčšiny. Zaujímavým ale ostáva fakt, že žiadna z kolegýň nemala s mojím nahrávaním vôbec žiaden problém dovedy, kým sa k tomu negatívne pred všetkými nevyjadril jediný mužský kolega. Snažila som sa mu vysvetliť, že nahrávky sú len pre moju potrebu a že je veľmi pravdepodobné, že nikdy žiadnu z nich nepoužijem. Akceptovala som však ich rozhodnutie a nahrávať som prestala. Napriek tomu, že nedisponujem nahrávkami, ktorými by som mohla podložiť svoje nasledujúce tvrdenia, považujem ich za zaujímavé práve preto, že dokazujú, aké podstatné je poznať celkové jazykové správanie jednotlivca k viacerým ľuďom a to, ako sa mení na časovej osi.

3.2. Sociálna vzdialenosť

V tejto podkapitole budem hovoriť o svojej kolegyni z práce a o tom, ako používaním rôznych jazykových kódov jednak zväčšuje, no tiež manifestuje sociálnu vzdialenosť. Tereza je Slovenka, ktorá v Prahe žije už dlhšiu dobu. Väčšina ľudí pracujúcich v českom prostredí si po desiatich rokoch strávených v Prahe často osvojí češtinu a komunikuje na verejnosti v českom kóde. Takéto pravidlo samozrejme nefunguje univerzálne a uvádzam ho len ako tendenciu. Každý reaguje na cudzie jazykové prostredie trochu inak. Tereza v Prahe študovala na vysokej škole anglický a španielsky jazyk a oboma hovorí plynule. Podľa jej vlastných slov, v Prahe nikdy po česky nehovorila a ani nebude, pretože slovenský jazyk je pre Čechov zrozumiteľný. Preto necíti potrebu češtinu používať. Sú však určité slová, ktoré si z češtiny prevzala a tie nahradili slovenské slová možno bez toho, že by si to ona sama uvedomila. Uvedomuje si i problém semikomunikácie a namiesto mesiacov v slovenčine niekedy používa názvy mesiacov v češtine, a to najmä ak komunikuje s česky hovoriacimi študentmi či kolegami. V minulosti pôsobila pár rokov ako učiteľka španielčiny a angličtiny na pražskom gymnáziu. Časť svojho života strávila v Španielsku. Jej vzťah k českému jazyku je možné sčasti interpretovať na základe vzťahu k Čechom. Tereza sa v mojej prítomnosti často vyjadrovala k otázke rozdielnosti Čechov a Slovákov tým spôsobom, že sa jej Česi zdajú chladnejší a odmeranejší a osobne má bližšie k iným kultúram. V práci Tereza prichádza denne do kontaktu so siedmymi osobami, z ktorých som ja jediná Slovenka a Kate, ktorá je Američanka. Ostatní piati kolegovia hovoria po česky a, samozrejme, po anglicky. V práci tiež prichádza Tereza do styku s viac ako dvadsiatimi študentmi Karlovej univerzity, z ktorých jednu tretinu tvoria Slováci. Keďže okrem toho pracuje s americkými študentmi, približne tretinu času stráveného v práci hovorí Tereza, tak ako i všetci ostatní kolegovia, po anglicky.

Kate je Američanka žijúca v Prahe deväť rokov. Počas posledného roka sa jej čeština zlepšila natoľko, že je schopná komunikovať výhradne v tomto jazyku a angličtinu používa len pri komunikácii so zahraničnými študentmi. Po rozhovore s Kate som sa dozvedela, že počas posledného roka a pol v práci s ňou všetci komunikovali v češtine na jej žiadosť. Chcela sa totiž naučiť po česky, a preto preferovala, keď s ňou všetci kolegovia budú hovoriť týmto jazykom. I vďaka tomu, že všetci akceptovali jej požiadavku a komunikujú s ňou v češtine, sa v jazyku natoľko

zlepšila, že dokáže plynule hovoriť. V práci tak používa dva oddelené kódy. Český kód pre svojich kolegov a českých a slovenských študentov a anglický kód pre amerických študentov. Kate počas minulého leta na dva mesiace odcestovala a na jej pozíciu už v apríli minulého roka nastúpila Tereza, ktorá do môjho príchodu bola jedinou Slovenkou pracujúcou v študentskom centre. Kate po svojom návrate z dvojmesačnej dovolenky v októbri minulého roku nastúpila na novú pozíciu. Pred odchodom na spomínanú dvojmesačnú dovolenku Terezu zaučala a preto boli v intenzívnom kontakte. Viedli medzi sebou rozhovory v češtine, pretože Kate o to Terezu požiadala. V začiatkoch medzi nimi panovali dobré vzťahy a Tereza Kate vyšla v ústrety a hovorila s ňou výhradne po česky. Pre Kate je problematické porozumieť slovenčine, ktorá je jej úplne cudzia. Ich vzájomné vzťahy ale po čase ochladli. Tereza po nástupe na Kate-inu bývalú pozíciu po určitom čase narazila na mnoho nedokonalostí a nezrovnalostí v záznamoch, ktoré si viedla, a niektoré údaje, ktoré potrebovala, v podstate neexistovali. Tereza následne pátrala po stratených dátach na úkor svojho voľného času. Kate, ako sa Tereza sama vyjadrila, stratila akúkoľvek autoritu, ktorú predtým u nej mala, a komunikácia medzi nimi odvtedy viazne. Ich vzťahy sa dajú považovať za menej ako priateľské. Po návrate zo svojej dvojmesačnej letnej dovolenky ma Kate, rovnako ako ostatných, požiadala, aby som s ňou hovorila po česky, pretože sa chce v jazyku zdokonaľiť. Jej požiadavku som akceptovala a Kate je stále jedinou osobou v mojom okolí, s ktorou sa snažím hovoriť výhradne po česky. Dalo by sa povedať, že k nej mám pozitívny priateľský vzťah.

Zaujímavé na celej situácii je, ako sa takáto zmena ich vzťahu odrazila na výbere jazykového kódu. Terezin prístup ku Kate sa po jej návrate zmenil a Tereza svoj negatívny postoj k nej vyjadruje i výberom jazyka. Rozhodla sa viac neakceptovať jej prosbu o komunikáciu v češtine a komunikuje s ňou výhradne v angličtine. Všeobecne by s ňou radšej vôbec nekomunikovala, no pracovné prostredie ich občasnú komunikáciu vyžaduje. Keď som sa Terezy pýtala, prečo s Kate hovorí po anglicky, povedala mi, že po tom, ako sa ich vzťah pokazil, je pre ňu veľmi neprirodzené hovoriť po česky a nemieni jej viac vychádzať v ústrety. Tereza s ňou preto ako jediná v pracovnom prostredí hovorí anglicky. Takýto prípad nám jasne ukazuje, ako ľudia výberom kódu indexujú svoje osobné sympatie či naopak. Výber českého kódu je v tomto prípade spojený s vyjadrením solidarity, sympatií alebo samotnej akceptácie požiadavky. Anglický kód v prípade Terezy a Kate indexuje ich vzájomnú sociálnu vzdialenosť. Ak by sme ale nepoznali a nemali možnosť porovnať jazykové praktiky

týchto dvoch osôb, uniklo by nám, čo vlastne anglický a český kód indexujú. Taktiež by snaha Terezy používať Kate-in rodný jazyk mohla byť povrchne vnímaná ako snaha vyjsť jej v ústrety, i keď je to v skutočnosti presne naopak. To, čo voľba daného kódu indexuje, nemôžeme pochopiť, ak nemáme povedomie o individuálnom vzťahu daných osôb. Nezáleží pritom na fakte, že Kate-in základný jazyk je angličtina a čeština je len jazykom vnoreným. Záleží hlavne na tom, čo pre jednotlivcov tieto kódy predstavujú a čo symbolizujú v konkrétnej spoločnosti a v konkrétnych situáciách. Preto často nie je možné univerzálne, bez znalosti širších súvislostí popísať, čo výber daného jazyka v danej situácii v súvislosti s konkrétnou osobou indexuje. Takéto významy sú často vyjednávané v konkrétnych rozhovoroch konkrétnymi osobami.

3.3. Status a sociálna blízkosť

Na ďalšom prípade, ide o osobu menom Elen, by som rada poukázala, že nie je dôležitý len samotný počet osôb, ktoré sa nachádzajú v našej jazykovej sieti, no dôležitým faktorom je i náš osobný vzťah k týmto osobám a ich status. Ďalej pri code-switchingu zohrávajú úlohu osobné sympatie, ktoré do značnej miery ovplyvňujú Elenin rečový prejav. V neposlednom rade chcem na prípade Elen ukázať, že jazyk funguje v niektorých prípadoch ako symbolická odmena alebo platidlo, ktorým Elen odmeňuje v konverzácií slovenských interaktantov, keď vyhovejú jej požiadavke. Tieto tri faktory najviac vplyvajú na Elenin code-switching z češtiny do slovenčiny a často sa prelínajú a pôsobia spoločne. Elen som nahrávať nemohla, tak mi ako východisko pre konverzačnú analýzu poslúžila mailová komunikácia, z ktorej som vybrala pár príkladov.

Elen je ďalšou z mojich českých kolegýň, u ktorej som pred dvoma rokmi, keď som ju spoznala, code-switching vôbec nepostrehla. I keď prichádzala denne do kontaktu so slovenskými študentmi, či už mailovou komunikáciou alebo osobne, hovorila v pracovnom prostredí výhradne po česky. Predtým, ako Tereza s Elen začala pracovať, chodila som do študentského centra často, za účelom výpomoci. Preto dokážem porovnať Elenine jazykové správanie pred dvoma rokmi s tým v súčasnosti. Najlepšie je to však možné porovnať na mailovej korešpondencii medzi ňou a slovenskými študentmi.

Pri mojom výskume som si viackrát všimla, že mnoho Čechov prichádza do kontaktu so slovenčinou v pracovnom či súkromnom prostredí, no nie všetci reagujú na slovenské jazykové prostredie rovnako. Mohli by sme predpokladať, že čím väčšie množstvo ľudí na nás iným jazykom vplyva, a čím je kontakt s nimi častejší a intenzívnejší, code-switching a jazykové prispôsobenie sa bude znateľnejšie. Elenin jazykový prejav a jej používanie code-switchingu mi však pomohlo uvedomiť si, že ľudia často oddeľujú sféru pracovnú od sféry súkromnej, ato i jazykovo. I keď v jednej z týchto sfér môže ku code-switchingu dochádzať častejšie, nemusí to byť rovnaké i v tej druhej.

Elen už tri roky žije v byte so Slovenkou, ktorá doma hovorí výhradne po slovensky. Majú spolu, podľa slov Elen, veľmi dobrý vzťah. Predtým, ako sa Elen, ktorá nie je z Prahy, nastahovala do svojho terajšieho bytu, sa so spomínanou Slovenkou nepoznali. Elen má k slovenčine pozitívny vzťah a viackrát sa vyjadrila, že má Slovákov a slovenčinu rada. Pred nástupom Slovenky Terezy, ktorá sa stala Eleninou prvou slovenskou kolegyňou v študentskom centre, Elen slovenčinu na pracovisku nepoužívala. I keď prichádzala do viac-menej každodenného e-mailového alebo osobného kontaktu so študentmi, z ktorých jednu tretinu tvoria Slováci, a býva v domácnosti so Slovenkou, nikdy som nezaregistrovala, že by slovenčinu aktívne používala. Keďže som zo spomínaného obdobia pred príchodom Terezy žiadne nahrávky nemala a Elenin code-switching do slovenčiny som jednoducho nemusela postrehnúť, začala som analyzovať jej mailovú komunikáciu s niekoľkými slovenskými študentmi z centra. Na tomto skúmaní som sa snažila podložiť svoju teóriu, že Tereza bola v Eleninom prípade veľmi dôležitou osobou, čo sa týka aktívneho používania slovenských slov v pracovnom prostredí. Po analýze niekoľkých mailov z obdobia pred príchodom slovenskej kolegyne sa v e-mailovej korešpondencii medzi Elen a slovenskými študentmi code-switching zo strany Elen nevyskytoval. Po príchode Terezy, ktorá bola prvou Slovenkou v jej pracovnom prostredí s rovnakým pracovným statusom, sa jazykový prejav Elen zmenil. Tereza bola v jej prípade akýmsi spínačom, dôležitou osobou, ktorá do značnej miery ovplyvnila jej jazykový prejav v pracovnom prostredí, ato viac ako ktokoľvek iný.

Za kľúčové pri tomto jazykovom prepínaní sa dá považovať viacero faktorov. V prvom rade je dôležité spomenúť, že Tereza do češtiny neprepína. Zastáva názor, že jazyky by sa nemali miešať, a ako Slovenke, hovoriacej po slovensky, jej predsa musia rozumieť. Jej postoj k slovenskému jazyku a k jazykom celkovo môže vyplývať z faktu,

že študovala angličtinu a španielčinu a dlho tieto jazyky učila. Tým pádom viac ako iní ľudia reflektuje svoje jazykové prejavy a i v slovenčine sa snaží rozprávať spisovne. Často opravuje ostatným ich gramatické chyby, ktoré ju v mailovej komunikácii nanajvyš iritujú.

Ďalším dôvodom toho, že Tereza Elen jazykovo ovplyvnila, je Terezina dominantná povaha. Navonok vystupuje ako osoba, ktorá má všetko pod kontrolou a nerada prijíma od ostatných akékoľvek príkazy. Elen je v porovnaní s Terezou viac submisívna, nerada na ľudí zvyšuje hlas a pôsobí ako nekonfliktný citlivý typ človeka. I takéto osobnostné vlastnosti môžu hrať určitú úlohu pri vzájomnom jazykovom ovplyvňovaní sa.

Dôležitú úlohu môže zohrávať i viac-menej rovnaký vek Eleny a Terezy. Práve vek hrá pri komunikácii podstatnú úlohu. Ak by bol vekový rozdiel výraznejší, bolo by jazykové ovplyvňovanie v našej kultúre zložitejšie. Do hry by vstúpilo vykanie a tým, by sa rozšírila sociálna vzdialenosť medzi kolegyňami. Fakt, že Tereza je len o dva roky staršia a že na pracovisku si každý s každým od začiatku tyká, navodí priateľskú a neformálnu atmosféru. Úlohu zohráva aj ich rovnaký pracovný status. Elen a Tereza sú kolegyne, jedna od druhej nedostávajú príkazy a sú na rovnakej pracovnej pozícii. Každá pracuje samostatne a zdieľajú spolu samostatnú kanceláriu. Statusová rovnováha je dôležitá preto, že Elen predtým prichádzala do kontaktu so Slováckmi i v pracovnom prostredí, no títo slovenskí študenti od nej dostávali rôzne príkazy a dali by sa pokladať za jej podriadených s nižším pracovným statusom.

Dôležité je tiež spomenúť, že z Elen a Terezy sa rýchlo stali kamarátky. Dokonca spolu párkrát boli na spoločnej dovolenke a veľakrát po práci zašli na pohárik. Osobné sympatie sú jedným z najdôležitejších faktorov vzájomného jazykového ovplyvňovania sa, kedy sa čo najviac snažíme jazykovo priblížiť tomu druhému. Snažíme sa čo najviac zmenšiť sociálnu vzdialenosť a k tomu nám okrem iného slúži i jazyk, ktorý sociálnu vzdialenosť či blízkosť reflektuje. No jazyk je i sám nástrojom k jej manipulácii. Ľudia si vzájomné sympatie pri komunikácii prejavujú rôzne, a to napríklad posturikou, gestikuláciou, opakovaním slov a replík po sebe, rovnakou výškou či tónom hlasu pri komunikácii a podobnú funkciu má niekedy i code-switching. Ak človek komunikuje s osobou, ktorá používa iný jazyk, prepína do druhého jazykového kódu častejšie pri komunikácii s niekým, kto mu je sympatický než s niekým, kto mu sympatický nie je. Ľudia majú tendenciu svoje sympatie či nesympatie prenášať nielen do obsahu ale rovnako i do formy svojho jazykového prejavu. Ak je rozhovor formálnejší, môžeme

predpokladať zvýšenú orientáciu na status osôb, ktoré spolu komunikujú, neexistenciu osobných vzťahov medzi komunikantami alebo ich potlačenie. Je to spôsobené práve sociálnou nutnosťou komunikovať v danej situácii s osobou formálnejšie, aby sme dodržali súbor práv a povinností¹⁵ a zachovali určitú sociálnu vzdialenosť, ktorá sa od nás v danej situácii očakáva. Preto majú ľudia tendenciu prepínať z jedného jazyka do druhého skôr pri neformálnych, osobných rozhovoroch, kde sa do takej miery neprihliada na súbor práv a povinností a pravidiel, ako o čom hovoriť, sú menej obmedzené spoločenskými normami.

Elenin rečový prejav sa od Terezinho príchodu pri komunikácii so Slovákami zmenil. Pracujú spolu od apríla roku 2012. Po letných prázdninách a mojom návrate do študentského centra a s obnovujúcou sa e-mailovou komunikáciou začala Elen v komunikácii so Slovákami používať vo svojom písomnom prejave slovenské slová, niekedy i celé vety. Keď telefonovala s nejakým slovenským študentom, predtým ako zložila telefón, začala používať slovenské ďakujem namiesto českého ďekuju. Pri porovnaní e-mailov, ktoré som si s ňou vymenila pred nástupom a po nástupe Terezy, je viditeľná výrazná zmena. Elen postupom času začala aktívne používať slovenské slová, a to nielen pri komunikácii s Terezou, ale i s ostatnými Slovákami v pracovnom prostredí. Preto je možné predpokladať, že prítomnosť Terezy a ich takmer každodenný pracovný kontakt zmenil Elenin rečový prejav a pri komunikácii so Slovákami začala prepínať do slovenčiny.

V tomto prípade code-switching ovplyvňuje mnoho faktorov a často je problematické určiť, ktorý zo spomínaných je najrelevantnejším. Je ale dobré si uvedomiť, že zamerať sa len na jeden faktor a interpretovať alternáciu kódov ako index jedného konkrétneho sociálneho faktoru je často nemožné. Pri code-switchingu rovnako zohráva úlohu statusová pozícia komunikantov, ich vek, vzájomné sympatie, osobnostné vlastnosti či celkový vzťah k jazyku ako takému.

Je však dôležité uvedomiť si, že uvádzané interpretácie striedania kódov nemusia platiť univerzálne pre všetkých a ide skôr o konkrétny prípad. Potrebné je vždy brať do úvahy výskumné techniky konverzačnej analýzy na mikroúrovni. Do úvahy by sme v každom individuálnom prípade mali brať minimálne tieto tri dimenzie: jazykové preferencie a kompetencie hovoriaceho, konverzačný kontext a socio-symbolické hodnoty vyskytujúcich sa kódov. V každom individuálnom prípade môžu byť

¹⁵ Preložené z angličtiny: rights and obligations

relevantné všetky tri spomínané dimenzie, no rovnako len jedna či dve z nich (Auer 1995).

3.4. Jazyková ekonómia a code-switching

Nielen u Elen je code-switching do slovenčiny ovplyvnený okrem osobných sympatií a statusu i tým, ako osoba s ktorou komunikuje, reaguje na jej prosby, príkazy či očakávania. Jazyk má mnoho koexistujúcich funkcií a so svetom okolo nás sa spája mnohými spôsobmi naraz. Jazyk je komplex sociálnych faktorov, na ktoré je možné nazeráť z rôznych uhlov. I z toho ekonomického. Niektoré štúdie obmedzujú funkciu jazyka na jednu z jeho charakteristík. Jazyk má referenčnú funkciu, čo znamená, že označuje veci v materiálnom svete. Na takúto funkciu jazyka sa sústredil Pierce pri definovaní a deľbe znakov na index, ikon a symbol. Sústredil sa hlavne na to, čo znak symbolizuje, a nie na fakt, že i konkrétny znak môže v reálnom svete fungovať ako platidlo.

Jazyk sa s materiálnym svetom spája i na základe indexikálnych vzťahov, kde je každé slovo pochopiteľné len na základe znalosti širšieho kontextu. Za kontext môžeme považovať celkovú situáciu, ku ktorej sa jazyk viaže. Bez znalosti takéhoto vzťahu by sme ťažko pochopili význam určitých slov. Mnohé štúdie ale opomínajú fakt, že samotný jazyk môže fungovať ako objekt výmeny, či len symbolicky ako výmena za iné jazykové znaky, alebo ako objekt výmeny za materiálne objekty či služby. Práve pri takomto chápaní jazyka hovoríme o jazykovej ekonómii a jazykovom trhu (Irvine 1996).

Sám Bourdieu sa venoval prepojeniu sociálnej a ekonomickej sféry, aby mohol rozvinúť teóriu ekonomickej symbolickej výmeny (Bourdieu 1991). Autorka Judit Irvine posúva chápanie ekonomickej funkcie jazyka ešte ďalej a uvádza prípady rôznych kultúr, v ktorých je znalosť vysokej formy jazyka tovarom vymeniteľným za peniaze. Jazyk sa tak stáva predateľnou komoditou a predajným vlastníctvom určitej skupiny ľudí. Nemusíme však ako príklady uvádzať vzdialené kultúry. I v našej spoločnosti nájdeme príklady, kedy určitá varieta jazyka či schopnosť obratne s jazykom narábať stáva sa predajným artiklom. Ako príklad stačí uviesť hovorcov rôznych firiem či organizácií, ktorí sú platení za to, aby čo najobratnejšie komunikovali s verejnosťou a tvoria často jediné prepojenie medzi organizáciou a svetom médií. Tieto

príklady uvádzam preto, aby bolo jasné, že jazyk neslúži jednoducho len na vzájomné odovzdávanie informácií a hranice jeho využitia sú oveľa ďalekosiahlejšie. V tejto súvislosti používania jazyka ako výmenného platidla uvediem jeden príklad z môjho vlastného výskumu, kde code-switching môže fungovať ako symbolické platidlo či odmena.

Ako príklad takéhoto jazykového správania opäť použijem Elen. Tá často prechádza do slovenčiny práve vtedy, ak sa chce niekomu odmeniť za vyhovenie jej žiadosti alebo ak jej niekto vyjde v ústrety. Ako som už spomínala, v študentskom centre vypomáha i pár slovenských študentov, ktorí za svoju pomoc nie sú nijako finančne ohodnotení. Každý si okrem iných povinností za jeden semester musí odpracovať v centre 24 hodín. Práca je rôzna a Elen často kontaktuje konkrétneho študenta, podľa toho, s čím potrebuje pomôcť. Študentov kontaktuje buď telefonicky alebo prostredníctvom mailu a požiada ich o pomoc na konkrétny deň a hodinu. Mnohokrát som bola pri tom, keď Elen volala nejakému slovenskému študentovi a o niečo ho žiadala. Často sa stalo, že ak jej študent pomoc v telefóne prisľúbil, Elenin rečový prejav sa zmenil. Začala prepínať do slovenčiny a do telefónu d'akovala výhradne po slovensky. Rovnako sa jej jazykový prejav menil v závislosti od toho, či sa jej niekto snažil vyhovieť a kladne odpovedal na jej požiadavku. Na druhej strane, ak chce ona sama niekomu poďakovať alebo ho pochváliť, rovnako začne používať slovenský kód. V takýchto prípadoch prepína do slovenčiny najčastejšie. Slovenčina u nej často funguje ako spôsob odmeny zato, že niekto vyhovel jej prosbe či požiadavke. V takýchto prípadoch sa u nej code-switching vyskytuje najčastejšie. Ako príklad uvádzam konverzáciu medzi mnou a Elen.

Ukážka 1:

utorok, 21. august 2012 7:34:31 Ahoj Maji, prosím Ťe, až pújdeš v pátek na OH, potrebovala bych cestou něco koupit. Honza Ti to pak proplatí, ju?
Ja: Tuesday, August 21, 2012 3:24 PM Ok Elen jasne. Pridem uz rano nie o 13:00 ako sme sa dohodli, tak cca o 10 tej.

Pekny den.
utorok, 21. august 2012 15:25:56 Super Maji, dakujem moc, keby si tu mohla byt i cely den, bolo by to super lebo sa mi tu nejak znasobuja praca. :/ Dakujem a ahoj v piatok. :)E.
Ja: Tuesday, August 21, 2012 3:37 PM Ok, bez problémov.
Odoslané: utorok, 21. august 2012 15:37:29 jsi báječná, děkuji :)
ja: Tuesday, August 21, 2012 4:05 PM Elen este otazocka. Ty mas na starosti volunteering aj co sa tyka la stradi? Mala by som o to velky zaujem.
utorok, 21. august 2012 16:07:17 Hej, mam Maji. Tak mozme o tom porozpravat v piatok, ok? :)
Ja: utorok, 21. august 2012 16:07:17 ok. Supis :)

Ako je z ukážky vidieť, ide o mailovú konverzáciu. Elen mi úvodný e-mail, v ktorom ma žiada o pomoc, napísala v češtine, no ako náhle som jej žiadosti vyhoveľa, odplatila sa mi code-switchingom a v celej nasledovnej konverzácii používala slovenské slová, ktoré sú vždy označené tučným písmom. Rovnako môžu slovenské slová slúžiť i ako symbolická záloha práve vtedy, ak niekoho o niečo prosíme a chceme, aby nám vyhovel. Tým ho určitým spôsobom podplácame ešte pred vykonaním určitej služby, ktorú požadujeme. Opäť však ide skôr o tendenciu než pravidlo a používanie slovenčiny, resp. iného jazykového kódu, závisí od viacerých faktorov, ktoré pôsobia vzájomne. Vždy záleží na samotných interaktantoch, ktorý z faktorov ich rečový prejav v danej konverzácii najviac ovplyvní. Nie vždy je takýto výber podvedomý a často človek volí dané slová pretože vie, že tým pozitívne vplýva na toho druhého. Podstatné v tomto prípade jazykového približovania medzi Elen a mnou je tiež fakt, že sme vždy mali veľmi dobrý vzťah a na Elen som vždy videla, že ma má oveľa radšej ako ostatných študentov. Predtým ako som v centre začala pracovať, som tam pomáhala ako ostatní študenti. Nakoniec to bola sama Elen, kto ma do práce prijal. V tomto prípade, rovnako ako v ostatných prípadoch, do určitej miery hrajú úlohu vzájomné sympatie.

Elen používa code-switching pri komunikácii s viacerými študentmi, no jeho používanie je rovnako ovplyvnené tým, aký je Elenin osobný postoj k danej osobe. Po analýze iných e-mailov, ktoré Elen posielala ostatným študentom, som zistila, že code-switching sa v nich vyskytoval, no nebol taký častý, ako pri komunikácii Elen so mnou. Vzájomné sympatie však nie sú jediným faktorom, ktorý code-switching ovplyvňuje. Tento faktor vždy koexistuje a pôsobí spolu s inými faktormi. V tomto prípade bolo okrem sympatií ďalším faktorom práve používanie code-switchingu ako symbolickej odmeny.

3.5. Tvár a code-switching

Absencia code-switchingu v konkrétnych prípadoch tiež o niečom vypovedá. Ak je teda code-switching u Elen častým jazykovým správaním, jeho absencia pri komunikácii s nejakým slovenským študentom môže rovnako o niečom vypovedať a niečo indexovať. Prepínanie medzi slovenčinou a češtinou Elen umožňuje čosi podobné ako tykanie a vykanie. Tykanie by v prípade Elen predstavovala slovenčina a vykanie čeština. Takéto prepínanie jej umožňuje prechádzať medzi tykaním a vykaním bez toho, aby ho musela gramaticky indexovať. Ide o jemnejšiu formu rozdielov než medzi použitím „ty“ a „vy“, ale tento jav má rovnakú povahu (Brown; Gilman 1960). Češtinou dáva najavo väčší odstup, ktorý sa snaží zachovať si pri komunikácii so Slovákami. Na druhej strane, slovenský kód symbolizuje tykanie a Elen sa používaním slovenčiny snaží zmenšiť sociálnu vzdialenosť a vyjadriť solidaritu. Takéto tvrdenie je možné na základe dobrej znalosti jej bežnej, každodennej komunikácie, ktorej zmena môže indexovať niečo, čo by nám bez lepšej znalosti idiolektu jednotlivca mohlo uniknúť a ostalo by nepostrehnutým. V študentskom centre vypomáha približne osem slovenských študentov, s ktorými Elen komunikuje hlavne e-mailovou formou a dohaduje si s nimi výpomoc v kancelárií. Niekedy sa stane, že jeden zo študentov sa z rôznych dôvodov do práce nedostaví a nedá jej včas vedieť. To znamená, že práca, ktorú mal urobiť niekto iný, ostáva na nej. U Elen takáto situácia ovplyvní i jej jazykové správanie. Znamená to, že i keď po príchode Terezy, sa code-switching stal súčasťou jej každodenného rečového prejavu, v takýchto situáciách svoje rozčarovanie a hnev dáva najavo komunikáciou výhradne v českom kóde. Ako príklad uvádzam e-mailovú komunikáciu medzi slovenskou študentkou Denisou a Elen.

Denisa je jednou zo slovenských študentiek, ktorá v centre vypomáha.

V nasledujúcom e-maili sa snaží Elene vysvetliť, prečo nemôže prísť do centra tak, ako sľúbila. Elen jej vysvetľuje nepríjemnú situáciu, ktorú tým všetkým, no hlavne jej, spôsobila. Ak sa Elen dostane s niekým do priamej konfrontácie alebo sa jej niekoho konanie javí nesprávne a je nahnevaná, nepoužíva pri komunikácii so slovenskými študentmi code-switching z češtiny do slovenčiny vôbec a komunikuje výhradne v českom jazyku. Absencia code-switchingu tu funguje ako kontextualizačný faktor. Podobne by mohla slúžiť zmena tónu hlasu, zvýšenie hlasu či výraz tváre, ktorý naznačuje, že je niekto u nás v nepriazni, inými slovami, že nás poriadne našťval. Ako formou, tak i obsahom komunikácie mu to chceme dať najavo. Pôsobí tu i možná podvedomá snaha udržať si od daného človeka odstup, väčšiu vzdialenosť, čo je v tomto prípade docielené absenciou prepínania do slovenčiny. Ako príklad uvádzam mailovú komunikáciu študentky Denisy s Elen, v ktorej je takýto odstup a nepochopenie konania Denisy vyjadrené tak obsahovo, ako i formou.

Ukážka 2:

Elen ja sa moc ospravedlňujem, ja som sa strasne nalakala, aby ta vakcina nejako neprepukla. A naozaj som nevedela ze pojdem k doktorovi, rozhodla som sa az rano. Ak mas nahodou nejaku pracu s ktorou by som ti mohla pomoct tak mi to prosim posli. Alebo ak budete potrebovat nejaku nahradu tento tyzden, len napis a pridem. Dostala som nieco na zrazenie teploty, takže uz zajtra by som mala byt ok.

Dakujem a este raz sa ospravedlňujem, ze som to takto skomplikovala. Denisa
Sent: Jun 5, 2012

Deniso,
chápu, že ti není dobře a musis jít k doktorovi, ale co nejaka nahrada za tebe? zdůrazňovala jsem, ze nahradu si musite najít sami.

Jasne, ze te tu TED potrebujeme, když jsi jedina, kdo tu mel od 9 byt,...takze ted tvoji praci musim delat ja, místo toho, abych delala svoji. Navíc, tvůj email mi spadl do spamu a v buddy brozurce mate na mne telefon, takže sms by v tomto pripade byla vhodnejsi.

vskutku nejde o to odpracovat si hodiny jindy.... Ja jsem dala vsem buddikum

min práce a stridani, aby jste tu nebyli vsichni najednou, tzn. ze když mi bez nahrady vypadne jeden, je to spatne....
od 11 je tu jiny buddy, takže radši bez od doktora rovnou domu. at ti je lepe.
Elen

Striedanie jazykových kódov môže byť ovplyvnené i situáciami, v ktorých sa niekto snaží ohroziť našu tvár. Snaha zachovať si tvár je rozvinutá v teórii Browna a Levinsona a rovnako i v jazykovej etikete Goffmanovho konceptu tváre (Brown; Levinson 1987).

Sociológ Ervin Goffman hovorí o koncepte tváre ako o sociálnej teórii. Tvár každého z nás je maska, ktorá sa mení v závislosti na obecnstve a závisí od sociálnej interakcie, v ktorej participujeme. Ľudia sa usilujú zachovať si tvár, ktorú si vytvorili pri interakciách s inými. K svojim tvárom sú emocionálne pripútaní, a preto sa cítia dobre ak je ich tvár zachovaná. Naopak, strata tváre často vyústi v emocionálnu bolesť. Práve preto pri vzájomnej komunikácii ľudia navzájom kooperujú, v záujme zachovania tváre toho druhého, práve používaním zdvorilostných stratégií (Goffman 1967).

Brown a Levinson nadväzujú na Goffmanov koncept tváre a rozdeľujú ho do dvoch sfér - na negatívnu a pozitívnu tvár. Pozitívna tvár je to, čo sa často označuje ako „zdravé sebavedomie“ a vlastný obraz samého seba, pričom počítame s tým, že takýto obraz bude zdieľaný a pochválený pri interakcii s inými. K takýmto prejavom patrí napríklad pochvala, ocenenie a kladné hodnotenie osoby ostatnými interaktantmi. Ak naopak povieme, že interaktant sa snaží zachovať si negatívnu tvár, znamená to, že sa snažíme daného človeka rešpektovať, nezhadzujeme ho a snažíme sa zachovať jeho integritu. Medzi jazykové prejavy, ktoré by mohli narušiť negatívnu tvár jednotlivca patrí urážka, napomínanie, rada, zhadzovanie či zosmiešňovanie. Dokonca by sme sem mohli zahrnúť i prikazovanie, ktoré narúša tzv. možnosť slobodne konať (Foley 1997).

Brown a Levinson považujú tieto dve sféry našej tváre za základné požiadavky každého jedinca pri sociálnej interakcii. Každý očakáva, že pri komunikácii bude aspoň niektorými docenená jeho pozitívna tvár a zároveň všetci budú akceptovať negatívnu tvár. Nie vždy je však možné, aby si každý pri komunikácii zachoval svoju tvár a často je nevyhnutné konať tak, že narušíme niekoho pozitívnu a/alebo negatívnu tvár. Ak teda s niekým nesúhlasíme alebo sa mu ospravedlňujeme, narušujeme tak pozitívnu tvár danej osoby. Keďže nesúhlasíme s ich názorom, potenciálne naznačujeme, že nesúhlasíme s nimi samotnými, čo je narušením pozitívnej tváre a sebavedomia danej osoby. Práve v tých prípadoch, kedy z Eleninho pohľadu dochádzalo k ohrozovaniu jej

negatívnej tváre, preferovala komunikovať výhradne vo svojom dominantnom jazyku i so Slovákami. Takéto správanie sa vzťahuje k tvrdeniu, že ak sa osoba nachádza v emočne či stresovo vypätých situáciách, komunikuje výhradne vo svojom dominantnom jazyku. Ak niekto ohrozuje našu tvár, často je takáto situácia pre nás stresová či sprevádzaná negatívnymi emóciami (Foley 1997). Nejde však len o stresové či emocionálne vypäté situácie, no rovnako i o situácie, keď nám niekto nevyhoví, sklame nás alebo nám nevyjde v ústrety. Takéto správanie ovplyvní vzťah jedného hovoriaceho k druhému, a to sa prejaví i na jeho jazykovom správaní. Takéto narušenie našej tváre môže mať dlhodobjší vplyv na náš jazykový prejav. Prostredníctvom jazykového prejavu môžeme dávať najavo svoj odstup, ktorý si k danému človeku držíme preto, ako sa k nám zachoval v minulosti. Podobným prípadom je i zmena jazykového správania v prípade Terezy a Kate.

Na základe mailovej komunikácie, ktorú si Elen s Denisou vymieňali po konflikte, ktorý medzi nimi vznikol, sa Elenin jazykový prejav voči Denise zmenil. Elen v maili prosí Denisu o preklad. Denisa jej vyhoví, no Elen sa nesnaží o jazykové priblíženie sa, ani o akúsi symbolickú odmenu v zmysle použitia slovenských slov. Striktne sa pridŕža českého jazykového kódu. Z toho je možné usudzovať, že spomínaný incident, o ktorom sa hovorí v prvom maili, narušil ich vzťahy, v prvom rade vzťah Elen k Denise. To sa prejavuje i na ich ďalšej mailovej komunikácii, kde Elen vôbec slovenčinu nepoužíva.

Ukážka 3:

Ahoj Deniso,
jak se daří? Ráda bych Tě poprosila o překlad té druhé strany do word dokumentu (přeložení je nahradní práce za tu summer orientaci I). Překlad mi stačí do konce léta.

Děkuji.

Dátum: 12. júl 2012 10:16

Ahoj Elen,
prelozim, ale az zaciatkom **srpna** ak to teda nevadi - do konca **cervenca** som v Indonezii. Je to tu super, bude sa mi velmi tazko vracat naspat:) Dufam ze aj

ty a aj ostatni v centre sa mate dobre a uz sa na Vas tesim.

zatiaľ sa maj pekne a pozdravuj

Denisa

2012/7/12

Ahoj Deniso,

jej, to máš supeer J My se tu máme taky fajn, pracovně, ale jde to J

Jasně, určitě mi stačí do konce srpna. Moc děkuji.

Hezké cestování, opatruj se.

E.

Keď som pár mesiacov po uvedenej mailovej komunikácii Elen konfrontovala a pýtala som sa jej, aký je jej postoj k Denise, odpovedala, že jej podobnú vec urobila už viackrát a že jej už vôbec nemôže veriť, keďže na poslednú chvíľu prisľúbenú pomoc často zruší. Denisa v centre ešte stále pomáha, no Elen ju prestala kontaktovať, ak niečo potrebuje. Nepoužívanie slovenčiny v prípade Elen pri komunikácii s Denisou môžeme pokladať za index zmeny jej vzťahu k Denise v negatívnom zmysle. Takáto interpretácia je iste neúplnou a Elenin jazykový prejav mohol byť v danej chvíli ovplyvnený množstvom iných faktorov, ktoré spôsobil absenciu code-switchingu. Istým však je, že vo všetkých e-mailoch, ktoré mi Denisa poskytla k analýze, code-switching absentoval.

4. Code-switching a konverzačná analýza

V nasledujúcej kapitole sa budem venovať rôznym faktorom, ktoré ovplyvňujú výskyt code-switchingu, a to nielen u Čechov a Slovákov. Zamerala som sa na, z môjho pohľadu, najzaujímavejšie časti konverzácií, kde sa dá čo najzreteľnejšie postrehnúť množina faktorov ovplyvňujúca prepínanie jazykov. Rozhovor, ktorý som následne analyzovala, sa odohráva počas šiestich hodín pri jednej augustovej večeri u mojej českej kamarátky Petry. Večere sa zúčastnilo spolu päť ľudí: môj slovenský kamarát Michal, ja, Petra, Marco a Karina, jeho ruská priateľka, ktorá ako všetci ostatní, okrem mňa, hovorí plynule po česky, no rozumie i po slovensky, pretože v minulosti mala slovenského priateľa. Marco je talian, ktorý už roky žije v Prahe a hovorí plynule po

česky, no slovenčinu vôbec neovláda a ani jej nerozumie.

Takéto prostredie bolo zaujímavým na analýzu code-switchingu, ktorý bol počas našej vzájomnej konverzácie častým jazykovým úkazom. Počas konverzačnej analýzy rozhovorov zo spomínaného večera sa code-switching orientoval na jednotlivých participantov rozhovoru a stal sa do určitej miery ich indexom. Vo viacerých prípadoch však code-switching slúžil ako ďalší z kontextualizačných prostriedkov alebo ako kontextualizačná stratégia, ako ju nazýva Gumperz, ktorou participanti rozhovoru signalizujú, čo robia v konkrétnom momente rozhovoru (Auer 1988). Niektorými z najčastejšie sa vyskytujúcich diskurzívne orientovaných prepnutí z jedného kódu do druhého, ktoré rovnako uvádza i Auer, sú:

- zmena v konštelácií participantov rozhovoru
- zmena témy, ktorá zapríčiňuje zmenu používaného kódu
- sekvenčný kontrast, čo znamená zmenu používaného kódu pri opravnej sekvencii
- zmena kódu pri opakovaní otázky alebo požiadavky
- pomôcka pri rozlišovaní rôznych typov informácií v rozhovore
- zvýraznenie určitej udalosti
- zmena kódu pri prechode od informatívnej k hodnotiacej časti rozhovoru, napríklad po vyrozprávaní príbehu ako pomôcku na zhrnutie a vytvorenie záveru
- zmena používaného kódu pri formálnej konverzácií a súkromnom rozhovore.

4.1. Jazyková ideológia a code-switching

Prepínanie medzi češtinou a slovenčinou je často ovplyvnené i tým, či všetci prítomní, ktorí na rozhovore participujú, rozumejú obom kódom. Nemám na mysli rodených Slovákov ani Čechov, ale cudzincov hovoriacich plynule po česky, ktorí

neprišli so slovenčinou do bližšieho kontaktu a, pochopiteľne, jej nerozumejú. Práve v prítomnosti niekoho, kto ovláda komunikáciu len v jednom kóde si lepšie uvedomíme, že slovenčina a čeština nie sú identickými jazykmi. Práve v takýchto situáciách si uvedomujeme a viac reflektujeme vlastné jazykové správanie a používanie kódu, ktorému rozumejú všetci.

V nasledujúcej kapitole by som rôzne jazykové tendencie a code-switching popísala práve na analýze nasledujúceho rozhovoru. Iba niektorí participanti tohto rozhovoru ovládali oba kódy. Zaujímavým je, že väčšina Slovákov a Čechov mi tvrdilo, že slovenčina a čeština sú natoľko príbuzné, že nie je možné aby sme si navzájom nerozumeli. Jazyková ideológia ešte stále sugeruje dojem, že si skvele rozumieme, i keď v realite to častokrát vyzerá inak. Veľa Slovákov, ktorí sa zubami-nechtami pridŕžajú v českom prostredí striktne slovenčiny, obhajujú takéto svoje rozhodnutie práve podobnosťou týchto jazykov. V praxi však práve vďaka komunikáciám v slovenčine každodenne zažívajú mnoho viac či menej vtipných situácií, v ktorých dochádza k problémom pri vzájomnej komunikácii. V každodennom živote čelia mnohým nedorozumeniam práve z dôvodu svojho rozhodnutia komunikovať výhradne v slovenskom kóde.

Podobný postoj k používaniu češtiny mal v čase, keď bola nahrávka vytvorená, i môj slovenský kamarát Michal, s ktorým sa poznám asi 10 rokov. Pred príchodom do Prahy si nevedel predstaviť, že bude aktívne komunikovať v češtine. V období, keď nahrávka vznikla, bol v Prahe len dva mesiace. Často Slováci, ktorí v Čechách nikdy nežili, nechápu rozhodnutie tých, ktorí sa v Českej republike rozhodli komunikovať po česky. Nevidia v tom žiaden zmysel, predsa sme bratia a dorozumieme sa, i keď každý používa vlastný jazyk. Používanie češtiny zo strany Slovákov žijúcich v Čechách často považujú za snobizmus. Michalov postoj teda zapadá do takejto šablóny Slováka, ktorý si predsavzal nevzdať sa rodnej slovenčiny. Pri analýze konverzácií, ktoré prebiehali v daný večer, a na ktorých sa nezúčastnili len Česi a Slováci, však zistíme, že Michal český kód v konverzácií používať začne. Stane sa tak, keď zistí, že mu talian Marko vôbec nerozumie.

Na nasledujúcich príkladoch by som chcela ukázať, do akej miery je jazyková ideológia a postoje k češtine a slovenčine, ako vzájomne zrozumiteľným jazykom, odlišná od každodenného jazykového úzu: na príklade Michala ukážem, ako často sú názory na používanie jazyka odlišné od jeho reálneho používania. Rozhovor je zaujímavý hlavne preto, že sa v ňom okrem češtiny vyskytujú i dva iné jazykové kódy,

a to angličtina a taliančina. V neposlednom rade chcem zdôrazniť, že niektorí participanti boli pod vplyvom alkoholu viac ako iní, čo rovnako mohlo hrať určitú rolu pri výskyte code-switchingu. Tomu, akým spôsobom alkohol môže ovplyvniť jazykový prejav hovoriaceho a rovnako i code-switching, sa budem podrobnejšie venovať v ďalšej kapitole tejto práce.

4.2. Code-switching ako kontextualizačný prostriedok

Na začiatku večera sme u Petry boli traja - ja, Petra a jej taliansky známy Marco. Marco komunikoval výhradne v češtine a do taliančiny za celý večer prepol len dvakrát. I ja som sa počas večera snažila upustiť od mojej tendencie komunikovať s talianmi v taliančine. Dôvodom bola Petrina prítomnosť a fakt, že ona po taliansky nerozumie. Neprišlo mi správne vyčleniť ju takýmto spôsobom z konverzácie. Pred príchodom Marca sme boli doma len ja a Petra, ktorá viackrát prepínala do slovenčiny, ako je jej zvykom, keď je v mojej prítomnosti. Po príchode Marca však Petra hovorila výhradne českým kódom. Jedným z hlavných dôvodov bol podľa mňa fakt, že Marco síce po česky vie, ale nie je pôvodom Čech a nevyrastal v prostredí, v ktorom mohol prísť do styku so slovenčinou. Slovenským slovám by preto nemusel rozumieť. Petrini inak častý transfer z češtiny do slovenčiny bol teda potlačený, a to i napriek značnému požitiu alkoholu. Situácia sa ale mení s príchodom ostatných pozvaných. Asi po hodine a pol sa u Petry objavuje Karina, ruská priateľka Marca. I po príchode Kariny, ktorá po česky hovorí, celá konverzácia prebieha v češtine. Kým sa bavíme všetci spolu, jazykovým kódom konverzácie je čeština. V mojom prípade slovenčina, ale prítomnosť Marca na mňa vplývala tak, že v jeho prítomnosti som používala oveľa viac českých slov ako obvykle. Karina, rovnako ako Marco, hovorí plynule po česky, no ak konverzujú medzi sebou osamote alebo ak si medzi ostatnými chcú odovzdať informáciu, ktorá nie je adresovaná nikomu inému, použijú anglický kód. V konverzácii nastalo viacero situácií, keď sa začali rozprávať po anglicky. Marco adresuje Karinu ešte v češtine, no ona ako odpoveď volí anglický jazyk. Marco sa Kariny spýtal niečo, čo jej prišlo natoľko osobné, že jej bolo prirodzenejšie rozprávať sa o tejto veci v angličtine, a tak je ona iniciátorkou zmeny komunikačného kódu. Rozhovor sa týkal Karininej sestry, ktorá nebola prítomná.

Iný jazykový kód v snahe odovzdať si informáciu, o ktorej ostatní prítomní

nemajú vedieť, nebol použitý, pretože ja i Petra angličtinu ovládame a Karina si toho bola vedomá. Takéto použitie kódu, je len ďalším kontextualizačným prostriedkom, ktoré môže iniciovať zmenu témy a celkovú zmenu komunikácie na základe toho, komu je informácia primárne orientovaná. Dôležitým však stále ostáva to, prečo je anglický kód kontextualizačným prostriedkom práve pri osobnejších témach či súkromnom rozhovore. Dôležitým faktorom je často i to, akým jazykom komunikovali osoby na začiatku svojho vzťahu a pri prvých stretnutiach. Takýto kód má následne určitý špecifický význam. Pre Karinu a Marca je takýmto jazykom angličtina. Tento kód je následne preferovaný pri súkromnej konverzácii. V ukážke číslo 1 sa na to prekvapená Petra spýta.

Ukážka 1:

- 1 **Petra:** vy jsi povídáte v angličtině?
2 **Marco:** e:hm
3 **Petra:** KECÁŠ! Počkej (.) vy si ne nepovídáte česky?
(tu došlo asi k súhlasu spôsobom kývnutia hlavou)
4 **Petra:** anglicky ↑
5 **Marco:** anglicky
6 **Petra:** vy jste se poznali anglicky↑
7 **Karina:** e:hm
(ďalšia časť rozhovoru prebieha v češtine ale nie je zrozumiteľná)

V nasledujúcich ukážkach dochádza ku code-switchingu vzťahujúcemu sa k diskurzu. Jazykové kódy sa striedajú v závislosti od meniacej sa konštelácie skupiny, kedy je základný kód konverzácie znovu vyjednávaný na základe identít a jazykovej kompetencie všetkých prítomných. Marco s Karinou začnú opäť rozprávať po anglicky a Petra na ich výber kódu reaguje súhlasne tým, že začne komunikovať anglicky i ona. Tým sa vyjedná nový základný kód nasledujúcej časti rozhovoru, ktorý nahradí češtinu, a všetci komunikujeme v angličtine. Nový kód sa udržiava, až kým nepríde Michal, ktorého Karina a Marco nepoznajú. Nasleduje vtipná situácia, keď sa opäť vyjednáva nový základný kód konverzácie, v ktorom by mohli komunikovať všetci prítomní. Angličtina už nie je vhodná, pretože Michal po anglicky nehovorí.

Ukážka 2:

- 1 **ja:** tak sa zoznám (1) pod' najprv sa zoznám (.) potom ti naberiem
((pretože konverzácia pred príchodom Michala prebiehala v angličtine,
začala som ho podvedome predstavovať v tomto jazyku, i keď Michal po
anglicky vôbec nehovorí a ani nerozumie))
- 2 **ja:** **this is my friend Michal** (2) a to je Petra::
- 3 **Petra:** aho:j my se známe (.) aho:j
- 4 **ja:** ((smiech))[Tak ja mu naberiem (.) no a potom už bude toto (smiech)]
- 5 **Petra:** [Michal se **naje** (nezrozumiteľná reč)]

Michalovi naberiem večeru a ostatní, okrem nás dvoch, sa presunú na terasu, aby si zafajčili. Komunikácia medzi mnou a Michalom prebieha v slovenčine a Petra s Marcom a Karinou komunikujú v angličtine. Po pár minútach Petra, ktorá vchádza do bytu ako prvá, adresuje Michala v angličtine. Nepoužije teda správny jazykový kód, a tak ju následne opravujem. Dôvod je ten, že pred príchodom Michala prebiehala konverzácia v angličtine. Všetci sme sa presunuli na terasu a ja s Petrou sme nasledovali jazykový kód, ktorým komunikovali Karina a Marco. Petra si svoju chybu uvedomí a Michalovi sa ospravedľňuje. Neuvedomuje si, že zrazu všetci nehovoria anglicky, čo mohlo byť spôsobené i niekoľkými pohármi skonзумovaného vína, kedy bolo pre Petru problematickejšie sledovať meniaci sa kontext rozhovoru a samotnú konšteláciu skupiny.

Ukážka 3:

- 1 **Petra:** **and we did such a good meal[you have to have it]**
- 2 **ja:** [prečo sa s ním rozprávaš] po anglicky
- 3 **Petra:** ježiši! Nevím. Promi:ň
((pozerá sa pri tom na Michala))
- 4 **Petra:** ((SMIECH))
- 5 **Michal:** pochopil som že je to veľmi fajn
- 6 **Petra:** je::: promi:ň

((Na to vchádza do bytu Marco, ktorý nepočul predošlú konverzáciu a keďže som Michala predstavila v angličtine, ktorá bola v čase jeho príchodu dominantným kódom rozhovoru, Marco predpokladal, že po anglicky rozumie))

Ukážka 4:

- 1 **Marco:** **Where are you from**↑
 ((dlhá pauza))
- 2 **ja:** zo slovenska!
- 3 **Marco:** jó takhle:: (.) takže
 ((Marco sa otočí na mňa, pretože mu nie je jasné či vyjednávam nový
 kód konverzácie))
- 4 **ja:** žiadna angličtina ((smiech))
- 5 **Michal:** [Majka ma bude učiť]
- 6 **ja:** [nevidíš tie slovenské črty] (smiech)=
- 7 **Michal:** =a keď ma Majka naučí po anglicky tak...
 ((Konverzácia ďalej pokračuje v slovenčine a v češtine ako v novo
 vyjednaných kódoch rozhovoru))

V byte sa vytvoria akési pomyselné jazykové zóny, a to byt a terasa. Na terase, na ktorej Michal nie je, pretože nefajčí, sa hovorí po anglicky. Vždy, keď sme si išli zafajčiť, komunikovali sme v angličtine, no ako náhle sme sa vrátili do bytu, kde sedel Michal, komunikačný kód sa zo strany Marca, Kariny a Petry zmenil na český.

Ďalšou zaujímavou časťou rozhovoru je, keď zistíme, že Marco je jediný, kto po slovensky nerozumie. Karina po slovensky rozumie a dokáže i hovoriť, pretože mala slovenského priateľa. V ukážke číslo 5 na túto tému odpovedá už v slovenskom kóde tak, že opakuje slovenské slovo z predchádzajúcej repliky.

Ukážka 5:

- 1 **Marco:** ona umí slovensky
- 2 **Petra:** NO hele::
- 3 **ja:** to nemyslíš vážne

- 4 **Karina:** **myslím**
- 5 **ja:** To je super (.) Je:::j
- 6 **Petra:** Je:::j
- 7 **Marco:** (nezrozumiteľná pasáž) rýchle viac složitý (.) Myslím to=
 ((Marco hovoril o tom, že ťažko rozumie slovenčine a čím rýchlejšie niekto v jeho spoločnosti hovorí po slovensky, tým je to pre neho zložitejšie.))
- 8 **Petra:** =(laugh)

V nasledujúcej ukážke číslo 6 Karina používa code-switching do slovenčiny ako kontextualizačný prostriedok. Vieme, že tým odkazuje na fakt, že jej bývalý priateľ bol Slovák. Takéto použitie code-switchingu indexuje pôvod jej priateľa. Karina tento fakt v uvedenej replike explicitne nevyslovuje, pretože o tom hovorila v predošlej časti rozhovoru. V takomto prípade má code-switching i anaforickú funkciu, pretože odkazuje k predošlému textu, v prípade, že celú konverzáciu berieme ako text.

Ukážka 6:

- 1 **Karina:** **tak neviem čo mám povedať**
- 2 **Petra:** e:h
- 3 **ja:** dobrá: (.) super
- 4 **ja:** a to odkiaľ si sa naučila po slovensky↑
- 5 **Karina:** no:::
- 6 **ja:** no::: (smiech)
- 7 **Karina:** od by- **od bývalého**
- 8 **ja:** no samozrejme: [takýmto istým štýlom som sa naučila po taliansky]
- 9 **Petra:** [no já se učím od Máji ja se učím od Máji (smiech)]
- 10 **Ja:** [To je najlepšie (.) najlepšie (nezrozumiteľné)]
- 11 **Petra:** [(smiech)]

Po čase sa konverzačný kód opäť zmení a Marco komunikuje s Karinou na jednej strane stola po anglicky, zatiaľ čo ja, Petra a Michal komunikujeme česko-slovensky. Keď sa ale Marco Petry spýta, či by mal otvoriť ďalšie víno, adresuje ju v češtine, aby tomu rozumel i Michal. Michalov príchod ovplyvnil hlavný konverzačný

jazyk tak, že ak sa skupina rozpráva ako celok, rozhovor pokračuje v češtine. Marco s Karinou sa naďalej rozprávajú medzi sebou po anglicky. Keď však chcú adresovať kohokoľvek iného v miestnosti, prepnú do češtiny. Anglický jazyk ďalej slúži len ako privátny jazyk medzi nimi dvoma.

V ďalšej časti večera, keď Marco s Karinou odišli opäť na terasu, rozprávame sa len my traja - ja, Petra a Michal. Neprítomnosť Marca a Kariny mení jazykový prejav Petry. V nasledujúcej ukážke sa vyskytuje code-switching, ktorého výskyt sa odvíja od viacerých faktorov. Jedným faktorom je i zmena konštelácie skupiny. Code-switching je v 7. riadku orientovaný na jednotlivca a výber jazykového kódu sa vzťahuje k jeho identite. Petra pritom volí slovenský kód, aby sa Michalovi priblížila.

Ukážka 7:

- 1 **Michal:** som vravel teraz Majke som sa géloval cestou v autobuse sem
2 **Petra:** ehm: (.) co že si↑
3 **ja:** že sa géloval cestou v autobuse
4 **Petra:** kecáš (smiech) (1) si říkám musí mít nějakej *shape* (smiech)
5 **Petra:** nejaký tvar
6 **ja:** ale máš máš
7 **Petra:** dej si ještě **ryžu**=
8 **ja:** =daj si ryžu=
9 **Petra:** =**daj mu** ještě **ryžu**
10 **ja:** ti naložím (.) počkaj (1) lebo on si [nezrozumiteľné]
11 **Petra:** [máme jí spoustu]

Petra si uvedomí, že použila v štvrtom riadku ukážky číslo 7 slovo, ktorému Michal nerozumie, a nasleduje opravná replika, v ktorej slovo zopakuje v češtine. Petra sa mu v ďalšej replike snaží ešte viac jazykovo priblížiť a snaží sa použiť slovenskú alternatívu českého slova „rýže“. V nasledujúcej replike k tomu ešte zopakuje mnou použité slovenské slovo daj.

V ďalšej časti konverzácie Karina opäť prepne do slovenčiny. Jej výber kódu je spôsobený snahou o koherentnosť rozhovoru a používa ho i preto, že hovorí o svojom bývalom priateľovi, ktorý bol Slováčok. Jej výber je podmienený rovnako i tým, že sa pýta na pôvod dvoch Slováčkov - Michala a mňa. Tento konkrétny code-switching súvisí

s identitou Karininho bývalého priateľa a zároveň i s tým, komu je táto pasáž adresovaná.

Ukážka 8:

- 1 **ja:** my sme z jedného slovenského mesta kde sme obidvaja vyrastali
2 **Petra:** fakt vy jste vyrůstali spolu↑
3 **ja:** a poznáme sa asi::: (2) no vyrastali vyrastali sme spolu (smiech)
4 **Michal:** spolu (1) no:
5 **Karina:** a (.) a skadiel' ste↑
6 **ja:** nie on mal priateľku=
7 **Michal:** =revúca
8 **Marco:** počkat počkat (.) česky česky já nerozumím
9 **Petra:** (smiech) po slovensky
10 **ja:** on mal **přítelkyni (.) která se na mně podobala (1) byli jsme si podobný(1)** podobný je podobný i v češtině↑
11 **Petra:** ehm (.) podobný je podobný
12 **Marco:** já tě zastavím jestli nebudu rozumět (smiech)

V ďalšej časti rozhovoru, keď sa Marco pýta, ako dlho sa s Michalom poznám, Michal odpovedá v češtine. Uvedomuje si totiž, že mu Marco nerozumie, no plynutím rozhovoru opäť pokračuje svoje rozprávanie v slovenčine. V ukážke číslo 9 odpovedá priamo na Marcovu otázku. Podstatným faktorom je, že replika, v ktorej prepína zo slovenčiny do češtiny, nasleduje priamo za Marcovou replikou. Z tohto dôvodu sa u Michala vyskytuje čeština. V ďalších replikách rozhovoru sa vplyv Marcovej otázky na Michalov jazykový prejav postupne stráca. I na tomto príklade vidíme, ako samotná štruktúra rozhovoru a následnosť replík ovplyvňuje code-switching. Code-switching je často bezprostrednou reakciou na použitý kód v predošlej replike. Takýto vplyv sa v následných replikách môže pomaly strácať.

Ukážka 9:

- 1 **Marco:** a přijeli jste do Prahy spolu nebo (1,5) ehm↑
2 **ja:** **ne ne ne (.) on on přijel až minulý minulý rok**

- 3 **Petra:** jo↑
 4 **ja:** no
 5 **Marco:** to je brzo!
 6 **Petra:** aha
 7 **Michal:** **tak za měsíc to bude rok**

Replika v piatom riadku v ukážke číslo 10 nenasleduje priamo za Marcovou otázkou a Michal ju začína v slovenčine, no následne prepína do češtiny, pretože reflektuje svoj jazykový výber a uvedomuje si, že by mu Marco nemusel rozumieť. V nasledujúcich replikách sa ale vplyv Marcovej prítomnosti a ním preferovaného jazykového kódu stráca. Michal prechádza spontánne do slovenčiny. Petra sa rovnako snaží použiť code-switching do slovenčiny a použije slovo *vesnica*, o ktorom predpokladá, že je slovenské.

Ukážka 10:

- 1 **Marco:** ne::: (.) nemusíš se vopakovat (.) že::
 2 **Michal:** ale
 3 **ja:** (smiech)
 4 **Petra:** (smiech) jo: nepřipomínej to furt
 5 **Michal:** my sme vlastne tak sto kilo- (.) **sto kilometrů od Bystrice a sto kilometrů od Košic**
 6 **ja:** je to až sto kilometrov od Bystrice↑=
 7 **Michal:** =A sme vlastne tak priamo v lesoch
 8 **Petra:** (smiech) priamo v lesoch
 9 **Michal:** naše mesto je samý kopec okolo
 10 **Karina:** ehm
 11 **ja:** v strede **ničeho** by som to tak povedala
 12 **Petra:** je to jako moje **vesnica**

Ako som už spomenula, výber jazykového kódu v jednotlivých replikách závisí i od toho, aký kód bol použitý v predošlej replike, a teda na následnosti samotných replík. V konverzácií sa jednotlivý interaktanti ovplyvňujú navzájom. Ak si napríklad všimneme Michalov jazykový prejav a jeho používanie češtiny a slovenčiny, je ovplyvnený práve tým, aká replika predchádza v rozhovore tú jeho. Michal prepína do

češtiny pod vplyvom Marcovej prítomnosti a na základe jeho participácie v konverzácii. V uvedených príkladoch z častí konverzácií je tento vplyv znateľný. Michal sa však vzdáva českého jazykového kódu, ak Marcovu otázku a jeho odpoveď narúša moja replika v slovenčine. Vtedy sa Michal podvedome prispôsobí mojej jazykovej preferencii a prechádza do slovenčiny. Takáto tendencia je viditeľná v ukážke 10, kde Michal pokračuje v slovenčine, i keď stále odpovedá na Marcovu otázku. Deje sa tak pod vplyvom mojej repliky, ktorá predchádza tú jeho. Na rozdiel od toho, je v ukážke 11 viditeľné, ako Michal reaguje, ak i ja použijem český jazyk pri odpovedi na Marcovu otázku.

Ukážka 11:

1 **Marco:** A přijeli jste do Prahy spolu nebo..ehm?

2 **ja:** **ne ne ne. On on přijel až minulý minulý rok**

3 **Petra:** jo↑

4 **ja:** no

5 **Marco:** to je brzo

6 **Petra:** aha:

7 **Michal:** **tak za měsíc to bude rok**

V nasledujúcej ukážke číslo 12 Michal rovnako reaguje a odpovedá na to, o čom rozprával Marco. V prvom riadku použije nesprávne české slovo *koupit*. V poslednom riadku ukážky si Michalove použitie češtiny môžeme vysvetliť tým, že reaguje súhlasne na Marcov názor, týkajúci sa vzdialovania sa slovenčiny a češtiny. To, že Michal s Marcom súhlasí, mu nedáva najavo rovnako formou obsahu a snaží sa používať český kód. Michal opätovne prechádza z češtiny do slovenčiny, no následne si to uvedomuje a slovenskú časť zopakuje v češtine.

Ukážka 12:

1 **Michal:** Oni **koupej** náš seriál slovenský a predabujú ho=

2 **Petra:** =no:::

- 3 **Michal:** to češi to češi (.) že↑ (2) ty česi a mladí hlavne už už nepoznajú tú slovenčinu
- 4 **Marco:** to to to (.) to říká i strieda že:: (.) jako dřív prostě se koukala [na:slovenský]filmy a: nikdo si nestež[oval]
- 5 **Michal:** [hm:] [no:]
- 6 **Michal:** **a u nás pořád(.) u nás pořád české rozprávky chodia (.) pohádky český choděj u nás**

Ukážka 13:

- 1 **Marco:** ukázala mi fotky a to je jak bejt v thajsku (.) tam mají ty:: *temply*
- 2 **Petra:** to fa::kt
- 3 **Karina:** největší evropská (nezrozumitelné)
- 4 **Marco:** ale to je ještě v evropě: je to (be- je::: ja jse to jmenuje na a- ka- z-)
- 5 **Karina:** *kalmykia*
- 6 **Marco:** *kalmykia*

((alebo Kalmycko, dlhý tvar Kalmycká republika je jednou z federálnych republík v Rusku. Leží južne od Volgy pri Kaspickom mori))

7 **Karina:** na severu↑ (navigéša) ještě

8 **Marco:** navigéša (.) **brava**

((pravdepodobne ďalšia z federálnych republík Ruska))

Tu Marco v podstate prvýkrát použije talianske slovo, keď nadšený pochváli svoju priateľku za to, že si spomenula na názov budhistickej komunity v Európe. To, že Marco použil talianske slovo, sa dá vysvetliť viacerými spôsobmi. V prvom rade je pri danom použití kódu dôležitá osoba, ktorej bola táto replika adresovaná. Marco použil svoj rodný jazyk nepochybne i preto, že sa dané slovo u neho spájalo v danej situácii s pozitívnymi a emotívnymi pocitmi. Zároveň je kód zvolený z dôvodu blízkeho vzťahu Marca a Kariny. Marco chcel vyjadriť radosť nad tým, že si Karina na daný názov spomenula. Ďalším faktorom ovplyvňujúci jazykový prejav Marca môže byť do určitej

miery i množstvo vypitého alkoholu ku koncu večera. Ten zapríčinil, že sa Marcov jazykový prejav stáva spontánnejším a menej reflektuje zvolený kód. Rovnako sa dlhšou dobou strávenou v danej skupine ľudí môže cítiť uvoľnene, a to ovplyvňuje jeho rečový prejav a použitie svojho materinského jazyka.

Na niekoľkých prípadoch z vlastného výskumu som sa snažila poukázať na niekoľko, z môjho pohľadu najzaujímavejších, príčin code-switchingu. Každopádne pripúšťam, že by sa uvedené ukážky dali interpretovať a analyzovať i iným spôsobom a niektoré analýzy sa môžu zdať nanajvýš subjektívne. Skôr ako za subjektívne by som ich však považovala za späté s mojou vlastnou identitou a s mojím postavením vo vlastnom výskume, od ktorého sa odvíja i moja špecifická znalosť idiolektov daných subjektov a ich vzájomné vzťahy. Následná interpretácia a analýza dát je s týmito znalosťami bezvýhradne spätá. Mám tým na mysli, že by daná rozanalyzovaná nahrávka, ktorej sa týkala celá táto kapitola, dovedla inú osobu pri konverzačnej analýze k úplne iným záverom. Identita výskumníka hrá v tomto výskume rozhodujúcu úlohu a je bezprostredne spätá s výslednými dátami.

5. Code-switching a téma rozhovoru

Cieľom akéhokoľvek jazykového výskumu je zistiť, ako ľudia rozprávajú a komunikujú vtedy, keď nie sú systematicky pozorovaní. Paradoxom však je, že takéto dáta je možné získať len na základe pozorovania, kedy vystavujeme pozorovaný subjekt neprirodzeným podmienkam. Takémuto problému sa venoval William Labov a nazval ho pozorovateľovým paradoxom¹⁶. Labov za prístup k prirodzenému, nerefektovanému a neuvedomelému jazykovému prejavu považoval skúmanie každodennej neformálnej komunikácie. Prítomnosť výskumníka ale naopak navodzuje u nahrávaného/skúmaného situáciu, v ktorej bude hovoriaci reflektovať svoj rečový prejav, čo ho do značnej miery môže ovplyvniť. Týmto spôsobom dochádza k celkovému ovplyvneniu výsledkov výskumu. V nasledujúcej kapitole by som chcela priblížiť výskyt česko-slovenského a slovensko-českého code-switchingu v emočne vypätých situáciách alebo pri emotívnych témach rozhovoru.

5.1. Spontánný rečový prejav

Labov uvádza mnoho spôsobov, ktorými je možné odvrátiť pozornosť skúmaného od faktu, že je nahrávaný, a tým docieľiť získanie čo najlepších dát. Mnohé z týchto postupov sú však v rozpore s etickými pravidlami, ktoré by mal výskumník v dnešnej dobe nasledovať. Jednou z metód, ktoré Labov použil a ktorá bola prebratá a modifikovaná inými výskumníkmi, je otázka smrteľného ohrozenia¹⁷. Labov bol presvedčený, že ďalším spôsobom, ako docieľiť, aby nahrávaný hovoril čo najprirodzenejšie, je položiť mu otázku: „*Have you ever been in a situation in which you were in serious danger of being killed?*“ (Labov 1972). Takáto otázka a odpoveď na ňu bola sprevádzaná emocionálnym napätím zo strany nahrávaného. Toto napätie bolo pre Labova dôkazom toho, že sa nahrávaný nesústreďí na formálnu stránku reči, a tým pádom má výskumník prístup k tomu najprirodzenejšiemu jazykovému prejavu. Labov sa zaujímal o lokálny jazyk Američanov afrického pôvodu, ktorí žili v Harleme. V tomto meste bola spomínaná otázka relevantná, pretože väčšina opýtaných bola v minulosti v ohrození života.

¹⁶ Preložené z angličtiny: The observer's paradox

¹⁷ Preložené z angličtiny: The danger of the death question

Emočne vypätá situácia sa však dá navodiť i inými spôsobmi. Mnoho výskumníkov otázku smrti pozmenilo, pretože len veľmi málo ľudí by na ňu dokázalo odpovedať kladne a emočne vypätá situácia, po ktorej má dôjsť k prirodzenému jazykovému prejavu, by nenastala. Podstatou Labovho výskumu je byť si vedomý toho, kedy je hovoriaci v emočne vypätej situácii a čo najmenej reflektuje vo svojom jazykovom prejave fakt, že je nahrávaný. Často výskumník do nahrávanej konverzácie zasahovať nemusí a emočne vypätá situácia, kedy sa nahrávaný správa jazykovo tak, ako je mu najprirodzenejšie, prichádza spontánne s témou rozhovoru. Dôležité ale je rozpoznať takúto situáciu a vedieť, ktoré témy v rozhovore interaktanti považujú za citlivé. Téma rozhovoru rovnako ovplyvňuje i prepínanie kódov a hovoriaci si často konkrétny kód spája s konkrétnymi témami.

I v česko-slovenskom prípade je u každého jeden jazykový kód hlavný a druhý aditívny. Pre Čechov je dominantným kódom čeština a pre Slovákov slovenčina. Slováci si často vplyvom cudzieho prostredia prisvoja český kód a začnú ho vo verejnej sfére každodenne používať. Ľudia však majú v citovo vypätých situáciách tendenciu používať striktne svoj dominantný kód a táto tendencia ovplyvňuje i výskyt code-switchingu. Dominantný kód môže, no nemusí, byť totožný s materinským jazykom danej osoby. Pomocou prepínania kódov sa často snažíme k niekomu určitým spôsobom priblížiť či naopak. Výskyt code-switchingu často odkazuje na určitú tému, ktorú máme s daným jazykom spojenú, či na situáciu, ktorú máme často tendenciu prerozprávať v jazyku, v ktorom sme ju zažili. Častým používaním určitého kódu indexujeme vlastnú príslušnosť k určitej skupine.

Code-switching nemenej závisí i od vzájomného vyjednávania interaktantov v rozhovore a je ovplyvnený i reakciou na kód použitý inou osobou. Interaktanti sa i v mojom vlastnom výskume mnohokrát v určitých častiach rozhovoru jazykovo prispôbovali a často bolo ich prepnutie do iného kódu reakciou na výber kódu iného účastníka rozhovoru v predošlej replike. Často sa code-switching vyskytuje i z obyčajnej lenivosti, keď sa nám nechce premýšľať nad alternatívou slova v inom kóde. Tieto príklady opäť uvádzam z dôvodu, aby sme si pripomenuli, aké rozmanité sú interpretácie výskytu tohto jazykového fenoménu. Ak sa opäť vrátíme k výskytu čo najprirodzenejšieho rečového prejavu, mal by v ňom, podľa teórie Labova, code-switching absentovať. Často však nemusí ísť o celkovo stresové či emotívne situácie a hovoriacemu sa zmení nálada i s meniacou sa témou rozhovoru. Môžeme byť v okruhu ľudí, s ktorými sa cítime uvoľnene a vedíme s nimi neformálne rozhovory, no

samotná zmena témy nám môže spôsobiť prívál negatívnych pocitov, stresu či emócií.

5.2. Emotívne konverzačné témy

Na prípade Petry, ktorá bola ústrednou postavou môjho výskumu, by som chcela názorne demonštrovať, ako Labovova teória toho najprirodzenejšieho verbálneho prejavu v emotívnych situáciách súvisí s absenciou code-switchingu, a to aj u ľudí, u ktorých sa v iných situáciách code-switching vyskytuje. Petru poznám už dlhšiu dobu a s nahrávaním všetkých našich rozhovorov nemala vôbec žiaden problém. V mojom výskume zohrávala podstatnú úlohu, pretože figurovala vo väčšine nahrávok, ktoré som neskôr analyzovala. Petra je Češka, ktorá nepochádza z Prahy, hovorí plynule po anglicky a dlhší čas žila v zahraničí. Spoznali sme sa na škole a veľmi rýchlo sa stala mojou dobrou kamarátkou. Čím viac času som s Petrou trávila, tým viac sme sa jazykovo ovplyvňovali. Ona bola a je zatiaľ mojou jedinou českou priateľkou a fakt, že máme k sebe veľmi blízko, do značnej miery ovplyvnil i formu našej vzájomnej komunikácie. Rozhovory medzi mnou a Petrou som nahrávala často a jej jazykové správanie keď sme boli osamote, som porovnávala s tým, keď som ju zobrala do väčšej skupiny mojich slovenských známych. Spočiatku som predpokladala, že čím viac ľudí bude na ňu počas konverzácie hovoriť po slovensky, tým viac bude code-switching do slovenčiny používať. Po celkovej analýze rozhovorov, v ktorých figurovala Petra, som si uvedomila, že najčastejšie do slovenčiny prepína pri komunikácii so mnou. I keď sme sa nachádzali vo väčšej skupine ľudí, mala tendenciu používať najviac slovenských slov pri komunikácii so mnou.

S Petrou sme sa osamote často rozprávali o tých najsúkromnejších témach. Pri počúvaní nahrávok som si uvedomila často opakujúcu sa tému z jej milostného života. Petra bola bezhlavo zamilovaná do jedného cudzinca, s ktorým mala vzťah na diaľku už zopár rokov. Po roku ich vzťahu, čo bolo asi v čase, keď sme sa bližšie spoznali, Petra zistila, že jej známosť má mnoho iných vzťahov. Keďže niečo také vôbec nečakala, podľa jej slov, sa z toho psychicky zrútila. Vo vzťahu už ďalej pokračovať nechcela, no nebola dosť silná na to, aby ignorovala neprestávajúce telefonáty a správy s prosbami o odpustenie. Petra dotyčnému následne odpustila a vrátila sa k nemu, no postupne si uvedomovala, že je len otázkou času, kedy sa stane niečo podobné. Veľakrát sa stalo, že

sa kvôli tomu rozčítala a rozplakala a neustále ju situácia trápila. Vždy, keď sme sa stretli, bola toto jedna z tém, ktoré sa v nahratom rozhovore vyskytovali. Zakaždým, keď sa Petry čokoľvek na túto tému spýtam, alebo ak o tom spontánne začne hovoriť ona, zväžnie a často zosmutnie. Niekedy naopak rozpráva s veľkým zaničením a opovrhnutím. Vždy ale prizná, že je do neho ešte stále zamilovaná a že jej zlomil srdce. Situácie, keď o dotyčnom hovorí, sú pre ňu veľmi citovo podfarbené a rozprávanie sa o ňom sprevádza hnev a smútok.

Pri analýze konverzácií, kedy som zaznamenávala a prepisovala pasáže, v ktorých sa code-switching vyskytoval, som si uvedomila, že sa v zaznamenaných dátach ani raz nevyskytuje táto téma. Prepisovala som vždy len tie časti rozhovorov, v ktorých sa code-switching vyskytoval. Na základe toho som následne porovnala Petrin jazykový prejav pri tejto téme a pri iných témach rozhovoru. Prišla som na to, že pri téme o dotyčnom, sa Petra vždy striktne pridžala svojho dominantného, českého kódu. Pri tejto, pre ňu emotívnej, téme nebolo pre ňu prioritou jazykovo sa mi priblížiť a použiť slovenské slovo. Takýto jav, ktorý som vypozerovala pri analýze konverzácií, súvisí s Labovovou teóriou o emočne vypätých situáciách a jazykovom prejave, ktorý nám je najviac vlastný a prirodzený.

Code-switching je určitým spôsobom vyjednáváním medzi našou primárnou identitou a vonkajším sociálnym svetom, či inými ľuďmi, ktorí nás v konverzáciách ovplyvňujú a na ktorých jazykovo reagujeme. Vždy je spojením našej vlastnej identity a nejakého prvku mimo nás, pod ktorým si môžeme predstaviť niečo objektívne existujúce vo svete alebo i akýkoľvek subjektívny postoj, ktorý nám code-switching pomáha vyjadriť. Labov však naopak ten najprirodzenejší rečový prejav spája so situáciami, kedy sa čo najmenej orientujeme a riadime niečím vonkajším. Orientujeme sa predovšetkým na seba a na emócie, ktoré pri rozprávaní prežívame. Vtedy je náš jazykový prejav najmenej ovplyvňovaný vonkajšími faktormi, ako je makrosociálna sféra či orientácia na ostatných interaktantov v rozhovore. V negatívnych, emočne vypätých situáciách majú ľudia tendenciu orientovať sa na vlastný vnútorný stav a ich jazykový prejav najmenej reflektuje čokoľvek a kohokoľvek okolo nich. V takýchto situáciách code-switching absentuje, ako som ukázala na príklade Petry. Hovoriaci v takýchto situáciách najmenej vyjednávajú svoj vlastný rečový prejav a volia dominantný kód, v ktorom sa im komunikuje najjednoduchšie a najprirodzenejšie.

6. Alkohol a code-switching

V nasledujúcej kapitole sa budem venovať tomu, aký vplyv má alkohol na ľudský jazykový prejav, a podrobnejšie sa zameriam na jeho vplyv na code-switching. V prvom rade je podstatné uvedomiť si, že konzumácia alkoholu ovplyvňuje ľudské správanie a spôsobuje, že sa ľudia správajú menej konformne a často si prestávajú uvedomovať, aké správanie je v danej situácii sociálne vhodné a aké naopak nie. Naše odhady o tom, ako sa správať v rôznych situáciách, sa pod vplyvom alkoholu menia. V prvej časti tejto kapitoly poskytnem krátky prierez relevantnými výskumami, ktoré boli na poli jazyka po konzumácii rôzneho množstva alkoholu vykonané. V druhej časti sa zameriam na výsledky vlastného výskumu a načrtnem, akým spôsobom konzumácia alkoholu ovplyvňuje code-switching, s prihliadnutím na predošlé, už existujúce výskumy, z ktorých som pri analýze vlastných dát čiastočne vychádzala a porovnávala ich s vlastnými zisteniami.

6.1. Alkohol a jeho vplyv na jazykové správanie

Keď hovoríme o ľudskom správaní, musíme do neho rovnako zahrnúť i verbálnu komunikáciu, ktorú konzumácia alkoholu v nemalej miere ovplyvňuje. Často sa pod vplyvom alkoholu správame uvoľnenejšie a spontánnejšie a takýto vplyv sa jednoznačne odzrkadľuje i na jazykovom správaní každého z nás. Ľudskému verbálnemu prejavu v spojení s konzumáciou alkoholu sa z rôznych uhlov pohľadu venovalo viacero vedcov a lingvistov. V nasledujúcej časti sa budem snažiť zosumarizovať výsledky niekoľkých smerodajných výskumov v tejto oblasti a vyzdvihnúť tie, ktoré sú v spojitosti s code-switchingom najviac relevantné.

Alkohol ovplyvňuje jazykový prejav mnohými spôsobmi. Takéto zmeny zahŕňajú obrat témy, zmenu akustickej formy reči a fyzickej produkcie reči, inými slovami zmeny akustického signálu produkovaného vokalickým traktom hovoriaceho. Napriek tomu, že takýto vplyv alkoholu je ľahko pozorovateľný a všeobecne známy, bolo o jeho pôsobení na ľudský jazykový prejav vykonaných len zanedbateľné množstvo vedeckých výskumov. Rovnako existuje málo výskumov, ktoré by vplyv alkoholu skúmali v laboratórnych podmienkach a zameriavali sa na mechanizmy reči, ktoré sú primárne ovplyvňované alkoholom, a na to, ako sa vzťahujú k ostatným

zmenám v ľudskom správaní. Pri skúmaní takéhoto vplyvu alkoholu na ľudský rečový prejav vychádza na povrch množstvo nezodpovedaných otázok: Aké sú základné znaky v reči, ktoré môžu indikovať, či je určitá osoba intoxikovaná alebo nie? Ktoré znaky by nám pomohli určiť hladinu intoxikácie hovoriaceho? Ktoré z týchto znakov sú bežne rozoznateľné a, naopak, ktoré sú rozoznateľné len pri detailnej akustickej analýze? Týmto i mnohým iným otázkam sa venovali výskumníci z viacerých odvetví od psychológie cez lingvistiku až po medicínu. Nie sú známe žiadne historicky relevantné výskumy a prvotné výskumy v tomto odvetví patria až do 20. storočia. Väčšina výskumov sa venovala tomu, ako alkohol ovplyvňuje rečový motorický systém, artikuláciu, akustickú stránku jazyka a ľudské vnímanie (Steven B. Chin; David B. Pisoni 1997).

V mojom výskume ma zaujímalo, či je možné vypozerovať akúkoľvek spojitosť konzumácie alkoholu s prípadnou zmenou v používaní code-switchingu a či existuje určitý vzťah medzi takouto jazykovou tendenciou a konzumáciou alkoholu. Pre lepšie pochopenie záverov, ku ktorým som sama došla, najprv spomeniem iné výsledky podrobných, niekedy až laboratórnych výskumov, ktoré mi do veľkej miery pomohli pri analýze dát a objasnení určitých tendencií a pravidelností v mojom vlastnom výskume.

Jedným z výsledkov výskumov vykonaných na poli jazyka a konzumácie alkoholu je zistenie, že každý subjekt plní rôzne behaviorálne úlohy pod vplyvom alkoholu pomalšie v porovnaní s normálnym, triezvym stavom. Výskumníci Dodge a Benedict zistili menšie predĺženie časového intervalu medzi prečítaním slova a momentom, keď bola skúmanému subjektu ukázaná kartička so slovom, ktoré mal nahlas čo najrýchlejšie prečítať. Hollingworth prišiel s podobnými výsledkami, keď zistil spomalenejšie reakcie intoxikovaného subjektu pri pomenovávaní farieb. V ďalšom výskume vedci prišli na to, že skúmané subjekty pod vplyvom alkoholu potrebujú viac času na prečítanie určitej časti textu. Ostatné výskumy vykonané v 80. rokoch 20. storočia sa zameriavali na to, či laickí pozorovatelia, ktorí zámery výskumu nepoznali, dokážu rozoznať rozdiely medzi rečovým prejavom triezvej osoby a osoby pod vplyvom alkoholu. Pozorovatelia, ktorí nevedeli, že niektorí zo subjektov sú pod vplyvom alkoholu, označili jazykový prejav tých, ktorí intoxikovaní neboli, za efektívnejší, rozumnejší, dramatickejší a samotné osoby označili za sebavedomejšie, vzdelanejšie a prirodzenejšie v rámci jazykového prejavu. Laickí pozorovatelia boli tiež schopní rozoznať, ktorá z viet bola vytvorená subjektom pred požitím alkoholu a ktorá

po požití alkoholu. Dokonca dokázali určiť, či pozorovaný subjekt pil (Steven B. Chin; David B. Pisoni 1997).

Alkohol ovplyvňuje aj motorickú kontrolu rečových orgánov a takýto vplyv sa prejavuje zmenami v artikulácii. Väčšina zmien, ktoré boli zaznamenané pri takomto výskume reči, sa týka buď artikulácie alebo fonácie, teda vytvárania zvuku v hlasivkách. Takéto efekty sa najlepšie dajú popísať ako nezreteľná reč, ktorá je výsledkom pôsobenia alkoholu na hlasové orgány človeka. Výskumníci Lester a Skousen objavili pravidelnosti v predlžovaní samohlások a spoluhlások po požití alkoholu. V ďalších štúdiách sa kládol dôraz na celkové trvanie rečového prejavu a na frekvenciu produkcie slov. Bolo zistené, že trvanie slov, viet a tiež páuz medzi jednotlivými výrazmi sa požitím alkoholu predĺžilo a frekvencia produkcie slov sa spomalila. Toto navodilo u pozorovateľov, ktorí posudzovali rečový prejav podnapitých subjektov dojem, že ich rečový prejav sa stáva spomaleným a jednotlivé hlásky, slabiky a slová sú v porovnaní s rečovým prejavom v triezvom stave natiahnuté. Alkohol ovplyvňuje i fundamentálnu frekvenciu jedného z akustických prvkov, akým je výška tónu. Alkohol ovplyvňuje základnú tónovú škálu ľudského rečového prejavu a spôsobuje tiež zvýšenú variabilitu výšky tónu (Chin; Pisoni 1997).

Ďalšie výskumy potvrdili zvýšený výskyt zvukových zámen po konzumácii alkoholu. Alkohol spôsobuje zvýšené množstvo syntaktických a sémantických chýb pri rečovom prejave a tiež zapríčiňuje malý deficit v integratívnom aspekte expresívneho jazyka. Má za následok paragramatizmus, čo znamená skomolenie reči, syntaxe, a opomenutie alebo zmätok v skloňovaní. Hartocollis a Johnson zistili, že konzumácia alkoholu znižuje plynulosť rečového prejavu a produkcie slov. Takto narušovaná produkcia slov však do značnej miery záleží rovnako na situácií, v ktorej sa subjekt nachádza. Pri iných subjektoch v situáciách, kde sa od nich nevyžaduje zvýšená sociálna konformita, k takémuto narušovaniu plynulého rečového prejavu nedochádzalo.

Bolo dokázané, že množstvo rečových chýb sa zvyšuje s množstvom skonzumovaného alkoholu. V jednom z výskumov sa prišlo na množstvo abnormalít, ktoré slúžili ako príznaky intoxikácie. Frekvenčne sa merali množstvá vynechaných hlások či slov, vsuviek, nesprávnej výslovnosti a predlžovania hlások v jednotlivých slovách.

Ľahko dokázateľný je i vplyv alkoholu na sociálne aspekty verbálnej komunikácie. R.C. Smith skúmal formálne aspekty sociálnej komunikácie. Bolo

dokázané, že malé množstvo alkoholu zvyšuje intenzitu komunikácie, rovnako ako zvyšuje množstvo prelínajúcich sa rečových pasáží medzi komunikujúcimi partnermi. Inak povedané, podnapití ľudia si oveľa viac skáču do reči. Podľa tohto výskumu dochádza dokonca i k zmenšeniu priestoru na rečový prejav, ktorý dávame svojmu konverzačnému partnerovi a k poklesu uznania a miery dôležitosti, ktorú kladieme tvrdeniam hovoriaceho. Požitie väčšieho množstva alkoholu ešte viac zvyšuje prelínanie rečových sekvencií, no intenzita komunikácie sa znižuje (Chin; Pisoni 1997).

Takéto správanie poukazuje na fakt, že človek sa stáva menej sociálne konformným po požití určitého množstva alkoholu a jeho rečový prejav je menej reflektovaný. Ako dôkaz nám slúži napríklad samotné prelínanie rečových pasáží, ktoré konzumácia alkoholu podporuje. Skákanie si do reči je pre nás do určitej miery považované za neslušné a v určitých situáciách za kultúrne neprijateľné. Nejde pri tom o univerzálnu hodnotu, ktorú vnímajú všetci ľudia na svete rovnakým spôsobom, ale o prejavovanie kultúrnych noriem vo verbálnom prejave každého z nás. Neakceptovanie týchto noriem sa posudzuje ako neprimerané správanie. Nenasledovanie pravidiel každodennej komunikácie si môžu ostatní vysvetľovať ako narušovanie ich vlastnej integrity a takéto správanie, napríklad skákanie niekomu do reči, sa v určitých situáciách považuje za nanajvýš nevhodné. Aj keď si to neuvedomujeme, každý deň sa správame a vedíme komunikácie na základe kultúrnych noriem našej spoločnosti, ktoré formujú náš každodenný jazykový prejav. Pri konzumácii alkoholu má však jednotlivec tendenciu správať sa viac „prírodzene“ a nenasledovať sociálne a kultúrne normy spoločnosti, v ktorej žije.

Ďalšia štúdia, v ktorej bolo po dobu tridsiatich minút pozorovaných päť subjektov zistila, že alkohol a jeho pomaly zvyšujúca sa konzumácia, má vplyv na zvyšujúcu sa intenzitu komunikácie a rovnako zvýšenú socializáciu (Samson; Fromme 1984).

6.2. Alkohol a jeho vplyv na code-switching

Na úvod tejto kapitoly by som chcela zdôrazniť, že mojou snahou nie je vytvárať univerzálne tvrdenia a závery, ktoré by sa dali následne aplikovať na iné výskumy týkajúce sa vzťahu code-switchingu a požívania alkoholu. Budem sa snažiť načrtnúť tendencie, ktoré som vypozerovala pri dlhodobom skúmaní. Pri výskume som sa primárne zamerala na Petru, o ktorej som sa zmienila už v predošlých kapitolách, avšak nejde o skúmanie iba jej jazykového prejavu. Je pravdou, že pri nahrávaní väčšiny

rozhovorov participanti konzumovali alkohol, no neboli natoľko opití, aby to výraznejšie ovplyvnilo ich rečový prejav, teda i code-switching. Preto sa nasledovné tvrdenia zakladajú hlavne na detailnej analýze rozhovorov s Petrou a na tom, ako konzumácia alkoholu ovplyvňuje jej prirodzený jazykový prejav. Pri analýze nahraných konverzácií sa objavili všetky už spomínané rečové abnormality spôsobené nadmernou konzumáciou alkoholu. Petrin prejav obsahoval mnoho chýb a substitúcií, rovnako zmeny v syntaxi, badateľná bola i rozšírená škála výšky hlasu a jej frekventovanejšie variácie. Slová a hlásky boli natiahnuté a Petrin rečový prejav sa značne spomalil. V jej verbálnom prejave sa objavilo mnoho chýb, často dochádzalo k vynechávaniu určitých slov a k nesprávnej výslovnosti.

Tomu, ako alkohol dokáže modifikovať ľudský rečový prejav, sa podrobne venoval i bulharský lingvista Zaimov, ktorý skúmal rečové chyby spôsobené konzumáciou alkoholu. Tieto chyby následne rozčlenil a špecifikoval (Chin; Pisoni 1997). Venoval sa tiež vynechávaniu, nahrádzaniu a opakovaniu, ktoré ďalej jazykovo rozčlenil na úrovni hlások, slabík a slov. Podrobnejšie sa venoval tomu, či sa chyba vyskytla na základe zvukovej alebo významovej podobnosti.

Analýzy ktoré Zaimov uskutočňoval, boli založené na teórii, že v patofyziologickom nervovom systéme dochádza pri konzumácii alkoholu k inhibícii nervových spojení používaných v bežnom stave a k disinhibícii tých, ktoré sú za normálnych okolností uzavreté. Priebeh bežných reakcií je zmenený a v jazyku sa takáto zmena prejavuje zamieňaním jazykových jednotiek, ktoré sú podobné zvukovo alebo významovo. V takomto prípade môžeme na základe rečových porúch indikovať poruchy vedomia a vnímania (Chin; Pisoni 1997). Na základe tejto štúdie sa dajú jednoduchšie interpretovať moje vlastné zistenia týkajúce sa výskytu abnormalít v Petrinom rečovom prejave po konzumácii alkoholu a je možné takéto zmeny lepšie klasifikovať. Nezáleží však len na množstve skonzumovaného alkoholu, no tiež na situácií a na tom, s kým komunikujeme.

V nasledujúcej časti kapitoly sa budem snažiť na niekoľkých príkladoch poukázať na rôzne jazykové abnormality Petrinho code-switchingu z češtiny do slovenčiny, ktorého frekvencia výskytu sa značným pozitívom alkoholu zvýšila. Často ale Petrin úmysel prepnúť do iného kódu spôsobuje práve vytváranie rôznych gramaticky nesprávnych slov, ktoré nepatria ani do slovenčiny, no ani do češtiny. Na základe dobrej znalosti Petrinho prejavu v triezvom stave som dokázala posúdiť vplyv, aký konzumácia alkoholu na code-switching má.

V prvom rade je nevyhnutné spomenúť zvýšenú frekvenciu code-switchingu pri väčšom požití alkoholu. Počas večera, kedy došlo u Petry k nadmernému požitíu alkoholu, inými slovami každá z nás vypila viac než fľašu vína, som rozhovor nahrávala počas približne šiestich hodín. Konverzácia medzi nami začala v triezvom stave a postupom času sa množstvo skonzumovaného alkoholu zvyšovalo. Na základe toho som dokázala ľahko porovnať Petrine jazykové správanie v triezvom stave a po požitíu alkoholu. Frekvencia používania slovenských slov sa počas večera zvyšovala. Pre Petru je pod vplyvom alkoholu ťažšie rozlišovať slovenský a český jazykový kód tak dobre, ako to dokáže v triezvom stave, a preto dochádza k vytváraniu slov, ktoré sú na prvý pohľad vytvorené zmiešaním slovenčiny a češtiny. Petra následne po tom, ako som jej rozhovor pustila, tvrdila, že si neuvedomovala, akým jazykom hovorí. Časť rozhovoru, ktorá bola adresovaná diktafónu, bola v slovenskom kóde. Počas prvých dvoch hodín večera, keď sme dokopy skonzumovali asi jeden a pol fľaše vína, som pri analýze rozhovoru nespozorovala žiadne výrazné zmeny oproti Petrinmu bežnému code-switchingu pri kontakte so mnou. Po skonzumovaní dvoch fliaš vína sme sa presunuli do iného podniku, kde sme už obe boli značne spoločensky unavené, čo sa prejavuje i na forme komunikácie. Opäť som na stôl položila diktafón a začala nahrávať. Petra si ho v zapätí zobrala do ruky. Z tejto časti večera je i nasledujúca ukážka číslo 1. Petra v tomto štádiu večera, po skonzumovaní fľaše vína a pohárikú becherovky, začína vynechávať určité slová vo vete. Ide hlavne o zvrtné zámená. Rovnako netvorí gramaticky správne vety, jej artikulácia je trochu pomalšia, samohlásky a spoluhlásky vyslovuje pomalšie a naťahuje ich. Rozhovor vyznieva nanajvýš komicky, akoby Petra žartovala, no podľa jej vlastných slov sa aspoň v časti rozhovoru, kedy vzala do rúk diktafón, snažila hovoriť po slovensky. V ukážke je však ľahko postrehnuteľné množstvo slov, ktoré by sme bez znalosti jej idiolektu len ťažko zaradili do slovenského alebo českého kódu.

Ukážka 1:

- 1 **Petra:** tak slavíme Máji dvacáte:: páte narodeniny a zrovna sme se
presunuli za a:: **bezelepkovej restaurácia:** ↑ do:: e:: ouky
douky ↑
- 2 **ja:** ((smiech))
- 3 **Petra:** to: je:: (.) **medzinárodný názof** (.) **ná:zou**↑ e:: **to ani:: nie je::**

- možne- a::: povedat' po Slovensky↑ a::: o:bednali sme si:::**
dve::: becherouky↑ a máme tu jede:::n super veľký pope:lnik↑
 (.) a::: **deme kúrit'↑ a::: vypit' si panáka a** poté jdeme::: **do izby**
spat'↑ (1,5) tak ((smiech))
- 4 **ja:** koniec e::: koniec hlásenia
- 5 **Petra:** **a je úterok (.) je úterok (1,5) upozorňujem že je úterok a:::**
kedy::: normálnia ľud'á eh::: spí↑ a::: ráno vstávajú do práce
a:::le Mája má prácu o d'esaťí↑ ta to: je: v pohod'e a ja↑ (.) ja
 (.) **ja nemám práciu takže ja::: iba slaviem**
- 6 **ja:** ((smiech))
- 7 **Petra:** tak *cheers to Mája* k dvacát'im pátym narodeniny ((smiech))
- 8 **ja:** ((smiech))
- 9 **Petra:** a máš to nahrané Mája

V ukážke číslo 2 Petra položí diktafón na stôl a nesnaží sa viac hovoriť len čisto po slovensky, no code-switching sa objavuje v rozhovore i naďalej. Petra teda jazykovo špecifikovala i situáciu, kedy sa rozpráva so mnou, a časť, ktorú vtipne venuje môjmu diktafónu. Výber čisto slovenského jazykového kódu tu rovnako pôsobí ako kontextualizačný prostriedok, ktorý oddeľuje jednu časť rozhovoru od tej druhej, kedy Petra položí diktafón späť na stôl a rozpráva sa so mnou.

Ukážka 2:

- 1 **ja:** nazdravie
- 2 **Petra:** **na tvoja (.) moja (1,5) dvacaté páté happy birthda:::y (.) kde máš**
 svíčku zapálíme tu: svíčku **po::d'**
- 3 **ja:** ((smiech))
- 4 **Petra:** **dělej kde ju máš (.) vyndej ju**
- 5 **ja:** počkaj musíme ju niekde po:::loži:ť
- 6 **Petra:** neboj (pojď mi)
- 7 **ja:** ale nemožeš mi ju vypáliť celú
- 8 **Petra:** ne ne ne neboj **sa**
- 9 **Petra:** (zaspievala všetko najlepšie v angličtine)

10 ja: *I am gonna make a second wish*

11 Petra: *second wish*

Petra opäť používa code-switching ako kontextualizačnú pomôcku a prepína do angličtiny, aby tým spôsobom odkazovala na predošlú časť v konverzácii, kedy som použila prvýkrát spojenie „second wish“. Použitím tohto slova znovu dochádza k zvýšenej koherencii konverzácie. Je tu i replika, v ktorej sa slovo „ju“ vyskytuje viackrát, pretože odkazuje k jednej a tej istej veci. Rovnako sa tam vyskytuje anglická časť, pretože odkazuje k začiatku rozhovoru, kde som vetu „*I am gonna make a second wish*“ povedala tiež v angličtine. Petra tým, že použila rovnaký kód, len reflektuje a nadväzuje na mnou vybraný kód pre danú tému rozhovoru. V celom rozhovore sa daná veta vyskytuje v anglickom kóde. Rovnako to je i v ukážke číslo 3.

Ukážka 3:

1 ja: a (.) a to môžem-

2 Petra: -((smiech))

3 ja: a to môžem robiť že toto budem robiť až kým sa mi úplne nezhorí

4 Petra: no:::

5 ja: (nezrozumiteľné)

6 Petra: **maj second wish** (.) a nesmíš mi říct co si si přála

7 ja: my sme si nevypli ((následne na to si vypijeme))

8 Petra: **počkaj** (.) kulate ((neskôr janka hovorí po česky a ja Slovensky))

9 ja: *whateve::r*

10 Petra: *whateve:r*

11 ja: všetci vedia: že: *don't mess with Petra*

Ako je z celej uvedenej časti konverzácie badateľné, Petrino používanie code-switchingu je po zvýšenom množstve požitého alkoholu, v porovnaní s jej jazykovým

prejavom v triezvom stave, častejšie. Rolu nehrá len samotný alkohol. Uvoľnená atmosféra a fakt, že konverzácia prebiehala medzi nami dvoma bez prítomnosti ďalšej osoby, dotvárajú situáciu. To všetko Petrin spontánny jazykový prejav len podporuje.

Nezdá sa, že by sa frekvencia používania slovenských slov priamoúmerne zvyšovala s pozitívnym množstvom alkoholu. Petra používa slová, o ktorých si myslí, že patria do slovenského kódu, čo často neplatí, no podstatná je jej vlastná intencia a zámer použiť slovenský kód. Dôležitým faktorom je i samotný diktafón, ktorého prítomnosť si Petra uvedomuje a berie ho ako svoju súčasť. Diktafón akosi na seba preberá svoju identitu. Petra mi v ukážke číslo 1 praje všetko najlepšie k narodeninám, no neprihovára sa mne, ale samotnému diktafónu, do ktorého zaspieva i „happy birthday“. Položenie diktafónu na stôl a jeho zapnutie fungovalo v danej situácii pre Petru ako nejaký spínač pre iniciáciu používania slovenčiny.

Z ukážky je tiež jasne vidieť, ako alkohol spôsobuje nesprávnu výslovnosť či konštantné predlžovanie hlások. Môžeme to pozorovať v takmer všetkých častiach ukážky 1. Zaujímavé tiež je, že Petra si pod vplyvom alkoholu vytvára česko-slovenské slová, ktorých výskyt je zapríčinený nedokonale realizovanou snahou o code-switching. Ide o code-switching, ktorý je pod vplyvom alkoholu akýsi nepodarený. Petra do cudzieho kódu prepína, no kvôli množstvu pozitívneho alkoholu už nedokáže tento kód správne performovať. K prepínaniu však dochádza, pretože Petra vedome opúšťa svoj vlastný kód. Alkohol odbúrava zábrany v túžbe priblížiť sa druhému človeku, ale zároveň obmedzuje našu schopnosť toto priblíženie uskutočniť sociálne rešpektovaným spôsobom správania, či už jazykového alebo mimojazykového.

Po dlhšom čase som Petre nahrávku pustila a ona sama nemohla uveriť tomu, aké slová používala. Už v druhom riadku ukážky číslo 1 používa nesprávne slovo „reštaurácia“. Všetky ostatné slová, ktoré patria do slovenského kódu, no nie sú gramaticky správne, sú v ukážke podčiarknuté. Väčšie množstvo pozitívneho alkoholu u nej nezapríčinilo len častejšie používanie slovenčiny, no tiež zmiešanie českého a slovenského kódu. Petra slovenské slová bez pozitívneho alkoholu nepoužíva tak často, no ich gramatická forma je správnejšia.

Zaujímavým je i záver večera a konverzácia u nej doma, kde je témou rozhovoru samotný Petrin jazykový prejav a jej skomolená českoslovenčina.

Ukážka 4:

1 **Petra:** však já nesnesu **vieš** že že by si mněla spát ve špinavým

- ((zadychčaná)) (1) ja nemôžu
- 2 **ja:** nie že ve to neni vóbec ale nemôžeš povedať že špinavé (3)
počúvaj daj mi toto ja úplne viem ako to spravím (.) že úplne to
vidím
- 3 **Petra:** po ruby (.) **vieš ako::↑**
- 4 **ja:** no presne (1) viem pozri úplne to:
- 5 **Petra:** takto já to spravim no (.) vždycky (.) **neprevracej** to:: oke:j
- 6 **ja:** no jasne:: ale ja len hladám do toho vchod
- 7 **Petra:** ehm
- 8 **ja:** kde je ten vchod↑
- 9 **Petra:** musíš zip zip zip zip zip
- 10 **ja:** ja::j to je zazipované (.) aha::
- 11 **Petra:** musíš to **odzipova::t'↑** (4) povelknem **polštár**
- 12 **ja:** polštár ((smiech)) ty máš československý mix (.) vytváraš úplne
že *unique language*
- 13 **Petra:** **áno** (.) jak Katka se mi smála
- 14 **ja:** hej↑
- 15 **Petra:** **ked'** sme byli u nás ano (.) ona **povedala** něco o **ako** řekneš
polštár po slovensky a já sem [nevedel-]
- 16 **ja:** [hlavnička↑]
- 17 **Petra:** e e:: ešte inak
- 18 **ja:** vankúš↑
- 19 **Petra:** **vanku::š** (.) a ona **porád povedala** něco o **vankúšov** (a **inak**
ma) Katka: drž hubu:
- 20 **ja:** ((SMIECH))
- 21 **Petra:** ja **nerozumiem** co sou **vankúšou** (.) tady máš polštár a spi
- 22 **ja:** ((SMIECH)) a teraz si:: ((chytám do rúk konce obliečky))
- 23 **Petra:** počkej vemu **ro:žky:**
- 24 **ja:** **vemem si** rožky
- 25 **Petra:** a vidíš to a máme to (.) za **pet** **minut hotové** a **spíme v čistom**
- 26 **ja:** a to je ta pecka
- 27 **Petra:** a to je ta pecka (.) **áno** (.) **ja ti dám nejaké tričko na spanie**

Zaimova teória je aplikovateľná i pri skúmaní Petrinho rečového prejavu a jej používania code-switchingu. Priebeh bežných mozgových reakcií je zmenený a v jej rečovom prejave sa to neprejavuje len rôznymi chybami, ako napríklad už spomínaným vynechávaním, opakovaním, či nahradzovaním hlások, slabík či slov. Pri detailnejšej analýze replík si môžeme všimnúť, že dochádza k zamieňaniu jazykových jednotiek podobných zvukovo alebo významovo z jazykovej množiny dvoch kódov, a to slovenského a českého. Code-switching v spojení s konzumáciou alkoholu podnecuje zamieňanie jazykových jednotiek nie z jednej jazykovej množiny, ako to bolo pri spomínaných výskumoch, no rozširuje túto množinu a stiera hranice medzi jednotlivými jazykovými množinami. V Petrinom prípade tieto množiny predstavujú dva jazyky - slovenský a český. Rečový prejav sa stáva menej reflektovaným a viac spontánnym, a to je jeden z ďalších dôvodov, prečo k takýmto zámenám dochádza.

Takéto tvrdenie iste nie je možné považovať za univerzálne platné. Na každého určité množstvo alkoholu pôsobí iným spôsobom, a preto považujem tento záver skôr za tendenciu, ktorá by stála za bližšie skúmanie. Významný vplyv na výsledky výskumu malo i prostredie a fakt, že ma Petra nevnímala ako výskumníka. Necítila sa teda byť pozorovanou v prvom zmysle slova a tak bol jej prejav oveľa spontánnejší. Tento fakt výrazne ovplyvnil jej jazykový prejav. Je vždy dobré mať na pamäti vysokú variabilitu a individuálnu diferenciaciu medzi jednotlivými subjektmi. Na druhej strane sa však v istých situáciách vplyv alkoholu na ľudské, či už verbálne alebo neverbálne, správanie objektivizovať dá, ako dokázali spomínané výskumy týkajúce sa vzťahu alkoholu a reči. To ale nebolo cieľom tejto práce. Snažila som sa skôr na konkrétnom príklade jednotlivca načrtnúť jazykové tendencie, ktoré sú u mnohých po požití určitého množstva alkoholu podobné. To, do akej miery je tento vplyv alkoholu na prepínanie medzi dvoma jazykovými kódmi univerzálne platný, je podnetom pre ďalší výskum.

Záver

Na záver zhrniem výsledky tejto práce. Výskum sa zakladal na princípoch konverzačnej analýzy zozbieraných nahrávok v česko-slovenskom prostredí, vždy na území Prahy. Rovnako som vychádzala z teoretickejších prác, ktoré sa vzťahujú na slovenčiny a češtiny podrobnejšie venujú (Sloboda 2004, 2005). Na základe týchto poznatkov, som lepšie dokázala postrehnúť špecifický vzťah slovenčiny a češtiny a následne sa zamerať na to, čo je pri interpretácii a lepšom pochopení týchto dvoch jazykov podstatné. Rovnako ale česko-slovenské a slovensko-české prepínanie kódov, spadá pod globálny fenomén code-switchingu a tým potvrdzuje univerzálnosť tohto verbálneho javu v ktorejkoľvek spoločnosti, kde dochádza k používaniu dvoch, či viacerých jazykových kódov.

V prvej kapitole bolo mojím cieľom načrtnúť základné vlastnosti češtiny a slovenčiny a to, ako ich podobnosť často sťažuje jednoznačné určenie konkrétneho prepnutia pri konverzačnej analýze, bez znalosti širšieho kontextu. Preto v prvej časti tohto textu upozorňujem na individuálny pohľad a interpretáciu prepínania kódov, v každej konkrétnej konverzácii. Argumentujem názorným príkladom konverzácie, ktorá by sa pri individuálnom prístupe a znalosti idiolektu hovoriacich, dala interpretovať úplne iným spôsobom, ako ho interpretuje Sloboda (Sloboda; Nábělková 2005). Vychádzať len z jedinej mailovej komunikácie, či jedinej nahrávky bez širšej znalosti kontextu, je často nanajvýš zavádzajúce.

Výskumná vzorka je charakterizovateľná len na základe mojej identity a tá ju robí koherentnou. Používanie code-switchingu a určenie presného momentu, kedy bude v konverzácii použitý, je otázkou vzájomného vyjednávania jednotlivých participantov rozhovoru, teda i mňa. Moja identita do určitej miery ovplyvnila jazykové prejavy každého jedného participanta výskumu, pretože som sama v konverzáciách participovala.

V druhej kapitole som sa podrobne venovala teoretickému zakotveniu skúmania code-switchingu. Argumentujem, že konverzačná analýza je pre skúmanie tohto javu využiteľnou práve preto, že pristupuje ku každej jednej konverzácii jednotlivo, no zároveň sa snaží zachytiť všeobecnejšie platné pravidlá, ktoré do určitej miery obmedzujú hranice prepínania jazykových kódov. Vychádzala som z teórie Petra Auera, ktorý ako prvý aplikoval metódu konverzačnej analýzy, práve na výskum code-

switchingu (Auer 1998).

Rovnako v spojení s code-switchingom rozoberám funkcie, ktoré komunikácia má, a to, ako sa výskyt a rovnako i absencia code-switchingu od týchto funkcií odvíja. Každý v rôznych situáciách používa prepínanie do iného kódu pod nejakým zámerom a často takéto rozhodnutie súvisí práve s funkciou rozhovoru, ktorá je v danej situácii považovaná za kľúčovú. Rovnako je rozdiel v motiváciách Čechov a Slovákov code-switching používať. Netreba zabúdať na to, že jeden z jazykov je vždy dominantným, keďže sa jedná vždy o české prostredie.

V ďalšej časti som načrtla, aké boli najčastejšie dôvody ľudí, ktorých zahrňujem do svojej výskumnej vzorky, k použitiu code-switchingu. Človek často nie len obsahom, ale rovnako i formou komunikácie, indexuje do určitej miery svoj vlastný postoj k osobe s ktorou komunikuje. Nemenej dôležitá je i časová perspektíva a znalosť toho, ako daná osoba komunikuje s inými ľuďmi. Ďalej rozoberám prípad toho, ako sa sociálna vzdialenosť manifestuje pri výbere jazykového kódu. V druhom prípade poukazujem na dôležitosť statusovej rovnováhy, pri jazykovom ovplyvňovaní a hovorím o tom, ako sa jazyk stáva zrkadlom no rovnako i nástrojom pre znižovanie sociálnej vzdialenosti, a ako cez výber jazykového kódu prejavujeme sympatie a solidaritu. Jazyková ekonómia je ďalšou z interpretačných možností, ktoré sa pri analýze nahrávaných konverzácií objavila. Teóriu jazyka ako symbolického platidla rozoberám na prípade mojej kolegyne, ktorá slovenčinu používa ako symbolické platidlo či zálohu, pri komunikácii so Slovákami. Práve pri takomto chápaní jazyka, hovoríme o jazykovej ekonómii a jazykovom trhu (Irvine 1996).

Code-switching a výber jedného z možných kódov rovnako súvisí i so snahou každého z nás, zachovať si pri konverzácií vlastnú tvár a často nepoškodiť tvár toho, s kým hovoríme. Hovoriaci, tak ako sa ukázalo v mojom výskume používajú daný jazykový kód, i v závislosti od pocitu ohrozenia či oceňovania vlastnej tváre ostatnými participantmi konverzácie. Rovnako vybraný kód závisí od toho či my sami chceme nejako narábať s tvárou toho druhého.

V štvrtej kapitole poukazujem na to, ako sa jazykový úzus odlišuje od samotného názoru na používanie jazyka. Často je medzi tým ako o jazyku uvažujeme, a ako ho používame výrazný rozdiel. Rovnako tak i v česko-slovenskom kontexte, uvažujú často Česi a Slováci o nimi používaných jazykoch, ako o dokonale vzájomne inteligibilných. Pri každodennej, nie len česko-slovenskej komunikácii, sa objavujú časté semikomunikačné problémy.

Ďalej sa podrobne venujem analýze rozhovorov konkrétnej skupiny, na ktorých ukazujem, že code-switching často slúži ako kontextualizačný prostriedok či kontextualizačná stratégia a rovnako je tomu tak i v českom prostredí. Identita hovoriaceho je často spätá so správnou interpretáciou code-switchingu a rovnako zvoleným kódom často nadväzujeme na predchádzajúce momenty v konverzácií.

V piatej časti tejto práce som sa venovala tomu, ako emocionálne vypäté témy ovplyvňujú výber kódu a tým i code-switching. V prípade Petry, i iných nahrávaných sa potvrdila Labovova teória, na základe ktorej je možné postihnúť ten najprirodzenejší jazykový prejav, práve navodením emotívnej témy v rozhovore (Labov 1972). Vo výskume som sa zamerala hlavne na to, či citovo vypätejšie témy, alebo témy navodzujúce hovoriacemu negatívne pocity, menia používanie code-switchingu. Takýto negatívne ladený, metaforický code-switching zapríčiňuje absenciu alternácie do jazykového kódu, ktorý nie je pre nás tým základným. Nahrávaní mali v takýchto situáciách tendenciu pridržiavať sa svojho základného kódu.

V poslednej kapitole tejto práce som načrtla vzťah alkoholu a jeho vplyv na verbálny prejav každého z nás. Ten má nemalý vplyv i na samotný code-switching. Zvýšené množstvo požitého alkoholu zapríčiňuje u ľudí takzvaný nepodarený či nedokonalý code-switching, kedy robí ľuďom problém gramaticky správne komunikovať. Pod vplyvom alkoholu, už Perta nebola schopná zvolený kód správne performovať. K prepínaniu však dochádza častejšie, ako v triezvom stave, i keď je forma jazykového kódu sociálne neakceptovateľná. Alkohol odbúrava zábrany v túžbe priblížiť sa druhému človeku, ale zároveň obmedzuje našu schopnosť toto priblíženie uskutočniť sociálne rešpektovaným spôsobom správania, či už jazykového alebo mimojazykového.

V texte som sa snažila poukázať na viacero interpretačných možností, ktoré code-switching ponúka a vyzdvihnúť dôležitosť znalosti idiolektu každého jednotlivca, ktorý bol súčasťou výskumu v dlhšej časovej perspektíve.

Transkripčné znaky

(0.0)	trvanie pauzy v sekundách
(.)	mikropauza
↑	stúpajúca intonácia
↓	klesajúca intonácia
(())	komentár
()	slovo/fráza nebolo/a zrozumiteľné/á
(slovo)	v zátvorke nebolo úplne zrozumiteľné
SLOVO	napísané veľkými písmenami vyjadruje zvýšenú hlasitosť
[]	prekrývajúce sa časti rečových prejavov
:	predĺžená samohláska
-	slovo pred pomlčkou je nedopovedané, odseknuté
=	žiadna pauza medzi dvoma (alebo viacerými) prehovormi, reč nadväzuje bez pauzy
Tučné písmo	kľúčové časti konverzácie (code-switching medzi češtinou a slovenčinou)
<i>Tučné kurzívou</i>	anglický kód
<u>Podčiarknuté slová/</u>	zdôraznenie slova/frázy
(...)	výpoveď hovoriaceho nie je do prepisu zahrnutá

Použitá literatúra

AUER, Peter: *Code-switching in Conversation: Language, interaction and identity*. London: Routledge, 1998. 355 s. ISBN 0-415-15831-1

AUER, Peter. A: *Conversation Analytic Approach to Code-Switching and Transfer*. in: *Codeswitching: Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1988. 401 s. ISBN 0-899-25412-8

BOZPETE, Erman: *Issues in Code-Switching: Competing Theories and Models*. <http://journals.tc-library.org/index.php/tesol/article/viewArticle/32>

BOVHA, Tanja: *Konverzačná analýza vo výskume bilingvizmu*. in: *Varia XVIII, Zborník abstraktov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej Univerzity, 2009. ISBN 978-80-8068-976-6 s. 16- 19

BULLOCK, Barbara; TORIBIO, Almeida: *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 422 s. ISBN-13 978-0-511-50858-5

BRENNEIS, Donald; MACAULAY, Ronald, K.S.: *The Matrix of Language: Contemporary Linguistic Anthropology*. Colorado: Westview Press, 1996. 338 s. ISBN 0-8133-2320-7.

BROWN, Penelope; LEVINSON, Stephen, C.: *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 345 s. ISBN-10: 0-5213-1355-4

CANEK, Marek: *Strategies of Integration/Distancing in the Context of Czech-Slovak Relations, the Case of Slovak Students in Prague..* in: www.migrationonline.cz, Multicultural Center Prague, 2004

GOODVING, Charles; HERITAGE, John : *Conversation analysis*. in: *Annual review of Anthropology*, Volume 19, 1990. s. 283- 307.

CHIN, B. Steven; PISONI, B. David: *Alcohol and speech*. Madison: Emerald Group Publishing Limited, 1997. 376 s. ISBN-10: 0121727750

DICKINS, Thomas: *The Czechs and the Slovak language*. In: *Naše společnost: časopis pro výzkum veřejného mínění*, Sociologický ústav AV ČR, 2009. s. 12 - 26

FOLEY, A. William: *Anthropological Linguistic: An Introduction*. Malden: Blackwell, 1997. 495 s. ISBN 978-0-6311-5121-0

GARDNER-CHLOROS, Penelope: *Code-switching*. Cambridge: Cambridge university press, 2009. ISBN 978-0521681131

GOFFMAN, Ervin: *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. New York: Pantheon Books, 1982. 288 s. ISBN-10: 0-3947-0631-5

GUMPERZ, John J.: *Discourse strategies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. 219 s. ISBN 0 521 28896 7

IVAŇOVÁ, Tamara: Diplomová práce : *Dvojjazyčná česko-slovenská komunikace*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Ústav bohemistických studií, 2002. 72 s.

MYERS-SCOTTON, Carol: *Codes and Consequences: Choosing Linguistic Varieties*. New York: Oxford University Press, 1998. s. 219 ISBN 0-19-511522-8.

MYERS-SCOTTON, Carol: *Multiple Voices: An introduction to bilingualism*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006. 457 s. ISBN-13: 978-0-631-21936-1

SACKS, Harvey: *Lectures on Conversation: Volume I and II*. Malden: Blackwell, 1995. 818 s. ISBN: 978-1-557-86705-6

SAMSON, H. Herman; FROMME Kim: *Social drinking in a simulated tavern: An experimental analysis*. in: *Drug and Alcohol Dependence*, Vol 14(2), Oct 1984, 141-163.

SCHLEGLOFF, A. Emanule: *Conversation Analysis: Comparative Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. 406 s. ISBN 978-0-511-63567-0

SCHLEGLOFF, A. Emanule: *Goffman and the Analysis of Conversation*. In: P. Drew; T. Wootton: *Erving Goffman: Exploring the Interaction Order*. Cambridge: Polity Press, 1988. S. 9- 135.

SLOBODA, Marián; NÁBĚLKOVÁ, Mira: „*Aj ja som išiel do sveta a donášel jsem své lásce najkrajšie kvety...*“: *Podoby bilingválneho diskurzu a „Českoslovenčina“*. In: *Individuálny a spoločenský bilingvizmus*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského. 2005. s 51-65 ISBN 80-223-2110-9

SLOBODA, Marián: *Slovensko-česká (semi)komunikace a vzájemná (ne)rozumiteľnosť. Čestina doma a ve světě*, XII (3–4), 2004. s. 208–220.

SLOBODA, Marián: *Od aspektov bilingválnej komunikácie k jazykovej asimilácii a retencii: prípadová štúdia slovenskej rodiny v Česku*. *Slovenská reč*, 70 (6), 2005. s. 338–354.

ZENTELLA, A. Celia: *Growing up Bilingual: Puerto Rican Children in New York*. Oxford: Blackwell, 1997. 323 s. ISBN-10: 1557864071

WEI, Li: *The bilingualism reader*. London: Routledge, 2000. 541 s. ISBN 978-0-415-21336-3

WOOFFITT, Robin: *Conversation Analysis and Discourse Analysis: A Comparative and Critical Introduction*. London: Sage Publications, 2005. 234 s. ISBN 0-7619-7425 3